

Panu Pulma

Fattigvård
i frihetstidens
Finland

Societas Historica Finlandiae
Suomen Historiallinen Seura
Finska Historiska Samfundet

Historiallisia Tutkimuksia 129

Panu Pulma
Fattigvård
i frihetstidens
Finland

En undersökning om förhållandet
mellan centralmakt och lokalsamhälle

Esitetään Helsingin yliopiston filosofisen tiedekunnan
historiallis-kielitieteellisen osaston suostumuksella julkisesti
tarkastettavaksi luentosalissa XII lauantaina
syyskuun 7. päivänä 1985 klo 10.

Panu Pulma
Fattigvård
i frihetstidens
Finland

En undersökning om förhållandet
mellan centralmakt och lokalsamhälle

Översättning av Jan-Ivar Lindén

Översatt på förslag av expertkommittéerna för översättning av finskspråkig facklitteratur till svenska och med anlitande av medel som av Finlands och Sveriges riksdagar anvisats för ändamålet.

Undersökningen är antagen för publicering i Finska Historiska Samfunds serie Historiallisia Tutkimuksia på basen av det tryckningstillstånd som beviljats av Helsingfors universitets Historisk-filologiska sektion den 25 september 1984.

Omslagets utformning: Rauno Endén

Pärmbilden "Elevation af Frimurare Barnhuset i Helsingfors åt Larm Gatan" befästningsofficer B.G. von Spångens teckning från år 1763. Bilden är tagen ur Julius Meyers verk S:t Johannes Logen S:t Augustin i Finland. Kort historik 1756—1933. Helsingfors 1933.

ISSN 0073-2540
ISBN 951-9254-66-8

Gummerus Oy:n kirjapainossa
Jyväskylässä 1985

Innehåll

FÖRKORTNINGAR	9
FÖRORD	11
1. MÅLSÄTTNING, ÄMNESAVGRÄNSNING OCH KÄLLMATERIAL	15
2. TERMERNA CENTRALMAKT, LOKALSAMHÄLLE OCH FATTIGVÅRD I BESKRIVNINGEN AV DET FÖRINDUSTRIELLA SAMHÄLLET	20
2.1. Centralmakten — den förindustriella staten	21
2.1.1. Centralmakten som forum för beslutsprocessen	21
2.1.2. Den svenska statens utveckling: absolutism och byråkrati	22
2.1.3. Stat och byråkrati under frihetstiden	24
2.1.4. Ständerväldets utveckling och statens karaktär	27
2.2. Lokalsamhällets uppbyggnad på 1700-talet	30
2.3. Kyrkoförvaltningen och prästerskapet	33
2.3.1. Stat och kyrkoförvaltning under frihetstiden	33
2.3.2. Kyrkan, prästerskapet och lokalsamhället	35
2.4. Fattigvården på 1700-talet: tiggarpolitik och vård av de svaga i samhället	37
2.4.1. Centralmakten och tiggarpolitiken	38
2.4.2. Lokalsamhället och fattigvården	39
3. FATTIGDOM OCH OBESUTTNA UNDER FRIHETSTIDEN	41
3.1. Huvudgrupperna av den obesuttna befolkningen och deras ställning i mitten av 1700-talet	42
3.2. Inhysingarna — en nyttig grupp av laglösa	45
3.2.1. Inhysingarna i huvuddrag	48
3.2.2. Inhysingar, lokalsamhälle och svedjebruk	50

3.3.	Rotearmén — en institutionaliserad fattigdom ...	53
3.4.	"Rätta fattiga" och understödssystemets möjligheter	55
3.4.1.	Fattighjälpens målgrupper	55
3.4.2.	Fattigvårdens täckning och gränser	58
3.5.	Fattigdomen som socialt fenomen på 1700-talet ..	61
4.	FATTIGVÅRDSPOLITIK UNDER FRIHETSTIDEN ..	65
4.1.	Fattigvårdspolitik under frihetstiden 1: Fattigvårdspolitiken som merkantilistisk tiggerpolitik på 1720- och 1730-talen	66
4.1.1.	Arvet från stormaktstiden	66
4.1.2.	Merkantilismen, konjunkturerna och fattigvårdspolitiken	68
4.2.	Nyttans tidevarv — lantbruksutilismens genombrott	72
4.3.	Fattigvårdspolitik under frihetstiden 2: Fattigvården som befolkningspolitiskt instrument på 1750- och 1760-talen	74
4.3.1.	Befolkningsfrågan och barnavården på 1751—52 års riksdag	75
4.3.2.	Barnhus- och hospitalväsendet på 1755—56 års riksdag	77
4.3.3.	Barnhus- och hospitalsdeputationen och beredningen av 1763 års förordning angående hospital och barnhus	80
4.3.4.	Debatten om deputationen och dess förslag på 1760—62 års riksdag	83
4.3.5.	Förordningen angående hospital och barnhus samt reformeringen av den	86
4.4.	Sammandrag	89
5.	KRONOFATTIGVÅRDEN — HOSPITALVÄSENDETS UTVECKLING	92
A.	HOSPITAL I ÅBO STIFT UNDER FRIHETSTIDEN ...	93
5.1.	Själö och Åbo hospital	93
5.1.1.	Själö hospital — från återuppbyggnad till finansieringskris	93
5.1.2.	Åbo hospital — från trångmål till förfall ..	100
5.2.	Hospitalet i Kronoby — landshövdingens bekymmer	104
B.	HOSPITALVÄSENDET I BORGÅ STIFT UNDER FRIHETSTIDEN	110

5.3.	Hospitalväsendet i östra Finland i början av frihetstiden	110
5.4.	Gammelstadens hospital i Helsingfors	111
5.4.1.	Återuppbyggnad och utvidgningsprojekt ..	111
5.4.2.	Verksamhetsfältet vidgas — förutsättningarna ej	114
5.4.3.	Hospitalförvaltningen och den statliga kontrollen	116
5.5.	Hospitalprojekten i Savolax och Kymmenegårds län	119
5.5.1.	Försöken att ersätta förlorade inrättningar	119
5.5.2.	Landshövding De Geers hospitalprojekt ..	120
5.5.3.	Savolaxallmogens initiativ till ett hospital	123
5.6.	Centralmakten, lokalsamhället och hospitalväsendet	125
6.	BARNSKYDDETS BEGYNNELSESKEDEN	128
6.1.	Fattiga barn — billig arbetskraft och en tillgång för riket	128
6.2.	Landshövdingarna och barnavården	129
6.3.	Barnavården och arméns intressen	133
6.3.1.	Överste Stackelbergs förslag till underhållssystem för rotesoldaters barn ..	133
6.3.2.	Artilleriregementets barnhus 1750—65 ...	134
6.4.	Frimurarnas barnhusprojekt i Helsingfors 1760—65	139
6.4.1.	Målsättning och taktik	139
6.4.2.	Byggnadsarbetena inleds ... och upphör ..	144
6.5.	Centralmakten, lokalsamhället och barnavården ..	145
7.	FATTIGVÅRD I ÅBO STIFTS FÖRSAMLINGAR 1721—1772	149
7.1.	Lag och allmän praxis — fattigstugornas utbredning	150
7.2.	Rotevården som alternativ till fattighuset	154
7.2.1.	Egentliga Finland och Åland	156
7.2.2.	Västra Nyland	160
7.2.3.	Satakunda	162
7.2.4.	Västra Tavastland	165
7.2.5.	Österbotten	168
7.3.	Konklusioner: Beslutsprocessens aktörer	173

7.3.1.	Biskoparna och domkapitel	173
7.3.2.	Det lokala prästerskapet	175
7.3.3.	Sockenstämmornas roll i beslutsprocessen	175
7.3.4.	Landshövdingarna och ämbetsmännen ...	177
8.	FATTIGVÅRD I BORGÅ STIFTS FÖRSAMLINGAR	
	1721—1772	197
8.1.	Hur lagen lästes — grundandet av fattigstugor ...	180
8.2.	Rotesystemets utbredning i Borgå stift	182
8.2.1.	Juslenius roteringskampanj 1736—1739 ..	183
8.2.2.	Roteringens andra våg på 1760-talet	186
8.3.	Fattigvårdsskatt som alternativ till rotering	190
8.4.	Konklusioner: Beslutsprocessens aktörer	193
8.4.1.	Biskoparna och domkapitlet	193
8.4.2.	Det lokala prästerskapet	195
8.4.3.	Ståndspersonerna, bönderna och sockenstämman	196
8.4.4.	Landshövdingarna och ämbetsmännen ...	200
9.	SLUTSATSER: CENTRALMAKT, LOKALSAMHÄLLE OCH FATTIGVÅRD	202
	BILAGOR	209
BILAGA 1.	Befolkning och fattigvård i Åbo stifts församlingar	210
A.	Egentliga Finland och Åland	210
B.	Västra Nyland	214
C.	Satakunda	215
D.	Västra Tavastland	217
E.	Österbotten	218
BILAGA 2.	Befolkning och fattigvård i Borgå stifts församlingar	220
A.	Nyland och Kymmenedalen	220
B.	Östra Tavastland och Mellersta Finland	222
C.	Savolax och norra Karelen	224
	KÄLLFÖRTECKNING	228
	LITTERATURFÖRTECKNING	234
	SUMMARY	243
	PERSONREGISTER	254
	ORTSREGISTER	256

Förkortningar:

BDA	Borgå domkapitels arkiv
BoHD	Barnhus- och hospitalsdeputationen
FHS (SHS)	Finska Historiska Samfundet
FKSH (SKHS)	Finska Kyrkohistoriska Samfundets handlingar
FOU	förordningsutskottet
FRA	Riksarkivet, Helsingfors
GSÅ	Genealogiska samfundets i Finland årsbok
HAik	Historiallinen Aikakauskirja
HITY	Historiska institutionen vid Turun yliopisto
HLS	Historiska och Litteraturhistoriska Studier
HSta	Helsingfors stadsarkiv
HT	Historisk Tidskrift (Sverige)
HTF	Historisk Tidskrift för Finland
JoLA	Landsarkivet i Joensuu
JyLA	Landsarkivet i Jyväskylä
KA	kyrkoarkiv
KEKD	Kammar-, ekonomi- och kommersdeputationen
kh	kyrkoherde
Kungl. Maj:t	Kunglig Majestät
lh	landshövding
MLA	Landsarkivet i S:t Michel
MP	Magistratens protokoll
NTIka	Nylands och Tavastehus landskanslis arkiv
SEHR	Scandinavian Economic History Review
SKIka	Savolax och Kymmenegårds landskanslis arkiv
SOA	Serafimerordensgillets arkiv
SRA	Riksarkivet, Stockholm
SSA	Stockholms stadsarkiv
Ssa	Själö sjukhus arkiv
SU	Sekreta utskottet
THark	Turun Historiallinen arkisto (Åbo historiska arkiv)
TLA	Landsarkivet i Tavastehus
Tlsa	Tavastehus länssjukhus arkiv
ÅLA	Landsarkivet i Åbo
ÅDA	Åbo domkapitels arkiv
ÖD	Överdirektionen för barnhus och hospital i Riket

Förord

Denna undersökning har i själva verket sitt upphov i den nordiska historikerkongress, som år 1974 hölls i Uppsala och där man beslöt att starta det samnordiska forskningsprojektet "Centralmakt och lokalsamhälle — beslutsprocess på 1700-talet". Verksamheten kom igång några år senare och inom ramen för detta projekt, som Finlands Akademi var med om att finansiera, fick jag själv fr.o.m. slutet av år 1980 möjlighet att som forskningsassistent börja forska i fattigvården i östra Finland. I detta skede var målet att åstadkomma en utredning av de lokala fattigvårdsförhållandena, som skulle basera sig på ett begränsat material.

Eftersom källmaterialet visade sig oväntat stort, utvidgades arbetet till en licentiatavhandling om fattigvården i Borgå stift. När arbetet inom projektet för min del upphörde i slutet av år 1982, uppmuntrades jag av projektets ledare, docent Birgitta Ericsson samt professor Yrjö Blomstedt och riksarkivarien, professor Toivo J. Paloposki, att utvidga undersökningen till en doktorsavhandling. När jag sedan fick möjlighet att arbeta som t.f. assistent på historiska institutionen vid Helsingfors universitet, tillhandahöll detta utomordentliga förutsättningar för det fortsatta arbetet.

Den fortsatta forskningen innebar, förutom att det empiriska materialet utvidgades till att gälla hela Finland, även att frågeställningen förändrades i jämförelse med den i licentiatarbetet. De diskussioner jag förde med nordiska kolleger på projektets gemensamma möten vidgade perspektivet över perifera nationella gränser och frågan om hur fattigvårdsförhållandena ut-

vecklades i Sverige och Finland visade sig tydligt utgöra en del av en allmänuropeisk social och statlig utveckling. Projektets frågeställning, det komplexa förhållandet mellan centralmakt och lokalsamhälle i det exceptionella politiska systemet under ständerväldets tid, ledde samtidigt till att mitt intresse inriktades på statsteoretiska problem. I detta avseende har jag haft stor nytta av mina diskussioner med t.f. professor Matti Viikari. Resultatet blev en strävan att utvidga ämnet från enbart forskning i beslutsprocesser, till en, med avseende på stat och samhälle, mer omfattande behandling och granska fattigvårdens utveckling som en del av en allmännare statlig, social och politisk utveckling. Min målsättning har varit att utgående från denna samhällseliga helhetsstruktur och på basen av empiriskt material om beslutsprocessen inom fattigvården, finna de mest karaktäristiska dragen i det inbördes förhållandet mellan stat och samhälle på 1700-talet. Resultaten lämnas åt andra att bedöma, men under arbetet med denna undersökning har jag blivit övertygad om, att historieforskningen genom empiriska undersökningar av statens konkreta verksamhet, kan bidra med många nya ingredienser bl.a. till den livliga, men ofta alltför abstrakta debatt, som förs om statsutvecklingen i förindustriella samhällen.

Forskningsarbete ses ofta som ett ensamt knåpande, men i viss mån är varje undersökning dock ett resultat av kollektivt arbete. Denna upplevelse har varit speciellt markant i mitt eget fall. Det nordiska projektets minnesvärda gemensamma seminarier och de dagliga diskussionerna med projektets finländska forskare, doc. Markku Kuisma, doc. Ilkka Mäntylä och FM Hannu Vuorensola på "seminariet Cafe Hausen", har varit synnerligen viktiga inspirationskällor. Likaså har granskarna av mitt licentiatarbete och dissertationsmanuskript, professor Blomstedt och professor Paloposki, med sina sporrande kommentarer bidragit till den slutgiltiga utformningen av mitt arbete.

Ett speciellt tack riktar jag till mina arbetskamrater på historiska institutionen vid Helsingfors universitet. Utan deras konkreta hjälp och andliga stöd skulle slutförandet av detta arbete ha blivit, förutom mer tidskrävande, även betydligt torrare.

Ekonomiskt understöd för min forskning har jag, förutom av Finlands Akademi, även erhållit av Alfred Kordelinin Säätiö och Suomen Kulttuurirahasto. Tacksam är jag även mot Finska

Historiska Samfundet, som godkänt min avhandling för sin ansedda publikationsserie. Översättningen av manuskriptet till svenska har också skett på förslag av Finska Historiska Samfundets styrelse. För finansieringen av översättningsarbetet tackar jag Expertkommittén för översättning av finskspråkig facklitteratur till svenska samt Finska Historiska Samfundet. Jan-Ivar Lindén har på ett utomordentligt sätt svarat för översättningen till svenska och FL Henry Rask har utan att spara sina krafter granskat den svenska versionen, för vilket bäggedera, liksom även diplomtranslator Päivi Koikkalainen som gjort översättningarna till engelska, skall ha ett stort tack.

Forskningsarbetet har under de senaste åren varit en central del av mitt liv, men naturligtvis inte den enda. Mina vänner har otvivelaktigt ända till bristningsgränsen fått stå ut med historier om de fattiga på 1700-talet och deras tålmodiga inlevelse kan jag i huvudsak tacka för, att de perioder av tvivel som åtföljt arbetets olika skeden, har blivit kortvariga. Den största kraftkällan har likväl varit mina söner Nyrki och Sampo, och dem vill jag tillägna mitt arbete.

Helsingfors den 1 april 1985
Panu Pulma

1. Målsättning, ämnesavgränsning och källmaterial

Huvudsyftet med denna avhandling är att utreda *interaktionen mellan centralmakt och lokalsamhälle* sådan denna kommer till synes i *den beslutsprocess som gällde fattigvårdens utveckling*. Frågan gäller det ömsesidiga förhållandet mellan statligt och lokalt beslutsfattande, d.v.s. hur statliga förordningar, de politiska organens beslut och det statliga ämbetsmaskineriet inverkade på de lokala besluten och, vice versa, hur intressen på det lokala planet förmedlades till och påverkade det statliga beslutsfattandet. I denna bemärkelse är undersökningen uttryckligen inriktad på att utreda påverkningsmöjligheterna och baserar sig på ett studium av *beslutsprocesserna* såväl inom lokalsamhällena, i centralorganen som även i relationen mellan lokalsamhällena och centralmakt.

Forskningen i förhållandet mellan centralmakt och lokalsamhälle har även andra vidare dimensioner än de rent förvaltningshistoriska. Att forska i den beslutsprocess på olika nivåer som rörde fattigvården, är att utreda processer i en konkret social miljö, där motiven och målsättningarna bakom besluten måste ses som en organisk del av den sociala situationen och traditionen. På så sätt visar sig administrativa skeenden i sitt verkliga sociala sammanhang och inte blott och bart som formella relationer mellan administrativa institutioner, härledbara ur allmänna administrativa principer.

Då man synbarligen inte kan se 1700-talets förvaltningssys-

tem som enbart ett monolitiskt maskineri, drivet av enhetliga principer, så kan inte heller undersökningen av beslutsprocesserna begränsas till förhållanden som rör förvaltningens rent interna struktur. Forskningen i förhållandet mellan centralmakt och lokalsamhälle kräver en allmän undersökning av *förhållandet mellan statsmakt och samhälle*. Eftersom det skulle bli rent hypotetiskt att gestalta en helhetsbild av detta förhållande utan empiriskt material, så är det nödvändigt att avgränsa undersökningsområdet såväl i sak som också tidsmässigt.

Att *fattigvården* valts till undersökningsobjekt är motiverat i två bemärkelser. Först och främst hörde fattigvården till de få samhällseliga verksamhetsområden, där såväl traditionen som lagstiftningen tillförsäkrade lokalsamhället, representerat av församlingen, en långtgående självstyrelse. Å andra sidan var det just på 1700-talet som centralmakten började idka en aktivare fattigvårdspolitik genom att uppställa både allmänna och konkreta målsättningar, koncentrerade i hospital- och barnhusförordningarna åren 1763 och 1766. Där framlade statsmakten såväl sina egna mål som även de skyldigheter lokalsamhället hade när det gällde att utveckla fattigvården. Det faktum att traditionellt självstyre och den tilltagande statliga aktiviteten hade en skärningspunkt i fattigvården, förefaller erbjuda ett intressant fält för undersökningen av förhållandet mellan centralmakt och lokalsamhälle.

Att *frihetstiden* fått tillhandahålla tidsgränserna för denna undersökning är motiverat av den anledningen, att den uttryckligen var vid denna tid som den statliga verksamheten i fattigvårdsfrågor markant ökade. Därtill erbjuder det politiska systemet under frihetstiden en speciellt fruktbar utgångspunkt för granskningen av förhållandet mellan lokala och statliga intressen. Ständernas centrala politiska och administrativa betydelse sammanförde samhälle och statsmaskineri på ett sätt som var enastående i det dåtida Europa. Att frihetstiden angett tidsramarna sammanhänger även med målsättningarna för det nordiska forskningsprojekt "Centralmakt och lokalsamhälle — beslutsprocess på 1700-talet", d.v.s. att erhålla jämförande material om bakgrunden till likheter och olikheter mellan det dansk-norska enväldets och det svenska ständerväldets konkreta verksamhet.¹

---

¹ Ericsson & Pettersson 1979, 24—31.

Att undersökningen inriktar sig på *den finska landsbygden* är en följd den uppfattning resultatet i mitt licentiatarbete gav vid handen, nämligen att det för förståelsen av skillnaderna mellan fattigvården i olika delar av landet, är nödvändigt med ett tillräckligt omfattande grundmaterial, så att det blir möjligt att urskilja de bakgrundsfaktorer som i verkligheten låg bakom besluten. Valet av hela Finland till undersökningsområde gör det möjligt att beakta såväl administrativa som ekonomiska och sociala särdrag, något som uppenbarligen är nödvändigt för förståelsen av de faktorer som inverkar på ett socialt fenomen av fattigvårdens typ. Att ämnet begränsats till fattigvården på landsbygden är en följd av att förhållandet centralmakt — lokalsamhälle där kommer tydligast till synes, eftersom institutionerna som deltog i beslutsfattandet var färre på landsbygden än i städerna. På så sätt blir det även möjligt att företa en mer koncentrerad analys av kyrkoförvaltningens och prästerskapets roll i förhållandet mellan centralmakt och lokalsamhälle. Stadsförvaltningen utgjorde på 1700-talet ett område med egna lagar och därtill skulle städernas varierande ställning och administrativa situation kräva en skild undersökning av hur beslut fattades i frågor som rörde städernas fattigvård.²

Dessutom finns det också arbetsekonomiska skäl till att städerna lämnats utanför denna undersökning — materialet om fattigvården på den finska landsbygden är i sig så omfattande, att det utgör ett tillräckligt stoff för en undersökning. Vidare är det skäl att konstatera, att det här ingalunda rör sig om något ovillkorligt utelämnande av städerna; både avsnitten om riksdagspolitiken och om kronans fattigvårdsinrättningar inrymmer även frågor om problematiken i städerna.

I min forskning har jag strävat efter att, såväl vad gäller centralmakten som lokalplanet, i främsta rummet bygga på primärt arkivmaterial. På denna punkt har det likväl varit nödvändigt att göra vissa undantag.

I avsnittet om centralmaktens fattigvårdspolitik baserar sig behandlingen av frihetstidens förra hälft samt den allmänna ideologiska bakgrunden i huvudsak på tidigare undersökningar. Vad gäller fattigvårdspolitikens aktivaste period, 1750-

---

² Beträffande stadsförvaltningens problematik, se bl.a. Fällström & Mäntylä 1982 samt Mäntylä 1977 och 1981. Det enda grundligare allmänverket om fattigvården i städerna är tills vidare Louhivuori 1915.

och 1760-talen, har jag däremot koncentrerat mig på primärt *riksdagsmaterial*. Klargörandet av bakgrunden till 1763 och 1766 års förordningar baserar sig på det deputations- och utskotts-material i svenska riksarkivets samling Frihetstidens utskottshandlingar, som har en relevans för ämnet ifråga. För att belysa behandlingen i ständerna har jag dessutom använt mig av borgar- och prästeståndets otryckta protokoll från 1760—62 års riksdag. Adelns och bondeståndets protokoll finns i tryckt form från hela frihetstiden, prästerskapets och borgerskapets däremot enbart från frihetstidens början.

En viktigt komplettering av riksdagsmaterialet utgörs av finska Riksarkivets *samling om finska riksdagsmäns verksamhet*, sammanställd av grundforskningskommittén för Finlands historia på basen av kopierade riksdagshandlingar från Sveriges Riksarkiv, *samlingen med kopior på allmogens besvär samt mikrofilmerna på landshövdingarnas riksdagsberättelser*.

Ett viktigt centralorgan såväl med avseende på lagberedning som praktisk fattigvårdspolitik, är den *Barnhus- och hospitalsdeputation*, senare överdirektionen för hospital och barnhus i riket, som genom ständernas beslut grundades år 1756 och i vars arkiv det finns ett digert material om bl.a. det finska hospitalväsendet.

På regional nivå representerades centralmakten av landshövdingar och domkapitel. Till följd av att arkiven förstörts, har det enbart varit *landskansliernas arkiv* i Nylands och Tavastehus samt Savolax och Kymmenegårds län, som har funnits att tillgå. Genom att utnyttja de svenska mikrofilmade samlingarna av *landshövdingarnas riksdagsberättelser* och *landshövdingarnas skrivelser till Kungl. Maj:t* (riksrådet), har det likväl varit möjligt att ge en mer omfattande bild av landshövdingarnas verksamhet.

Domkapitlens arkiv, av vilka Åbo domkapitels korrespondens och protokoll enbart delvis har bevarats, utgör en annan central källa för forskningen i fattigvården, såväl vad gäller centralmakten som det lokala planet. Borgå domkapitels arkiv har bevarats till alla väsentliga delar och innehåller serier med korrespondens, protokoll och visitationsprotokoll, som på ett viktigt sätt även kompletterat bilden av fattigvården på det lokala planet.

Materialet om den lokala nivån baserar sig på *fattigräkenskaper samt sockenstämmo- och visitationsprotokoll*, som förvaras

i kyrkoarkiven. Till följd av skillnader i domkapitlens material blir bilden av fattigvården i Borgå stift mer fullständig än den av fattigvården i Åbo stift, trots att det från 1700-talet finns mer material från sockenstämmorna i det västra stiftets församlingar.

Det lokala materialets tillgänglighet har avgjort vilka församlingar som har tagits med i undersökningen. Huvudprincipen har varit att alla församlingar med material som ger uppgifter om fattigvården på 1700-talet, skulle vara ibegripna. Med några undantag har jag inskränkt mig till de församlingar, vars kyrkoarkiv finns på mikrofilm i Riksarkivet.

Bilden av den lokala fattigvården grundar sig, förutom på församlingarnas och domkapitlens arkiv, även på den omfattande lokalhistoriska litteraturen.

Förutom det ovan nämnda materialet om centralmakten och dess regionala nivå, har jag i avsnittet om hospitalväsendet även använt mig av *Själö sjukhusarkiv* i Åbo landsarkiv samt *arkivet för Tavastehus länssjukhus* i Tavastehus landsarkiv.

2. Termerna centralmakt, lokalsamhälle och fattigvård i beskrivningen av det förindustriella samhället

Målsättningen med denna undersökning har ovan definierats som utforskning av förhållandet mellan centralmakten/staten och lokalsamhället/samhället i 1700-talets Sverige. Dagens historiker lever i ett modernt samhälle, där bl.a. samhällsvetare och politiker för en livlig debatt om de problem som sammanhänger med stat, samhälle och social service. I en sådan situation sker det lätt att man projicerar dagens problem på det förgångna och granskar förvaltningen och sociala och politiska fenomen i äldre samhällen utgående från samtida tänkesätt. Därför strävar jag efter att i ljuset av tidigare undersökningar gestalta de drag, som var karaktäristiska för statsutvecklingen i förindustriella samhällen i allmänhet och för den svenska staten i synnerhet. Samtidigt strävar jag efter att uppställa vissa hypoteser om statens, lokalsamhällets, prästerskapets och fattigvårdens karaktär samt att genom empirisk forskning pröva hållbarheten i dessa antaganden.

2.1. Centralmakten — den förindustriella staten

2.1.1. Centralmakten som forum för beslutsprocessen

Det nordiska forskningsprojektet "Centralmakt och lokalsamhälle — beslutsprocess på 1700-talet" definierade centralmakt som en politisk-administrativ struktur, bestående av 1) de högsta organen i det politiska beslutsfattandet, riksdag och riksråd samt 2) de högsta administrativa organen, främst de centrala ämbetsverken (kollegierna). De lägre instanserna i statsmaskineriet hänfördes till den regionala nivån, dit främst länsförvaltningen med landshövdingen i spetsen hörde.¹

Denna indelning bidrar till en mer preciserad gestaltning av beslutsprocessen inom förvaltningsmaskineriet och underlättar även forskningen om de lägre tjänstemännens roll som en eventuell intresseförmedlande länk mellan det lokala planet och de högsta beslutsfattande instanserna. Likaledes blir det lättare att skönja olika intressegruppers påverkningsmöjligheter och -kanaler, något som har visat sig synnerligen viktigt bl.a. i forskningen om det näringspolitiska beslutsfattandet. Studiet av beslutsprocesserna inom förvaltningen har på ett fruktbart sätt gjort det möjligt att utreda förhållandet mellan formella och reella påverkningsmöjligheter.² Ett åtskiljande av centralmaktens högsta nivå, den regionala nivån samt det lokala planet är ändamålsenligt då man undersöker det administrativa beslutsfattandet och detta är även vad indelningen syftar till i denna undersökning.

När man granskar relationen centralmakt-lokalsamhälle ur ett större perspektiv, som förhållandet mellan stat och samhälle, blir indelningen mer problematisk. I vidare bemärkelse inbegriper begreppet centralmakt hela statsmaskineriet, varvid det största problemet kommer att röra det inbördes förhållande, som råder mellan den lagstiftande makten, grundad på ständsrepresentation och det verkställande statsmaskineriet. För att förstå detta förhållande krävs det en allmän granskning av den

---

¹ Ericsson & Pettersson 1979. 27.

² Se Kuisma 1983.

förindustriella statens funktion och karaktär, samt en specificerad analys av det politiska systemet under frihetstiden.

2.1.2. Den svenska statens utveckling: absolutism och byråkrati

Den svenska statens utveckling har vållat huvudbry för forskare, som på basen av ett främst centraleuropeiskt material har försökt systematisera statsutvecklingen i förindustriella samhällen.³ Man har sett det absolutistiska konungaväldets exceptionellt snabba etablering efter Gustav Vasa och å andra sidan statsmaktens ovanligt stora suveränitet, som karaktäristiska drag i den svenska statens utveckling. I sin jämförande undersökning om den europeiska statsutvecklingen på 1700-talet framlägger HUFTON tesen att enbart England, Sverige och Ryssland kan anses ha varit stater, om man med stat menar en enhetlig och autonom makt, som (i.a.f. i princip) inte erkänner någon utomstående kontroll av sin verksamhet och som inte tillåter någon annan makt mellan sig och medborgarna.⁴

Att den svenska statsmakten utvecklades mot en så stor suveränitet, var en konsekvens av samma faktorer som även banade väg för konungamaktens snabba etablering. Sådana var bl.a. de utvecklade feodala förhållandena såväl vad gällde jordägandet som adelns interna relationer, adelns relativa svaghet, den småskaliga produktionens dominans, den stora andelen självägande bönder samt borgerskapets och städernas svaghet. Som en följd av dessa samverkande faktorer saknade det svenska samhället sådana starka spänningar, som i Mellaneuropa kom att leda bl.a. till kampen mellan borgerskap och adel samt mellan adel och bönder. Sålunda lyckades det relativt lätt att samla olika krafter bakom konungamakten, då yttre hot förelåg på 1500-talet.⁵

Då ett starkt statsmaskineri skapades på 1600-talet, föranledde inte heller detta några större svårigheter, emedan det inte innebar något hot mot det ledande ståndets, adelns, intressen. I en situation av utrikespolitisk expansion innebar den växande

---

³ Runeby 1979.

⁴ Hufton 1980, 64—67.

⁵ Anderson 1980, 184—201.

statsmakten t.o.m. att adelns position som militär- och ämbetsmannastånd förstärktes. Efter att systemet med förlänningar upphörde och indelningsverket skapades, gjorde statsmaskineriet det möjligt för hela adeln att njuta av de produktionens frukter, som i mitten av 1600-talet enbart hade gagnat ett fåtaligt högsta skikt av adeln. Riksrådet utgjorde brännpunkten för det politiska livet och trots riksdagsväsendet kunde de oadliga stånden inte komma i någon avgörande ställning. Vad gällde de varierande relationerna mellan högadel och konungamakt, stod riksrådet i en nyckelposition.⁶

Den centraliserade statens utveckling i Sverige ansluter sig till den allmänneuropeiska statsutvecklingen under 1600-talet. Vad som i denna mest har intresserat forskarna är frågorna om absolutismens sociala grundvalar samt det inbördes förhållande som rådde mellan absolutism och byråkratisk administration.⁷ I sin klassiska analys av byråkratin sammanlänkade Max WEBER "den byråkratiska rationalitetens" utveckling med den framväxande rationella företagsförvaltning som den kapitalistiska produktionen krävde, samt till en del även med den rättsliga fixering av relationen stat — samhälle som uppkom just till följd av kapitalistisk produktion och kommers, även den statliga verksamheten underställdes abstrakta rättsnormer.⁸ Det som realhistoriskt förenade den kapitalistiska rationaliteten med den byråkratiska statens utveckling, var å ena sidan arméernas omorganisering till enhetliga, statliga arméer och å andra sidan den utveckling av statens finansförvaltning, som den merkantilistiska finanspolitiken krävde.⁹

Den allmänneuropeiska utveckling som berörde konungamakten, den byråkratiska statens framväxt, merkantilistisk finanspolitik och strävandena att reformera armén, gjorde sig kännbar även i Sverige. BUCHHOLZ karaktäriserar den svenska statens utveckling under 1600-talet som en övergång från en finansstat till *en militär-, finans- och förvaltningsstat* och han förlägger genombrottskedet till Karl XI:s förvaltnings- och ar-

---

⁶ Se t.ex. Sjödell 1966 och Anderson 1980, *ibid*.

⁷ Närmare om detta i t.ex. Blom 1982, 127—130; Dahlkvist 1981 och Østerud 1981.

⁸ Weber 1966, 3; Tuori 1983, 111—118.

⁹ Weber 1968 I, 223—225 och III, 980—982, 1002. Den primära roll behovet att utveckla armén hade betonas av bl.a. Williams 1979. Se även Blom 1982, 129—130 och Østerud 1981, 139.

méreformer.¹⁰ Under 1600-talet växte staten till en institution, som följde egna lagar i den bemärkelsen, att dess verksamhet inte mer var direkt beroende av regenten eller ens av regeringsformen. Det svenska statsmaskineriet fungerade klanderfritt också under Karl XII:s regeringstid, trots att enväldshärskaren i årtal vistades utomlands.

2.1.3. Stat och byråkrati under frihetstiden

I slutet av Karl XII:s regering fick ämbetsmannakårens översta skikt en allt mer framträdande roll. De högsta ämbetsmännen tog i själva verket makten i egna händer och strävade efter att förhindra de förvaltnings- och finansreformer som regenten beordrade och verkade för en återgång till det system som Karl XI hade skapat. Samtidigt lyckades de samla ett tillräckligt politiskt bakgrundsstöd för att förhindra restaurationen av enväldet åren 1718—1720. Då ständerna med åtföljande intressen trädde i ledningen för statslivet år 1720, avstod den högsta ämbetsmannakåren från sin direkta politiska makt, men ständerväldets tid gjorde likväl ingalunda slut på dess inflytande.¹¹

Förändringen av det politiska systemet innebar ingen förändring av statens grundfunktioner, statsmaskineriets verksamhet baserade sig fortgående på Karl XI:s system. Den principiellt viktigaste konsekvensen av den politiska systemförändringen anser Buchholz vara uppkomsten av ett förkapitalistiskt medborgarskap, som småningom ersatte relationen enväldshärskare-undersåtar.¹² Detta politiska medborgarskap kunde likväl enbart utvecklas inom ramen för ständerna.

Under hela 1700-talet bar den svenska staten en starkt militär prägel. Militärförvaltningen, som dominerades av adeln, var under hela frihetstiden den viktigaste och snabbast växande delen av ämbetsmaskineriet. I Finland ökade antalet militära vakanser under åren 1750—1770 från 753 till 992, medan de civila ämbetena däremot under samma tid ökade från 317 till 387. De militära utgifterna utgjorde under hela frihetstiden över 60 % av statens utgifter. Det var framförallt i de militära ämbete-

---

¹⁰ Buchholz 1979, 28—30.

¹¹ Buchholz 1979, 170—173; Carlsson 1963, 43; Herlitz 1964, 149.

¹² Buchholz 1979, 29.

na som adelns andel ökade under denna tid, medan andelen adliga däremot minskade i civil- och rättsförvaltningen. År 1730 innehade över 90 % av de adliga tjänsteinnehavarna militära befattningar och vid sidan av kyrkoförvaltningen så var det även här systemet med nedärvda ämbeten var allmännast.¹³ I detta sammanhang är det skäl att påpeka, att blott en liten del av de militära ämbetsinnehavarna hade egentliga administrativa uppgifter.

Den utveckling som skedde inom centralförvaltningen är betydelsefull då man avgör ämbetsmannakårens politiska roll. Under frihetstiden växte antalet högre civila ämbetsmän i centralförvaltningen från 274 till 475 och i denna grupp hade de adliga en klart starkare ställning än bland de lägre ämbetsmännen. Bland de senare, som verkade på lägre nivåer i kollegier och hovrätter, minskade däremot adelns andel enbart under åren 1761—72 från 17 till 11 %. Den totala ökningen i ämbetsmaskineriet ledde till att antalet och den totala andelen tjänstemän ur lägre stånd ökade, men ämbetsmaskineriet bestod fortfarande av två klart skilda världar, den adliga högre och den oadliga lägre ämbetsmannakårens.¹⁴

Både merkantilismen och den utilism som var rådande i slutet av frihetstiden, betonade statens betydelse och man strävade aktivt efter att utveckla ämbetsmannakåren. Även om den plan som på 1740-talet framlades om att omvandla universitetssystemet så att det helt skulle tjäna statens arbetskraftsbehov inte förverkligades, infördes likväl på 1750-talet en s.k. civilexamen vid universiteten, som skulle ge skolning för administrativa uppdrag. Regleringen av ämbetsmannautbildningen innebar i sig ingen ny praxis, utan utgjorde enbart en officiell bekräftelse på ett tillvägagångssätt som stammade från 1600-talet.¹⁵

Statsmaskineriets utveckling på 1750- och 1760-talet sammanföll med de skärpta politiska och ståndsmässiga motsättningarna. Riksdagen godkände år 1756 ett Tjänstebetänkande, där de centrala principerna för ämbetskarriären fastställdes: tjänsteår som befordringsgrund, ledigansläende av tjänster, ansökningstider, kompetenskrav, besvärstider etc. Att tjänsteäl-

---

¹³ Artéus 1982, 93; Wirilander 1982, 167—168, 205—206 och 339, bilaga 1.

¹⁴ Carlsson 1973, 54—66, 75—81.

¹⁵ Lindroth 1978, 25—28; Runeby 1979, 307—309.

dern fastställdes som enda grund för avancemang var riktat emot kungens utnämningsspolitik, men i princip var det även vänt emot systemet med tjänsteköp och dess svenska motsvarighet, det s.k. ackordsystemet.¹⁶

I slutet av 1750-talet riktades en omfattande kritik mot byråkratin och den merkantilistiska tvångsregleringen. Man kritiserade framförallt ämbetsmännens roll i riksdagspolitiken. Denna kritik med inslag av Montesquieus lära om maktfördelning fick även praktiska konsekvenser i samband med mössornas makttillträde på 1765—66 års riksdag. De förvaltningsorgan som hade tillsatts av ständerna avskaffades, avancemangs- och köpeansökningar förkastades och ständernas makt ökade när det gällde att planera och fatta beslut om användningen av statsmedel. Tjänstebetänkandet ersattes med den nya Förordningen om lagarnas verkställighet. En central målsättning var att klargöra gränserna mellan den lagstiftande och den verkställande makten bl.a. genom att begränsa möjligheterna att föra olika ärenden av privat karaktär till riksdagen. Samtidigt som man avskaffade stadgandet om tjänsteår som enda avancemangsgrund, ökade man ämbetsmännens ansvar och straffbarhet. Den verkställande makten skulle stå under den lagstiftande maktens kontroll.¹⁷

I den svenska historieskrivningen har man synnerligen starkt betonat frihetstidens byråkratiska drag och myndigheternas politiska roll. CARLSSON anser dock saken vara mer komplicerad än så. För adeln spelade den högsta ämbetsmannakåren en central roll, men större delen av tjänstemännen var oadliga och befann sig dessutom så långt ned i tjänstehierarkin, att de inte i nämnvärd grad hade några gemensamma intressen med de högre adliga ämbetsmännen. På basen av sin undersökning om borgarståndet hävdar Carlsson sålunda att ämbetsmännens inflytande på riksdagen har övervärderats, det må sedan röra ämbetsmännens antal i de olika stånden, hur tjänsteinnehavarnas ämbetsintressen avgjorde deras politiska agerande eller existensen av ett eventuellt byråkratiskt intresse som sträckte sig över ståndsgrensarna.¹⁸

---

¹⁶ Carlsson 1973, 63—65; Lagerroth, Nilsson & Olsson 1934, 176.

¹⁷ Carlsson 1973, *ibid.*; Herlitz 1964, 160; Lagerroth, Nilsson & Olsson 1934, 194—195; Stavenow 1922, 404.

¹⁸ Carlsson 1963, 8—10, 129—131. Verket innehåller en kritisk granskning av den behandling ämnet fått i tidigare undersökningar.

Carlsson poängterar att största delen av de adliga tjänsteinnehavarna inte var beroende av ämbetsinkomster, utan aktivt utövade industri- och lantbruksnäringar. *Det var överlag karaktäristiskt för 1700-talets ämbetsmän, såväl i militär-, civil-, kyrko- som även i stadsförvaltningen, att de vid sidan av sitt ämbete även var aktiva näringsidkare.*

Även om det råder en stor skillnad mellan 1700-talets Sverige och Webers idealtyp för byråkrati, så uppvisar förvaltningens utveckling under frihetstiden förutom ett växande statsmaskineri även en klar strävan efter enhetliga tjänsteprinciper och yrkesmässig specialkompetens för ämbetsmannakåren.

Samtidigt som "den byråkratiska rationaliteten" fick ett allt starkare grepp om statsmaskineriets verksamhet, ökade även behovet av att göra en klarare åtskillnad mellan "politik" och "administration", mellan lagstiftande och verkställande organ. Men till följd av att dessa strävanden var förknippade med en politisk kamp, blev denna principiella målsättning likväl i praktiken fylld av motsättningar.

2.1.4. Ständerväldets utveckling och statens karaktär

I jämförelse med den europeiska statsutvecklingen karaktäriserades den svenska staten även av en exceptionellt bred social bas. Denna faktor hade en alldeles speciell betydelse för det politiska systemet under frihetstiden. Bönderna hade bevarat sin ställning som riksdagsstånd och på riksdagarna under frihetstiden var bondeståndet i princip ett stånd bland andra.¹⁹ Detta fenomen förklaras dels av att de självägande bönderna utgjorde stommen i lantbruksproduktionen, dels av att kungamakten kunde stöda sig på bönderna i den kamp mellan konung och adel som försiggick på 1600-talet. Bönderna var traditionellt trogna konungen, medan deras inställning till adels- och ämbetsmän däremot var fientlig.²⁰ Även om det "statsfeodalistiska" förhållandet mellan bönder och ämbetsmän under indelningsverkets tid framförallt innebar att bönderna bar den eko-

---

¹⁹ Anderson 1980, 193 samt Paloposki 1962.

²⁰ Paloposki 1976, 111—112.

nomiska bördan för staten, så var förhållandet likväl inte helt ensidigt. Indelningsverket band även ämbetsmännen vid bönderna på ett sätt som också kunde innebära att de senares intressen blev hörda, i sista hand var det ju bönderna som stod för lönen.²¹ Den politiska och sociala utvecklingen under frihetstiden bidrog sedan ytterligare till att förstärka böndernas ställning.

Det första skedet av frihetstiden innebar i själva verket en restauration av det karolinska enväldet, men utan enväldshärs-kare. Riksrådet utgjorde tyngdpunkten i det politiska livet och styrdes i huvudsak av gamla högadliga ätter. Under detta ske- de vårdade man sig även om den högsta ämbetsmannakårens adliga prägel, något som dels skedde genom adelsprivilegiet av år 1723, där de högsta ämbetena reserverades för adliga, dels genom att adla alla oadliga tjänstemän som hade nått tillräck- ligt höga poster.²²

Hattarnas maktillträde under 1738—39 års riksdag ledde till att riksrådet underställdes riksdagen. I praktiken utgjordes maktens centrum av sekreta utskottet, där bondeståndet inte hade någon representation. Hattväldet och den därmed förknip- pade strikt merkantilistiska politiken, stödde sig främst på adeln och Stockholms storborgerskap, något som bl.a. ledde till en ökning av borgarståndets både politiska, ekonomiska och ideologiska betydelse.²³

Hattarnas misslyckade krigspolitik ledde i början av 1740- talet till en kris, som var nära att rasera hela det politiska sys- temet. Dalaböndernas upprorsrörelse ryckte fram till Stock- holms torg samtidigt som bondeståndet krävde tillträde till sek- reta utskottet och att tronföljdsfrågan skulle avgöras på ett sätt som ökade konungens makt. Bönderna hade blivit en politisk faktor som med stöd av en väpnad folkresning krävde ökat in- flytande. Det faktum att en del av de soldater som sändes emot bönderna visade sig opålitliga, var ingalunda ägnat att bidra till en lösning av situationen.²⁴

---

²¹ Symptom på detta fanns bl.a. i skogspolitiken, jfr. Kuisma 1984, 252—256.

²² Carlsson 1973, 50, 62—63, 239—245; Lagerroth, Nilsson & Olsson 1934, 135—136.

²³ Lagerroth, Nilsson & Olsson 1934, 144—145; Stavenow 1922, 145. Lindroth 1978 ger en åskådlig bild av hur den andliga atmosfären under frihetstiden "förborgerligades".

²⁴ Lagerroth, Nilsson & Olsson 1934, 151—152; Stavenow 1922, 183—207.

Även om böndernas upprorsrörelse kvästes, deras representation i sekreta utskottet begränsade sig till en enda riksdag och tronföljdsfrågan löstes på ett "lyckligt" sätt, så var det ett obestridligt faktum att böndernas politiska roll hade blivit större. Som en följd av det skedda uppstod bl.a. en livlig samhällsteoretisk debatt, som resulterade i att ständernas makt kraftigt ökade. Den s.k. principalatsläran som hävdade att ständerna var beroende av sina väljares vilja, fördömdes år 1747 som landsförrädisk.²⁵ Att acceptera en sådan koppling skulle ha varit farligt i den situation som rådde under bondeupproret, eftersom bondeståndet då skulle ha blivit upprorets politiska falang i själva hjärtat av statsmaskineriet. Reformpolitiken inleddes också under samma 1746—47 års riksdag. Stadganden som rörde bönderna mildrades, bl.a. de som rörde legohjon och styckning av hemman. Även om den idéhistoriska bakgrunden till dessa reformer ligger i det allmänna genombrottet för lantbruksutilistiska intressen, ligger det även nära till hands att bakom dessa första stora reformer, som genomfördes blott några år efter att upproret hade kuvats, se ett försök att politiskt lugna bönderna.

Ständernas makt nådde sin höjdpunkt på 1750-talet och detta var till en del förknippat med strävandena att minimera kungens makt. I samband med konungens regentförsäkran publicerade Åbobiskopen Johan Browallius en skrift med namnet "Om irriga begrepp rörande regeringsformen", där han med stöd av läran om folksuveräniteten betonade att folket enbart står för de ständer som samlas till riksdag. Eftersom ständerna var detsamma som folket, var blotta tanken på ständernas felbarhet grundlagsvidrig.²⁶

Att ständerna upphöjdes till ofelbara och suveräna fick likväl oanade konsekvenser. Böndernas ökade ekonomiska och politiska betydelse, borgerskapets tilltagande välmåga i skydd av merkantilismen och den växande oadliga ämbetsmannakåren, vittnade om en avgörande förändring i samhällsstrukturen. Nyttans tidevarv och impulser från det europeiska upplysningstänkandet ledde tillsammans med den sociala förändringen på 1760-talet till en situation, där de tidigare partistridigheterna

---

²⁵ Lagerroth, Nilsson & Olsson 1934. *ibid.*; Stavenow 1922, 215—224.

²⁶ Lagerroth, Nilsson & Olsson 1934, 167—170; Lindroth 1978, 533.

och oppositionskritiken ersattes av en allmän social och politisk kritik. Såväl adelns privilegier som överlag inskränkningarna av "den borgerliga friheten" råkade i skottlinjen.²⁷

Mössornas makttillträde på 1765—66 års riksdag ledde till att ständerna också i praktiken blev centrum för den politiska makten, då befogenheterna för sekreta utskottet, som dominerades av Riddarhuset, starkt inskränktes. På riksdagarna i slutet av frihetstiden strävade de oadliga stånden målmedvetet efter att minska adelns inflytande. Till följd av det hot mot arméns intressen som dessutom var förknippat med detta, kom samhällets stöttepelare, adelns ledande ställning och prioriteringen av arméns intressen, att stå i farozonen.²⁸

Den politiska makten, ständerriksdagen, hade visat sig för känslig för påverkan av samhällliga motsättningar, något som hotade själva statens grundfunktioner. Dessa grundfunktioner, d.v.s. tryggandet av adelns ekonomiska, politiska och sociala ledarställning samt arméns intressen, råkade i vågskålen i en situation, där adeln hade förlorat kontrollen över den lagstiftande makten. Det var enbart genom ett avskaffande av ständerväldet som jämvikten kunde återställas. Detta var vad den adliga officerskåren hade i sikte, när den stödde Gustav III:s statskupp år 1772.

2.2. Lokalsamhällets uppbyggnad på 1700-talet

I forskningen om beslutsprocesser avser lokalsamhället de beslutande organ på lokalplanet, där de lokala besluten fattades samt de individer eller grupper av individer, som på det lokala planet verkade antingen i det lokala beslutsfattandet eller i samband med centralmakten. De lokala beslutsinstanserna på landsbygden utgjordes av sockenstämmorna och kyrkoråden i

---

²⁷ Lindroth 1978, 143—145, 538—539. Jfr. även Renvall 1962, 331—354.

²⁸ Artéus 1982, 35, 64—67, 352—361 samt Carlsson 1973, 249—252, som info-
gar de svenska skeendena i ett större internationellt sammanhang.

församlingarna samt i anslutning till rättsväsendet, tingen. Kyrkliga och civila ämbetsmän förmedlade lokala intressen till den regionala nivån. Centralmaktens högsta nivå nådde de genom riksdagsbesvär och riksdagsmän.²⁹

Lokalsamhällets relation till centralmakten bestod inte enbart i en interaktion mellan officiella institutioner och av att man genom ämbetsmännen drev sina intressen. Även många icke-administrativa faktorer såsom social struktur, ekonomiska förhållanden och geografiskt läge, inverkade på lokalsamhällets relation till centralmakten. De lokala intressena var socialt bestämda och beroende på hur de förhöll sig till centralmaktens målsättningar och verksamhet, så varierade deras inverkan på relationen lokalsamhälle — centralmakt.

Förutom till de varierande förhållanden som rådde i olika lokalsamhällen, bör forskningen ta hänsyn till det drag av gemenskap som hörde ihop med förindustriella samhällens agrara karaktär. Den gemenskap som präglade livet syntes såväl i de vardagliga verksamhetsformerna som även i de interna sociala relationerna i dessa samhällen. Ferdinand TÖNNIES, som ur ett centraleuropeiskt perspektiv har analyserat förhållandet mellan detta gemenskapsbaserade samhälle, gemenskapen (Gemeinschaft) och ett modernare samhälle (Gesellschaft), karakteriserar gemenskapen som det att "förhållandet mellan samfund och feodalherre och framförallt mellan samfundet och dess medlemmar, inte baserar sig på avtal utan på samförstånd, liksom de interna relationerna i en familj". Den viktigaste grunden för denna sociala relation låg i bygemenskapens förhållande till den samfälliga jorden.³⁰

Även om den typ av gemenskap som härletts ur centraleuropeiska jordägoförhållanden, inte direkt kan tillämpas på nordiska förhållanden, så finns det likväl en mängd beröringspunkter. Pentti RENVALLS undersökning om 1500-talsmänskans karaktär innehåller en uppskattning av gemenskapens olika drag och dess inverkan på mänskligt beteende, som liknar Tönnies analys. Enligt Renvall präglades livet på 1500-talet i hög grad av gemenskap; till tinget anlände man gärna i stora grupper och en fåtalig tingsmenighet ansågs minska rättens kompe-

---

²⁹ Ericsson & Pettersson 1979, 27.

³⁰ Tönnies 1964, 59.

tens. Gemenskapen var även en viktig faktor när det gällde brott och deras straffbarhet. De som stod utanför gemenskapen misstänktes och dömdes lättare, då inom gemenskapen fick däremot ett speciellt rättsligt skydd.³¹

Ännu under 1700-talet fanns det många faktorer på landsbygden, som anses ha upprätthållit gemenskapen. Sådana var bl.a. tegskiftet och tegtvånget, som fordrade att arbetet utfördes samtidigt, boskapens gemensamma betesgång samt utnyttjandet av samfällda skogar, fält och fiskevatten, antingen byvis eller inom ramen för större skifteslag.³²

Man har ansett att gemenskapsdragen i det lantliga livet uttryckligen hörde hemma i västra Finland, men det har även visat sig att den glesa bosättningen i östra Finland är av sent datum.³³ Svedjebrukets dominans och den arbetsorganisation som åtföljde detta formade likväl gemenskapen i en annan riktning än i områden med åkerbruk. Gemenskapsformerna med sina rötter i jord användningen och bruksmetoderna, hade i vilket fall som helst flera sekler bakom sig och hade sålunda etsat in olika sociala beteenderegler och sedvänjor. Det dröjde närmare hundra år efter det i sig omvälvande storskiftet, innan det i västra Finland skedde någon egentlig upplösning av bygemenskapen.³⁴

De följder gemenskapen hade för beslutsprocessen är uppenbara. På sockenstämmorna följde man allmänt enhällighetsprincipen också på 1800-talet, även om centralmaktens bestämmelser från 1739 och 1759 hade gett en offentlighetsrättslig bekräftelse på det bindande i sockenstämmornas beslut och fastställt mantalet som röstningsgrund.³⁵ Majoritetsbeslut var lagliga, men stred emot folkets rättsmedvetande, enligt vilket enbart enhälliga beslut var bindande.

Spår av gemenskapen syntes även i riksdagsmännens verksamhet. Framförallt representanterna för bondeståndet hade ofta svårt att godkänna beslut, som inte tilltalade det samfund som hade utsänt dem. Riksdagsmännen betraktades uttryckligen som väljarnas sakförare. Tvisten om principalatsläran åter speglade delvis också ett inflytande från den folkliga represen-

---

³¹ Renvall 1949, 192—195.

³² Virtanen 1934, 426—450.

³³ Saloheimo 1974, 33—35.

³⁴ Aaltonen 1936, 79—90; Koukkula 1974, 42—44; Saloheimo 1979, 100—102.

³⁵ Soikkänen 1966, 34—35, 52; Jutikkala 1963, 310—311.

tationsprincipen, men fördömandet av principalatsläran ledde inte till att den folkliga representationsuppfattningen i praktiken skulle ha förkastats.³⁶

Å andra sidan strävade centralmakten efter att forma gemenskapen i enlighet med sina egna intressen. På initiativ av riksdagen började man på 1740-talet uppgöra byordningar för att effektivisera lantbruket. Vissa paragrafer i dessa modellregler innehöll direktiv om hur en reformfientlig majoritet kunde tvingas att godta de lösningar som minoriteten förde fram. Man försökte bryta gemenskapen inifrån.³⁷

Då det här talas om gemenskap, är det uttryckligen den gemenskap som präglade böndernas liv, som åsyftas. Vad gällde de lokala beslutsprocesserna fanns det likväl många faktorer som var ägnade att krossa denna gemenskap. Den viktigaste rollen härvidlag innehades av ståndspersonerna, prästerskapet och ämbetsmännen, som ofta hade likartade målsättningar. Även den differentiering som skedde inom bondeståndet var ägnad att framkalla en intern söndring av gemenskapen. Redan under 1700-talet bildade rusthållarna på många håll en bondeelit med intressen, som till sin orientering mer liknade de högre ståndens. Då 1700-talet var en tid av plutokratisering såväl i städerna som inom prästeståndet, kan man anta att motsvarande utveckling också försiggick inom bondesamhället.³⁸ Allmänt torde man likväl kunna konstatera att gemenskapens inverkan på det lokala beslutsfattandet var större, ju homogenerare bondeområde det rörde sig om.

2.3. Kyrkoförvaltningen och prästerskapet

2.3.1. Stat och kyrkoförvaltning under frihetstiden

En central uppgift för forskningen om hur beslut fattades i fattigvårdsfrågor är att utreda kyrkoförvaltningens roll, fattigvår-

³⁶ Renvall 1962, 57—58, 133, 153, 238—239.

³⁷ Jutikkala 1963, 262—273; Kallio 1982, 22—66.

³⁸ Rask 1978, 145—160 samt Suolahti 1919, 253—255. Om plutokratiseringen i städerna, se Mäntylä 1981, 129—133. På 1700-talet tillspetsades konflikterna inom ståndet även vid prästerskapets riksdagsmannaval till följd av bl.a. sociala motsättningar, se Tolonen 1980, 109—110, 187.

den hörde ju till församlingens uppgifter och stod under biskopens övervakning. Kyrkans ställning som statskyrka gjorde den viktig också i politisk-administrativ bemärkelse. Prästerskapet och församlingarnas förvaltning gick i täten då statsmaskineriet utvidgade sin makt.³⁹

Prästerskapets uppgifter inbegrep mycket rent administrativ verksamhet, bl.a. i folkbokföringen och vid uppgrändet av skattelängder. Genom tabellverket blev prästernas förvaltningsuppgifter mer omfattande. Också när det gällde att utveckla hälsovård, barnavård m.m., försökte man medvetet använda sig av prästerskapet i mångahanda pedagogiska och praktiska värv. Andan under nyttans tidevarv gjorde behändigt prästerna till ämbetsmän med allt större världsliga och administrativa skyldigheter. Dessutom var bl.a. det faktum att kronofogdarna handhade skatteuppbörden för både kronans och kyrkans räkning, ägnat att knyta prästerskapets intressen till statsmaskineriet. Förutom sin praktiska roll hade prästerskapet även en ideologisk uppgift som övervakare av folkets sociala och moraliska liv.⁴⁰

Det faktum att kyrkoförvaltningen förfogade över en organisation som var effektivare än statsmaskineriet, bidrog ytterligare till att öka dess "användbarhet" för centralmakten. I början av frihetstiden fanns det enbart 125 länsmansdistrikt, men 322 församlingar i Finland. Under åren 1721—1770 växte antalet ämbeten i den kyrkliga förvaltningen från 661 till 739, medan motsvarande ökning i civilförvaltningen under samma tid var från 293 till 387.⁴¹ Även om de civila ämbetena ökade snabbare, var dessa likväl i avgörande grad konstant färre numerärt sett.

Frihetstiden medförde dock en större självständighet för kyrkoförvaltningen i förhållande till statsmakten. De karolinska enväldshärskarna hade strävat efter att underordna kyrkoförvaltningen rent politiska målsättningar, men ständerväldets epok innebar en stor förändring i detta avseende.⁴² Då ständerna, där prästeståndet själv hade en inflytelserik ställning, ersat-

---

³⁹ Suolahti 1919, 175—177.

⁴⁰ Gaunt 1983, 72—73; Suolahti 1919, 60—61, 160, 175—180, 221—222. Europas upplysta despoter reserverade en viktig plats för prästerskapet när det gällde att förverkliga de ekonomiska och administrativa reformerna på 1700-talet, se Hufton 1980, 183.

⁴¹ Wirilander 1982, 105—106, 393, bilaga 1.

⁴² Lindroth 1978, 542—543 samt Pleijel 1935, 247—252.

te konungen som kyrkans högsta organ, så fann prästerskapet det vara i enlighet med sina intressen att försvara ständerväldet. På riksnivå började prästeståndet samtidigt själv fungera som kyrkans högsta myndighet, som ett slags rikskonsistorium.⁴³

De privilegier som år 1723 fastställdes för prästerskapet, tryggade det andliga ståndets ställning som representant för kyrkan samt episkopatet och domkapitlet som administrativ organisation för kyrkan, men full självständighet i t.ex. utnämningsspolitiken lyckades prästeståndet inte erhålla. Privilegierna bekräftade även församlingarnas självstyre genom precisioner av prästernas rättigheter och skyldigheter i fråga om sockenstämmorna. Då centralförvaltningen saknades kom en betydande makt att samlas i biskoparnas och domkapitlets händer.⁴⁴

Även om kyrkan hade en omfattande autonomi under frihetstiden, innebar prästerskapets ställning som både riksdagsstånd och kyrkligt centralorgan likväl att en intim kontakt med rikspolitiken och administrationen upprätthölls. I beslutsprocessen fungerade domkapitlet härvidlag som en regional nivå av samma typ som länsstyrelserna. Det funktionella sambandet mellan kyrklig och världslig organisation var speciellt klart just i frågor som rörde fattigvården, sålunda hade biskoparna och landshövdingarna t.ex. gemensamt ansvar för hospitalens verksamhet.

I ett avseende var det lokala prästerskapets ställning likväl klart annorlunda än tjänstemännens. Församlingarnas självstyre hade ingen världslig motsvarighet och därtill var större delen av prästerskapet i alla fall i princip valda av församlingens medlemmar. Det var uttryckligen denna speciella relation till befolkningen som gjorde prästerskapet till en problematisk grupp när det gällde statens målsättningar. Å ena sidan hade prästerskapet de största möjligheterna att verka, å andra sidan den största friheten att låta bli.

2.3.2. Kyrkan, prästerskapet och lokalsamhället

Om relationen mellan kyrka och stat var präglad av ideologiskt bundsförväntskap och administrativ sammanvävning, så var

---

⁴³ Kansanaho 1954, 61 samt Pleijel 1935, 262.

⁴⁴ Kansanaho 1954, 41—42, 53—54 samt Pleijel 1935, 260—262.

däremot förhållandet mellan lokalsamhälle och lokalt prästerskap mer mångfacetterat. Relationen mellan församlingen och dess herde var beroende av många olika faktorer, inte minst av församlingens självstyre och de traditionella värderingarna.

Trots de många administrativa uppgifter och praktiska intressen som prästerna delade med ämbetsmännen, går det inte att på ett motsägelsefritt sätt se prästerskapet som en lokal utlöpare av centralmakten. Församlingen inverkade oavbrutet på valet av präster och de lokala grunderna för valet stred ofta emot domkapitlens myndigare och formellare principer. Inte ens det system med köp och försäljning av ämbeten som blev allt vanligare under frihetstiden, gjorde slut på de fortgående striderna mellan församlingar och domkapitel i utnämningsfrågor.⁴⁵

Ännu på 1700-talet var det vanligt att man såg relationen mellan församling och präster som ett ömsesidigt lojalitetsförhållande om ock, som olika undersökningar om prästvalen visar, dessa band småningom blev svagare. Enhälliga prästval blev allt ovanligare till följd av framförallt de ökade ståndsmotsättningarna.⁴⁶ I bondetraditionen förenade prästen rollerna som samfundets ledare, själavårdare och schaman, besvärjare. Prästen skulle försvara församlingsmedlemmarnas intressen, vid behov också mot myndigheterna och på motsvarande sätt garanterade församlingen utkomsten för prästen och hans familj och försvarade hans släkts intressen. Denna traditionella uppfattning förstärktes av prästsläkternas tendens att i generationer hålla sig till samma trakter och av de, såväl vad gällde ståndsbakgrund som livsföring, allt otydligare gränserna mellan framförallt det lägre prästerskapet och bondeståndet.⁴⁷

Ett prästämbete som hade gått i arv i samma släkt ledde, framförallt i avlägsnare bondedominerade trakter, lätt till att ämbetsinnehavaren formades av traditionella sedvänjor och identifierade sina egna intressen med samfundets. I områden med fler ståndspersoner var situationen mer problematisk och lojaliteten gällde snarare traktens stormän än den vadmalssklädda allmogen. Patronatsrätten var förutom ett adelsprivilegium, även ett uttryck för den traditionella lojalitetstanken. Eftersom

---

⁴⁵ Suolahti 1919, 111—119.

⁴⁶ Matinelli 1955, 94—112, 150—152.

⁴⁷ Suolahti 1919, 54—70.

de förmögnare gjorde kyrkan större tjänster, skulle de också ha större rättigheter.⁴⁸ Ett institutionaliserat uttryck för detta utgjordes av kyrkoråden, som i högreståndstrakter t.o.m. syftade att helt ersätta sockenstämmorna.

När det gällde att ordna och sköta fattigvården var prästerskapets roll central, men det är synnerligen svårt att ge någon säker bild av hur denna roll tedde sig i de olika församlingarna. Där prästerna åtnjöt det mest odelade anseendet var deras auktoritet otvivelaktigt störst, men en sådan situation kunde också innebära att prästerna drog sig för att genomföra sådana reformer, som samfundet ogillade. En kraftfull och auktoritativ kyrkoherde kunde däremot i sin tur väl driva igenom sin vilja, men en alltför nitisk och myndig präst kunde även mötas av ett aktivt eller passivt motstånd från samfundets sida.

2.4. Fattigvården på 1700-talet: tiggarpolitik och vård av de svaga i samhället

På 1700-talet utgjorde fattigdom i sig ingen garanti för att man skulle erhålla församlingens understöd, utan kriteriet för detta var fattigdom kombinerad med arbetsoförmåga. Församlingens fattigvård gällde bokstavligen taget "de svaga" i samhället. Det är först senare fattigvården verkligen kom att gälla alla medellösa. Denna skillnad återspeglas i det finska ord som ännu på 1800-talet användes för fattigvård, nämligen "vaivaishoito", som snarast har nyansen vård av rent kroppsligt svaga individer. Den finska termen "köyhäinhoito", som direkt motsvarar svenskans "fattigvård" kom i allmänt bruk först under 1900-talet.

I 1700-talets samhällspolitik bildade fattigvården inte ett skilt delområde av det slag dagens socialpolitik utgör. De direktiv som utfärdades om fattigvården på lokalplanet var nära

---

⁴⁸ Suolahti 1919, 95—106.

förknippade med befolknings- och arbetskraftspolitiken. Fattigdomen och de fattiga hade en viktig ställning i den merkantilistiska samhällsteorin. Förordningarna om arbetskraft, lösdrivare och fattigvård hörde till den merkantilistiska politikens främsta instrument i den verksamhet som rörde den fattiga (obesuttna) befolkningen. Lösdriveri- och fattigvårdspolitiken bildade en helhet som kunde gå under namnet *tiggarpolitik*. I denna undersökning används begreppet fattigvårdspolitik som ett allmänbegrepp, närmast liktydigt med begreppet tiggarpolitik, medan den empiriska forskningen däremot uttryckligen inriktar sig på hur fattigvården tedde sig i praktiken.

2.4.1. Centralmakten och tiggarpolitiken

Två faktorer har haft ett avgörande inflytande på hur förhållningssättet till fattigdom och behandlingen av fattigproblemet utvecklades i Europa. Den ena faktorn är ideologisk — inställningen till arbetet. Principen om arbetets "helgd" och lättjans förkastlighet betonades framförallt i det protestantiska tänkandet, men vid tiden för motreformationen började man även i den katolska världen frigöra sig från den gamla bilden av "helig fattig".⁴⁹

Indelningen i arbetslösa tiggare eller "lättingar" som fördömdes och "rätta fattiga" (hjälpbehövande till följd av arbetsoförmågenhet) blev allt vanligare i Europa under 1400- och 1500-talen, då digerdödens konsekvenser för befolkningen bland annat uttryckte sig i form av ett begränsat utbud på arbetskraft. I England utfärdades de första "Statutes of Labourers" redan år 1351. Där förbjöd man allmosor åt arbetskygga tiggare och det stadgades även att varje frisk mänska under 60 år var skyldig att arbeta. Uppgiften att fastställa vad som var acceptabel fattigdom överflyttades allt mer på staten och sålunda skapades utgångspunkterna för en statlig fattigvårdspolitik skild från den kyrkliga barmhärtighetsverksamheten.⁵⁰

En annan faktor som i hög grad bidrog till bilden av fattigdomen var den merkantilistiska lönepolitiken. För att kunna säk-

---

⁴⁹ Lis & Soly 1982, 51—52, 116; Lehtonen 1983, 93—95, 114—115.

⁵⁰ Lis & Soly 1982, 48—52 samt Lehtonen 1983, 93—95.

ra låga produktionskostnader krävdes det tillgång till billig arbetskraft. Man började se fattigdomen som ett nyttigt fenomen som gagnade samhället och statens uppgift blev att tvinga de fattiga till arbete. Bestämmelserna om arbetsplikt för de fattiga gjordes strängare och på olika håll i Europa grundade man under 1600-talet arbetsinrättningar, som samtidigt fungerade både som straffanstalter och produktionsanläggningar.⁵¹

Den merkantilistiska fattigvårdspolitiken med sina tvångsarbetsinrättningar och förordningar om lösdriveri, visade sig likväl ineffektiv. Befolkningsökningen tillspetsade fattigproblemet och arbetsinrättningarna visade sig ekonomiskt olönsamma och ansträngande för statens ekonomi. På 1700-talet strävade man framförallt i de protestantiska länderna efter en lindring genom att överflytta huvudansvaret för fattigvården på församlingarna.⁵²

Debatten om fattigdomen och tiggarpolitiken blev på 1700-talet livlig runtom i Europa. Man fann dock inte några nya lösningar på utkomst- och arbetslöshetsproblemet. Huvudprincipen låg hela tiden i att å ena sidan sätta arbetsföra fattiga i tvångsarbete och å andra sidan att ordna med effektivare understöd till "rätta fattiga". Men försöken till lösningar var alla "variationer på samma tema" och resultaten blev därefter. I bägge fallen ledde de statliga åtgärderna enbart till anspråkslösa resultat.⁵³

2.4.2. Lokalsamhället och fattigvården

Medan centralmaktens bevekelsegrunder visavi fattigvården framförallt anslöt sig till den merkantilistiska tiggarpolitiken, präglades däremot fattigvården på det lokala planet av en växelverkan mellan tradition och social situation.

I den lokala fattigvården spelade gemenskapen en viktig roll. De hjälpbehövande var sämre lottade, men välkända medlem-

---

⁵¹ Lis & Soly 1982, 116—129; Lehtonen 1983, 116—127; Sachsse & Tennstedt 1980, 113—125.

⁵² Hufton 1980, 34—35.

⁵³ Denna slutsats bekräftas även av Kowalik 1983, som innehåller en översikt av europeisk forskning rörande fattigvård och fattigdom i det förindustriella Europa.

mar av by- eller sockengemenskapen. Det var enbart när antalet främmande tiggare blev för många som tiggeriet utgjorde ett problem. Inställningen till fattiga var även en fråga om tro och frälsning. Det kristna barmhärtighetsbudet hörde ihop med de krav rättrogenheten ställde. Att hjälpa de fattiga var en from gärning, ett rättfärdighetens kännemärke.⁵⁴

På många håll var det kristna förhållningssättet förknippat med ytterligare en tredje, ursprungligen hednisk idé om offer-skänker. Biståndet till de fattiga var samtidigt en offer-skänk, genom vilken man tillförsäkrade sig världslig framgång, medan det i sin kristna form syftade till hinsides lycka.⁵⁵

På 1700-talet var synen på fattigvårdsbidraget som en offer-gåva speciellt seglivad i östra Finland, där den kristna kulturen inte hade lika djupa rötter och där församlingarnas ineffektiva förvaltning gav livsrum för hedniska traditioner, ofta under kristen täckmantel. Därtill kom att man på 1700-talet, även i Egentliga Finland, fruktade den trolldom som tiggarna antogs besitta och sålunda har även rädsla eller hopp i förening med tron på tiggarnas trolldomsförfarenhet otvivelaktigt bidragit till beredvilligheten att bistå dem.⁵⁶

Samma faktorer som inverkade på gemenskapens karaktär påverkade också förhållningssättet till de fattiga. Också inom församlingen inverkade sociala och ekonomiska faktorer på församlingsmedlemmarnas olikartade status. När "den goda gärningen", offret (Suolahti), blev en måtsstock på socialt anseende, resulterade detta i att de rika fick en högre status och de fattiga en lägre. Då såväl den officiella moralen som den statliga politiken samtidigt drog likhetstecken mellan tiggeri och lättja, blev de fattigas ställning uppenbart svagare framförallt i de trakter, där det rådde stora sociala skillnader. Detta faktum inverkade i sin tur på hur fattigvården arrangerades. Också på det lokala planet förvandlades fattigvården allt tydligare till ett medel för social kontroll av den fattiga befolkningen.

---

⁵⁴ Renvall 1949, 56—59; jfr. Sachsse & Tennstedt 1980, 109—110.

⁵⁵ Suolahti 1919, 135—136, 152.

⁵⁶ Se t.ex. Laasonen 1967, 219—220; Manninen 1953, 368—370; Mäntylä 1983, 20; Otava 1931, 60 samt Suolahti 1919, 14—15, 39—42.

3. Fattigdom och obesuttna under frihetstiden

Forskningen i socialhistoria och ekonomisk historia har huvudsakligen varit inriktad på den obesuttna befolkningen och fattigproblemet under 1800-talet, "det sociala problemets" århundrade. Att tidigare epoker försumrats beror dels på att fattigproblemet var så accentuerat på 1800-talet, dels på problem med källorna som försvårar socialhistorisk forskning i äldre tidsperioder.

Forskningen rörande den obesuttna befolkningen och fattigproblemet kan indelas i två huvudgrupper, allmänna analyser och grupp-specifika undersökningar. Som ett pionjärbete bland de allmänna analyserna kan man betrakta den framställning i liberal anda som J.W. Rosenborg publicerade år 1858 om fattigdom och fattigvård i Finland. Denna undersökning var upphovsmannens bidrag till en samtida debatt om den obesuttna befolkningens ställning och om hur man skulle lösa därmed sammanhängande problem. Rosenborgs främsta efterföljare i den historiska behandlingen av temat är Hugo PIPPING (1940) och Pekka HAATANEN (1968), av vilka den förra ägnade sig åt bakgrundsfaktorerna till det sociala problemet på landsbygden i mitten av 1800-talet, medan den senare koncentrerade sig på att ge en allmän bild av landsbygdsproletariatets ställning och liv på 1800- och 1900-talen. Den allmänna beskrivningen av den obesuttna befolkningens situation har senare kompletterats ur ett ekonomiskt och befolkningshistoriskt perspektiv, bl.a. av

Arvo M. SOININEN och Kari PITKÄNEN (1980).¹

De gruppsspecifika undersökningarna har främst varit inriktade på torparbefolkningen. Banbrytaren i detta avseende var Edvard Gylling med sin statistiskt betonade undersökning av torparväsendet på 1700-talet. Torparväsendets senare utvecklingskedan har undersökts av Viljo RASILA, i vars arbeten tyngdpunkten ligger på skeendena i slutet av 1800-talet och början av 1900-talet.²

En annan grupp som har varit föremål för en mer omfattande forskning är hantverkarna på 1700-talet. Vid Åbo universitet, har ett projekt om hantverkarna i främst västra Finland varit verksamt och hittills har projektet resulterat i en doktorsavhandling om hantverkarna i Österbotten. Om den stora gruppen legohjon finns enbart ett allmänverk att tillgå, författat av Topi KALLIO.³ Även de lokal- och landskapshistoriska verken innehåller i varierande grad analyser av den obesuttna befolkningen.

3.1. Huvudgrupperna av den obesuttna befolkningen och deras ställning i mitten av 1700-talet

Den totala mängden obesuttna under frihetstiden och gruppens inre struktur, är det enbart möjligt att uppskatta ungefärligt. Befolkningsregister och mantalslängder är speciellt bristfälliga för den obesuttna befolkningens del, registreringsgrunderna är oklara, gränsen mellan olika grupper suddig och lokalt varierande och täckningen för materialet är ställvis synnerligen dålig. Då översikten i denna behandling främst baserar sig på just befolkningsregistren, är det skäl att hålla oven nämnda faktorer i minnet när slutsatser dras. Eftersom framställningen om

---

¹ Rosenborg 1858; Pipping 1940; Haatanen 1968; Soininen 1974 och 1980 samt Pitkänen 1980.

² Gylling 1909 samt Rasila 1961.

³ Laakso 1974; Ranta 1978 samt Kallio 1913.

den sociala strukturen enbart tjänar som en bakgrund i detta arbete, har jag ansett det möjligt att trots bristerna begränsa mig till redan existerande material.

I befolkningsstrukturen under frihetstiden återspeglas den folkförlust som hade orsakats av nödåren i slutet av 1600-talet och av stora nordiska kriget. Följderna av hungersnöden, epidemierna och utskrivningen av soldater ledde i.a.f. i västra Finland till att andelen obesuttna minskade, såväl till följd av fysisk undergång som p.g.a. att de många öde hemmanen gav möjligheter till socialt avancemang.⁴

På 1700-talet var folkökningen snabb och nativiteten stor och inte heller inträffade det någon nivå-sänkning, så som fallet var i Sverige.⁵ Den demografiska situationen hade två slag av konsekvenser för den obesuttna befolkningens ställning. Den brist på legohjon som man besvärade sig över i början av frihetstiden, ledde till att de lagar som reglerade de obesuttnas liv skärptes. Den snabba folkökningen ledde på längre sikt till att arbetskraftssituationen blev bättre och samtidigt ökade trycket på att hemman skulle styckas och torp grundas. Då hemmansklyvningen tilläts och torparväsendet utvidgades från och med 1740-talet, ledde detta snabbt till att den sociala skiktningen på landsbygden ökade. Beroende på skillnader i odlingssätt och social struktur, varierade följderna likväl i olika områden.

Förutom i Österbotten, var andelen obesuttna relativt konstant, c. 15 %, och den smärre minskning som kan skönjas berodde främst på att andelen soldater kraftigt minskade. Beroende på område innehåller de skenbart entydiga benämningarna likväl personer i olika ställning. Den gemensamma nämnaren för olika grupper av obesuttna låg i att utkomsten var beroende av arbetsförmågan, det fanns inget hemman som gav ekonomisk trygghet.⁶

Det faktum att egentliga legohjon, drängar och pigor, antecknades i samma grupp som allmogens barn, gör det svårare att uppskatta den totala mängden obesuttna. I sig var sammanförandet konsekvent, då större delen av den fasta arbetskraften i lantbruket vid denna tid utgjordes av just böndernas och de

---

⁴ Jutikkala 1963, 210—211.

⁵ Jutikkala 1945, 62—67.

⁶ Om sytningssystemet bland hemmansägare, se t.ex. Gaunt 1983, 159—173 och Jutikkala 1963, 348—357.

Tabell 1. Den obesuttna befolkningen på landsbygden länsvis åren 1754 och 1769.

Källa: Fougstedt & Raivio 1953, 48—51.

	Åbo och Björneborgs län samt Åland		Nylands och Tavastehus län		Österbottens län		Savolax och Kymmene- gårds län	
	1754	1769	1754	1769	1754	1769	1754	1769
1 Torpare	2 318 (1.6 %)	4 384 (2.6 %)	2 882 (2.6 %)	5 582 (4.3 %)	819 (0.9 %)	1 527 (1.3 %)	5 598 (5.0 %)	7 179 (5.2 %)
2 Hantverkare	1 049 (0.7 %)	1 941 (1.2 %)	942 (0.8 %)	1 549 (1.2 %)	343 (0.4 %)	584 (0.5 %)	426 (0.4 %)	596 (0.4 %)
3 Soldater och f.d. soldater	9 061 (6.5 %)	8 146 (4.8 %)	6 615 (5.9 %)	6 500 (5.0 %)	3 163 (3.4 %)	3 149 (2.6 %)	3 767 (3.4 %)	3 421 (2.5 %)
4 Inhyssingar	7 288 (5.2 %)	7 102 (4.2 %)	4 589 (4.1 %)	4 400 (3.4 %)	3 130 (3.4 %)	3 122 (2.6 %)	5 390 (4.8 %)	6 587 (4.7 %)
5 Fattiga, sjuka och fångar	2 888 (2.1 %)	3 396 (2.0 %)	2 203 (2.0 %)	2 406 (1.8 %)	1 296 (1.4 %)	2 021 (1.7 %)	1 614 (1.4 %)	2 316 (1.7 %)
6 Allmogens barn och tjänstefolk (över 15 år)	32 887 (23.6 %)	45 185 (26.9 %)	30 276 (26.9 %)	33 678 (25.8 %)	27 213 (29.3 %)	36 322 (30.3 %)	33 747 (30.3 %)	41 921 (30.3 %)
Folkmängd i länet	139 381	168 046	112 555	130 498	92 774	119 907	111 475	138 532
Grupperna 1—5 i %	16.1	14.8	15.4	15.7	9.5	8.7	15.0	14.5
Grupperna 1—6 i %	39.7	41.7	42.3	41.5	38.8	39.0	45.3	44.8

obesuttnas ogifta barn. Att tjäna som legohjon räknades som en levnadsetapp, som sedan upphörde när man ingick äktenskap. I det traditionella agrarsamhället skilde sig de främmande legohjonens och de egna barnens roller inte heller i nämnvärd grad vad gällde gårdens göromål.⁷ SOININEN uppskattar att c. 35 % av männen i agrara yrken år 1754 hörde till den obesuttna befolkningen. Då kvinnorna likväl var i majoritet både bland legohjonen och framförallt bland inhysingarna, kan man anta att andelen obesuttna i sin helhet var större än Soininens uppskattning.⁸

Centralmaktens inställning till de obesuttna grundade sig i sista hand på en merkantilistisk befolknings- och arbetskraftsideologi. De reglementen som skapades i början av frihetstiden syftade till att trygga manufakturernas och storodlingens behov av arbetskraft samt militärväsendets manskapsbehov. Legohjonsstadgorna från åren 1723 och 1739 och värvningsstadgan från år 1727 fastställde de förutsättningar under vilka en medlem av den obesuttna befolkningen hade s.k. laga försvar. Om en arbetsför obesutten inte tjänstgjorde året om eller om han eller hon bröt emot tjänstevillkoren, blev personen ifråga en lösdrivare, som kunde sättas i armén eller i tvångsarbete för kronan.⁹

I det följande ämnar jag behandla ställningen för de socialt sett lägsta grupperna av obesuttna, inhysingar, rotesoldater och s.k. rätta fattiga. Grupper som har ägnats mer ingående behandling i olika andra undersökningar, torparna och hantverkarna, berörs närmast då gränsen mellan olika grupper fastställs områdesvis.

3.2. Inhysingarna — en nyttig grupp av laglösa

Före legaliseringen av backstugorna år 1762 räknades såväl de egentliga inhyseshjonen (utan egen bostad), inhysingarna (bo-

---

⁷ Utterström 1957 I, 256; Winberg 1975, 43.

⁸ Soininen 1974, 35; Kallio 1913, 216—218; Fougstedt & Raivio 1953, 10, 26—29.

⁹ Om inställningen till de obesuttna i samhällsteorin och lagstiftningen, se t.ex. Utterström 1957 I, 244—257; Utterström 1962, 269—271 samt Forsman 1947, 216 ff.

satta i hyresbostäder) som backstugusittarna (egen bostad på arrendjord) till gruppen inhysingar. Gemensamt för dessa grupper var att de i allmänhet inte hade något varaktigt tjänsteförhållande, utan fick sin utkomst av säsongarbete och andra tillfälliga förvärvsmöjligheter. I denna avhandling syftar inhysingar på alla ovan nämnda grupper.

Inhysingarnas ställning fastställdes i 1734 års instruktion för landshövdingarna samt i legohjonsstadgorna. Enligt 1734 års instruktion fick enbart person, som till följd av sjukdom, ålderdom eller annan arbetsoförmåga omhändertogs av sina barn, anförvanter eller släktingar, leva som inhysing. Övriga var skyldiga att året om tjäna som legohjon.¹⁰

1739 års legohjonsstadga räknade inhysingarna till samma grupp som landsstrykare, lösdrivare och lättingar som "böra tålas, hwarken i Städerna eller på Landet". Legohjonsstadgan betonade vidare speciellt tjänstetvånget för vissa grupper av kvinnor. I detta sammanhang uppräknades soldatänkor som var bosatta i backstugor eller som inhysesshjon och som inte heller hade några småbarn samt pigor och andra "lösa qwinspersoner", som inte hade hand om arbetsoförmögna föräldrar.¹¹

Då backstugorna legaliserades år 1762 och tjänstetvånget avlägsnades för fast bosatta gifta inhysingar, lindrades inhysingarnas laglösa ställning, men under större delen av frihetstiden hotades inhysingarna likväl konstant av att förlora sin frihet. Enbart den inhysing som antingen själv var arbetsförmögen eller skötte om en annan mänska i motsvarande situation, var en laglig inhysing — systemet med inhysingar var på sitt sätt ett parallellfenomen till fattigvården.

Man förmådde likväl inte bemästra förekomsten av olagliga inhysingar. Enligt befolkningstabellerna fanns det år 1754 sammanlagt 5 665 friska inhysingar och år 1769 7 409. Vid samma tid fanns det 14 733 resp. 13 802 lagliga, d.v.s. bräckliga inhysingar. Det totala antalet inhysingar växte enbart med c. 800 och andelen av befolkningen sjönk från 4.4 till 3.4 %. Enbart i Savolax och Kymmenegårds län växte antalet inhysingar.

Antalet och andelen inhysingar sjönk klarast i Åbo och Björneborgs samt Nylands och Tavastehus län, där antalet torpare

---

¹⁰ Instruktion för landshövdingarne 4.11.1734, § 19. Modée II, 1083 f.

¹¹ Förnyad legohjonstadga 21.8.1739, § 1—2. Modée II, 1582 f.

och hantverkare snabbast ökade. I Österbotten var andelen av såväl inhysingar som torpare och hantverkare minst, andelen allmogebarn och legohjon däremot störst. Den sociala differentieringen på landsbygden var minst i Österbotten.

Vid sidan av att hemmanen styckades, var det just torparväsendets snabba utveckling som hindrade en ökning av antalet inhysingar i västra och södra Finland. De följer torparväsendets utbredning hade för den obesuttna befolkningens strukturella utveckling, var likväl inte entydiga. Torparna på storgodsen i det södra åkerbruksområdet var närmast legohjon med en relativt ringa egen odling. I bondeområdena i Satakunda, Tavastland och norra Nyland började det på 1700-talet uppstå bördetorp för de arvingar som lämnade hemmanen. Dessa torp hade såväl en arbetskrafts- som nybyggarfunktion och tryggade även ställningen för dem som hade blivit utan arvedel. Dessa torpare kan knappast räknas till den egentliga obesuttna befolkningen. Detsamma gäller även de kronotorp med möjlighet att avancera till självständiga gårdar, som uppstod i ödemarkerna i norra Satakunda och Mellersta Finland.¹² Framförallt systemet med bördetorp var en faktor som minskade antalet inhysingar.

Om skillnaden mellan torpare och legohjon var oklar på storgodsen, var gränsen även suddig mellan torpare och inhysingar i östra Finland. I Savolax och Kymmenegårds län var mängden torpare stor såväl i absoluta som proportionella tal, men enligt GYLLING påminde de savolaxiska torparna strukturellt mer om inhysingar än om västfinsk torparbefolkning. En motsvarande oklarhet rådde även mellan hantverkare, torpare och inhysingar. En hantverkare kunde mycket väl leva som inhysing eller torpare.¹³

Hantverkarnas ställning i förhållande till inhysingarna var dunkel också för samtiden. Å ena sidan stod hantverkarna under bönderna på den sociala rangskalan, men å andra sidan åtnjöt de ett stort anseende och på 1700-talet var största delen av hantverkarna söner till hemmansägare. För de arvingar som lämnade gården innebar hantverkaryrket inte på samma sätt en sänkt social status som t.ex. soldatyrket. Av samma skäl,

---

¹² Jutikkala 1932 II, 172—218; Saloheimo 1978, 77 samt Soininen 1974, 39.

¹³ Gylling 1909, 83, 237—245; Laakso 1974, 79, 107—108.

d.v.s. för att undvika militärtjänstgöring, strävade även de obe-
suttna efter att bli hantverkare.¹⁴ Hantverkaryrket kunde t.o.m.
medförs att man blev jämbördig med de besuttna. Så beslöt ex-
empelvis sockenstämman i Lundo att sockensmedens avlidna
hustru fick begravas "såsom en värdinna", medan däremot
mullpenningarna för hantverkarens barn och mor skulle vara
samma som för inhysingar.¹⁵ Bland hantverkarna rådde det
dock stora skillnader. Smederna utgjorde en elit för sig, skoma-
karna och skraddarna hörde till proletariatet.

3.2.1. Inhysingarna i huvuddrag

Det enda befolkningstabellerna berättar om inhysingarna är att
andelen arbetsföra år 1754 var 28 % och år 1769 35 % samt att
över 60 % i bägge fallen utgjordes av kvinnor. Andelen kvinnor
minskade i samma mån som andelen arbetsföra ökade. Den bå-
de absolut och proportionellt sett växande mängden friska in-
hysingar stod otvivelaktigt i samband med legaliseringen av
backstugorna, som minskade behovet att smussla undan friska
inhysingar till andra grupper.

Tecken på att bönderna mantalsskrev inhysingar som sina le-
gohjon, kan man finna både i västra Finland och norra Kare-
len. År 1738 beklagade sig Åbo domkapitel för landshövding
Gyllenstierna över att bönderna låter anteckna inhysingar som
sina drängar och pigor och sålunda försvårar uppgörandet av
tillförlitliga förteckningar över inhysingarna. Två år senare bad
kronofogden Andersin landshövdingen om militär hjälp för att
infånga de 150 "lösdrivare", som hade uttagits för armén. Sam-
tidigt meddelade Andersin, att han hade förbjudit bönderna att
teckna någon av dessa personer som sina legohjon.¹⁶

Det minskade antalet bräckliga inhysingar kan även förkla-
ras av att fler hänfördes till den grupp som erhöll fattigvård,
när fattigvårdens täckning blev bättre.

De förteckningar över inhysingar som prästerna inlämnade
till landshövdingarna, ger ställvis uppgifter om inhysesbefolk-

¹⁴ Laakso 1974, 161; Ranta 1978, 106—107.

¹⁵ Lundo KA, sockenstämma 30.10.1750 (FRA:JK 1021).

¹⁶ ÅLA. ÅDA, B I:10. Åbo domkapitel till lh. Gyllenstierna 28.8.1738 samt
SRA, Landshövdingarnas skrivelser till KM, vol. 2. Lh. Dittmer till Kungl.
Maj:t 10.6.1740 (FRA:FR 30).

ningens sammansättning. Uppgifterna visar tydligt den skillnad som rådde mellan inhysingarna i östra och västra Finland. De *arbetsföre* inhysingar, 77 män och 40 kvinnor, som år 1755 uppgavs i Kides, utgjorde c. 2 % av befolkningen. Kyrkoherden i Kristina uppgav 145 personer (c. 5 % av befolkningen) för landshövdingen och i Pielisjärvi fanns det vid samma tid 87 "inhysingar och lättingar" (c. 4 % av befolkningen). Andelen inhysingar i arbetsför ålder och kondition förefaller ha varit stor bland de många inhysingarna i Savolax och Karelen och det var sålunda inte helt utan skäl som kyrkoherde Stenius beklagade sig över att inhysingarna i Pielisjärvi levde som om hela legohjonsstadgan inte skulle existera.¹⁷

Längre väster- och söderut var inhysesbefolkningens struktur en annan. I svedjeområdena i Savolax och norra Tavastland var gruppen inhysingar ännu stor, men ju längre väster- eller söderut man förflyttar sig, desto större blir andelen gamla och arbetsoförmögna. Medan t.ex. drygt en tredjedel av de manliga inhysingarna i Pieksämäki var över 50 år, var deras andel redan över 50 % i Orivesi. Också de kvinnliga inhysingarna i Pieksämäki var i medeltal yngre än sina systrar i Orivesi. I bägge socknarna utgjordes den största enskilda bakgrundsgruppen av avdankade soldater, i Pieksämäki 27 %, i Orivesi 39 % av de manliga inhysingarna. På motsvarande sätt utgjordes huvudgruppen bland kvinnorna av hustrur, änkor, mödrar och styvmödrar till soldater. Den indelning i egentliga inhysesshjon och inhysingar som underhölls av byalaget, som tillämpades i förteckningen från Orivesi, visar att inhysesshjonen på bondgårdarna främst var släktingar, gamla legohjon eller torpare. De inhysingar som byalagen underhöll och som uppgavs utgöra ungefär 30 % av alla, bestod för det mesta av soldater i avsked och deras anhöriga och de livnärde sig huvudsakligen genom vallgång och hantverk.¹⁸

I det sydliga åkerbruksområdet var situationen en annan. I Pernå uppgav man 74 inhysingar (1.5 % av befolkningen), i Pyttis 19 (1.4 %) och i Längelmäki 16 (1.4 %). Dessa förteck-

---

¹⁷ MLA. SKIka, D 15b. Kh. Winter till lh. 10.10.1755 och D 10c/I, kh. Forselius till lh. 13.11.1754 samt D 16b, kh. Stenius till lh. 7.3.1754. Se även Pulma 1982, 93.

¹⁸ Pulma 1983, 403.

ningar bestod av åldringar, sjuka och arbetsförmögna, vanligtvis tidigare legohjon eller soldater och deras anhöriga.¹⁹

3.2.2. Inhysingar, lokalsamhälle och svedjebruk

Även om de förteckningar prästerna uppgjorde över inhysingarna ställvis är informativa, kan man inte betrakta dem som tillförlitliga källor när det gäller att uppskatta den verkliga omfattningssystemet med inhysingar hade. Principerna för hur förteckningarna uppgjordes låg i prästerskapets egna händer och prästerna förhöll sig ofta kyligt till hela projektet. Landshövdingarna besvärade sig gång efter annan över att prästerna försommade sin skyldighet att uppgöra förteckningar och prästerskapet strävade i sin tur, även på riksdagarna, efter befrielse från uppdraget.²⁰

Förteckningarnas täckning förefaller stå i samband med det sätt på vilket de uppgjordes. Det förefaller som om prästerna i de stora savolaxiska och karelska församlingarna skulle uppgjort förteckningarna på basen av sin egen sakkännedom, då ärendet inte uppträder på sockenstämmorna. Dessa förteckningar var samtidigt mer omfattande.

I Tavastland och Egentliga Finland var praxis den, att man på sockenstämman och i samband med prostevisitationerna försökte få allmogen att ange inhysingar. Detta förfaringsätt gav magra resultat, då bönderna helt tydligt skyddade inhysingarna. I Letala marscherade bönderna ut från stämman, då kyrkoherden mot deras vilja beslöt att ange ett visst drängpar. I Hinnerjoki kapell i närheten av Letala angavs några inhysingar för kyrkoherden först efter hårda hotelser och även i sådana fall hade angiveriet för det mesta sin orsak i att ifrågavarande personer hade dåligt rykte genom sin oregerlighet, dryckenskap eller för att de fördärvade skogen. Den uppfattning prosten i Ruovesi fick är betecknande för allmogens inställning, nämligen

---

¹⁹ MLA. SKIka, D 10c/I, kh. Haberman till lh. 13.11.1748 och pastor Östberg till lh. 24.10.1748; FRA. NTLka, Ea:82, pastor Odenius till lh. 22.10.1761.

²⁰ FRA. BDA, Da:5, Borgå domkapitel till lh. Gyllenstierna och prosten Krook 30.9.1738 samt Dc 3:1, cirkulär 23.11.1745, 17.11.1753 och 11.2.1756. Jfr. även not 16. Framförallt i samband med prostevisitationerna på 1740- och 1750-talen var det vanligt med påminnelser om förteckningsskyldigheten, men senare var det enbart slumpmässigt frågan togs upp.

gen att det i församlingen fanns vare sig "lättingar eller kringgående tiggare, utan att the alla woro i tjenst; förutan några inhysehjon, som sig och sina barn på wanligt landsens sätt försörja". Dessa "några inhysehjon" utgjorde c. 18 % av befolkningen i Ruovesi år 1749!²¹

Förteckningarna över inhysingar tjänade klart målsättningen att erhålla arbetskraft. Förteckningarna i Orivesi uppgjordes t.ex. vid samma tid som kapten Silversvan på sockenstämman meddelade att han sökte mer arbetskraft till sitt säterirusthåll.²²

Tjänstemännens iver att göra förteckningar över inhysingarna sammanhängde också med kronans skogspolitik. Kronans och ståndspersonernas intressen sammanföll i kampen mot svedjebruket och just sambandet mellan svedjebruk och en stor inhysesbefolkning var uppenbart för samtiden. I början av 1740-talet förundrade sig assessor Rudenschöld över det stora antalet inhysingar bl.a. i Lampis och Sahalax, som enligt honom enbart "öda skogen med swedjande". I sin riksdagsberättelse försäkrade landshövding Gyllenborg att ett vattenvägsbygge skulle locka fram "det stora antal Inhysehion, som upp i landet sig förborgar . . . och hwilcka . . . , sällan eller aldrig lägga sine händer wid annat arbete, än at the hemligen hugga och afswedja Skogen, samt giöra Allmogen, på Åker och Äng, hwarjehanda intrång". På basen av iakttagelser i Viitasaari ansåg även H.G. Porthan på 1770-talet att den snabba ökningen av antalet inhysingar grundade sig på de möjligheter svedjebruket erbjöd.²³

Relationen mellan inhysingar och bönder var ett slags ojämligt men ändå ömsesidigt beroendeförhållande, något som klart kom till synes då kronan och bönderna kämpade om den fria svedjebruksrätten. Ständermötet för Nyland och Tavastland beslöt år 1747 att frånta inhysingarna deras rätt till svedjebruk och hotade att förstöra deras boningar. Ett motsvarande beslut fattades även i Savolax och Kymmenegårds län. Bönderna tog likväl inhysingarna i försvar och motiverade detta både med den betydelse inhysingarna hade som arbetskraft och med bon-

---

²¹ Letala KA, sockenstämmorna 28.10 och 11.11.1753 (FRA:JK 37); Ruovesi KA, prostevisitationsprotokoll 1757 (FRA:TK 213) samt Koukkula 1967, 84.

²² Orivesi KA, Sockenstämma 4.11.1764 (FRA:TK 157). De finska klagomålen om bristen på legohjon var högljuddast i början av 1750-talet, jfr. Utterström 1957 I, 275, 295—296.

²³ Rudenschöld 1899, 146, 164; Cederberg 1950, 121; beträffande Porthans uttalande, se Voionmaa 1915, 159.

defriheten, som skulle garantera bönderna fri beslutanderätt om användningen av skogarna.²⁴

För svedebruksområdena var det karaktäristiskt med ett anseeligt antal arbetsföra inhysingar. Den stora arbetsinsats som svedjebruket krävde, gjorde även den obesuttna till en eftertraktad bolagsman eller hemmamåg. Ödemarkerna i östra och mellersta Finland erbjöd ännu på 1700-talet stora möjligheter till svedjebruk och då markerna småningom skiftades mellan gårdar och byar, gav arrendesvedjebränningen fortfarande utkomstmöjligheter. För en frisk obesutten var det mer lockande att bli svedjebrukande inhysing, än att börja tjäna som legohjon eller torpare. Då 15 % av familjerna i Savolax år 1815 var storfamiljer, kan man även anta att institutionen ifråga ökade den sociala tryggheten för en omfattande befolkningsgrupp.²⁵

Inhysesbefolkningens storlek och struktur samt dess ställning i lokalsamhället återspeglade den arbetsorganisation som odlingssättet krävde. I det södra åkerbruksområdet bestod inhysingarna för det mesta av folk som redan förlorat arbetsförmågan, delvis också av sytningstagare och i mindre skala utgjorde de även en arbetskraftsreserv. Tradition, släktskapsförhållanden och lokalsamhällets behov av vallhjon och hantverkare var även faktorer som gjorde inhysingarna till en fast beståndsdel av bondegemenskapen. Behovet av inhysingar minskade när svedjebruket inskränktes, något som i slutet av frihetstiden klart syntes i nordöstra Satakunda och norra Tavastland. Så innehåller protokollen från sockenstämmorna i t.ex. Orivesi antydningar om att inhysingarnas sätt att nyttja samfällda vatten, ångar och skogar inte längre automatiskt godkändes. En viktig bas för inhysingarnas utkomst låg just i möjligheten att nyttja samfällda marker.²⁶

Klyftan mellan bönder och inhysingar var minst i de stora svedjeområdena i östra Finland, där centralmaktens möjligheter att kontrollera inhysingarnas liv ytterligare försvagades av församlingarnas och de administrativa enheternas stora omfattning. Dessutom var det lätt att förflytta sig till andra sidan öst-

---

²⁴ Kuisma 1984, 251—258.

²⁵ Saloheimo 1978, 77; Voionmaa 1915, 431; Wirilander 1960, 89—93; Gaunt 1983, 102—108.

²⁶ Jfr. Virtanen 1934, 470—477.

gränsen om myndigheterna blev alltför efterhängsna. Svedjenärningen krävde ett samarbete mellan besuttna och obesuttna och detta utgjorde i sin tur den säkraste garantin för de obesuttnas ställning i lokalsamhället.

3.3. Rotearmén — en institutionaliserad fattigdom

Som ett led i sina strävanden att förstärka statsmaskineriet skapade Karl XI en armé, som var knuten till jorden. Roteindelningen gjorde soldaterna till en egen grupp i lokalsamhället, som dels orsakade bönderna utgifter, men som samtidigt även fungerade som arbetskraftsreserv. Vid tiden för grundandet bestod rotearmén av c. 11 500 man, varav c. 7000 man infanteri. I mitten av 1700-talet fanns det c. 8 600 man i de reguljära infanteri- och dragonregementena och c. 4 000 man inom vargerings-systemet. Därtill fanns det några värvade regementen, främst i befästringsarbetena på Sveaborg och Svartholm.²⁷

Arméns manskapstal var störst kort innan Pommerska kriget, men under kriget sinade reserverna. Det stora antal soldater som hade förlorat sin tjänsteduglighet i kriget förklarar varför andelen soldater i avsked inte minskade i samma mån som den totala andelen soldater av befolkningen.

Indelningsverket, som i Österbotten förverkligades först på 1730-talet, rörde alla skatte-, krono- och frälsehemman. I västra Finland krävdes i allmänhet 2—3 hemman för att underhålla en soldat, i östra Finland steg antalet hemman i en rote till i medeltal fyra. Roten höll soldaten med kläder och ett rotetorp, till vilket det hörde en mindre såningsareal, litet ängsmark och ett kålland. Den som blev soldat erhöll ett engångsarvode, leggan, som enligt 1694 års tariff var 50 koppardaler samt en årslön på sex silverdaler. Under frihetstiden började legans belopp stiga, dels till följd av inflationen, dels p.g.a. att det inte var särdeles eftertraktat att bli soldat. I Österbotten betalade man

---

²⁷ Luukko 1967, 643—644; Alanen 1963, 594.

på 1730-talet 200—300 daler och i slutet av frihetstiden om nämns legor på upp till 1 000 daler.²⁸

I den sociala rangskalan hörde rotesoldaterna tillsammans med inhysingarna och torparna till den lägsta gruppen, något som framgår bl.a. av bänkordningen i kyrkan.²⁹

Den regelbundna lönen, drängarbete mot ersättning, klädesunderstöd och den egna jordlotten gjorde soldatens ställning stabilare än den dagavlönade inhysingens. Soldaterna hade även rätt till biinkomster genom hantverk, men denna utkomst-möjlighet var osäker till följd av bristande färdigheter och konkurrensen från sockenhantverkarnas sida.³⁰ Det memorial, som kommandören för Åbo och Björneborgs infanteriregemente, överste Stackelberg, inlämnade till 1752 års riksdag, gav en dystert bild av rotesoldaternas ställning. Enligt Stackelberg var de 164 soldaterna i hans regemente, alla med familj, regelbundet tvungna att upprätthålla livhanken genom tiggeri. Soldaternas miserabla ekonomiska ställning var enligt översten det viktigaste skälet till att det inte gick att få rekryter utan legor på upp till 400 daler. Sålunda föreslog Stackelberg även att kronan skulle skapa ett understödssystem för att trygga uppehållet för soldatbarn.³¹

Stackelbergs utlåtande kan eventuellt ha varit avsiktligt dystert, men knappast ändå lögnaktigt. De egentliga försörjningsproblemen väntade soldaterna efter avslutad tjänstgöring. Största delen av dem som ströks ur arméns rullor hade befriats från tjänstgöring och de huvudsakliga befrielsegrunderna utgjordes av ålderdomssvaghet, kroppsskador och andra faktorer som gjorde soldaten oduglig för tjänst. En sådan tjänsteoduglighet innebar vanligen också förlust av arbetsförmågan, och en stor del av dem, som hade befriats från armén, hade inte egna krafter nog att tjäna sitt uppehälle.³²

Såvida den bakomliggande tjänstgöringen hade varat 20—30 år eller om de hade sårats i krig, hade en del av de avdankade soldaterna möjlighet till pension. Pensionen skulle delvis betalas själv och så betalade exempelvis båtsmännen årligen sex sil-

---

²⁸ Vainio 1979, 44.

²⁹ Stormbom 1959, 108—110.

³⁰ Vainio 1979, 120; Laakso 1974, 112—113.

³¹ Pulma 1982, 192.

³² Vainio 1979, 77—80, 107.

verören till amiralitetets soldatkassa. Det finns inga noggranna uppgifter om antalet sådana s.k. gratialister, men enligt VAINIO hörde c. 16 % av de uttjänade soldaterna till pensionstagnarna. Av dessa var många tvungna att i årtal vänta på sin pension. Beloppet var tämligen nominellt, i slutet av 1700-talet räckte en dubbel pension till inköp av en rågtunna.³³

Eftersom soldaterna främst kom från den obesuttna befolkningen och då familjernas barnaskaror ofta var stora, var situationen för en tjänsteoduglig soldat eller en soldatänka mödosam. Soldater och deras änkor och barn var den största enskilda grupp, som erhöll fattigvård av församlingarna.³⁴ Vägen från soldatrotten till fattigrotten var kort.

3.4. "Rätta fattiga" och understödssystemets möjligheter

3.4.1. Fattighjälpens målgrupper

De s.k. "rätta fattiga" som var berättigade till fattighjälp, utgjordes såväl i lagstiftningen som i den lokala praxisen av arbetsoförmögna personer, som saknade anhöriga i stånd att omhänderta dem.

Tabell 2. "Rätta fattiga" i Finland åren 1754 och 1769

Källa: Fougstedt & Raivio 1953, 10, 26—29.

	1754	1769
Intagna på hospital	113	157
Intagna på fattighus	1 456	1 508
Fattiga utanför ovannämnda anstalter	3 249	4 296
Sinnessjuka utanför ovannämnda anstalter	219	353
Epileptiker och offer för smittosamma sjukdomar	306	344
Sammanlagt	5 343	6 658

³³ Stormbom 1959, 93—95; Vainio 1979, 110—114.

³⁴ Beträffande soldaternas sociala ursprung, se Perälä 1967, samt Stormbom 1959, 84—93. Samma fenomen syntes även i Stockholms fattigvård, se Johanson 1984, 56—57.

Under motsvarande år utgjordes 1.1 resp. 1.2 % av hela befolkningen av "rätta fattiga", som då närmast avser dem som emottog fattighjälp. Då klassen "fattiga, sjuka och fångar" i den länsvis uppgjorda sammanfattningen (se tabell 1), under samma år uppgick till 1.7 resp. 1.8 procent, kan man uppskatta att fångarnas andel i bägge fallen var 0.6 %. Gruppen fångar innehåller även dem som hade dömts för lösdriveri.

Det problematiska med befolkningstabellerna syns klart i tabellen ovan. Antalet intagna på fattighus är närmast taget ur fantasin, då man vet att det enbart fanns två—tre fattighus i hela landet. Prästerna förefaller ha tolkat begreppet fattighus synnerligen fritt och låtit det stå för exempelvis rotesystemet.

För att säkra uppgifterna i befolkningstabellerna och för att gestalta verkligheten bakom siffrorna, har jag på basen av de uppgifter fattigkassorna ger gjort en allmän sammanställning av understödstagarna. De stora lokala och tidsliga skillnaderna i räkenskapsböckernas bokföringssätt gjorde det inte möjligt att skapa någon särdeles exakt bild.

Till det urval som samlades från räkenskapsmaterialet för församlingarna i Åbo stift hörde 1 094 personer, varav 659 kvinnor (60.2 %), 258 män (23.6 %) och 177 barn (16.2 %). Barnens andel var i själva verket större, emedan barnantalet framförallt då det rörde sig om syskon, i allmänhet inte omnämndes. De som erhöll understöd i stiftets olika områden fördelade sig enligt följande:

Egentliga Finland:

	Kvinnor	Män	Barn
1750-talet	145 (69.4 %)	46 (22.0 %)	18 (8.6 %)
1760-talet	141 (61.0 %)	55 (23.8 %)	35 (15.2 %)
1770—1772	162 (50.2 %)	80 (24.7 %)	81 (25.1 %)

(Uppgifterna härstammar ur följande räkenskapsböcker: Dragsfjärd 1762, 1772, Kimito 1756, Lokalax 1755, 1765, 1772, Masku 1755, 1772, Nagu 1760, 1770, Bjärnä 1752, 1762, 1772, Pyhämaa 1762, 1772, Pöytis 1752, 1762, 1772, Reso 1750, 1760, Rimito 1750, 1760, 1772, Sagu 1762, 1772, Tövsala 1752, 1772 samt Uskela 1760, 1772.)

Västra Nyland:

	Kvinnor	Män	Barn
1759—1772	42 (52 %)	30 (37 %)	9 (11 %)

(Uppgifterna ur följande räkenskapsböcker: Esbo 1759, 1769 och Pojo 1760, 1770.)

Satakunda och Tavastland:

	Kvinnor	Män	Barn
1760-talet	61 (58.7 %)	28 (26.9 %)	15 (14.4 %)
1770—1772	70 (67.3 %)	22 (21.2 %)	12 (11.5 %)

(Uppgifterna ur följande räkenskapsböcker: Kauvatsa 1767, 1772, Messuby 1760, 1772, Birkala 1760, 1772, Tyrvis 1772 samt Ulvsby 1762, 1772.)

I 422 fall av hela urvalet har andra kännetecken än namnet angivits. Större delen av kvinnorna var änkor. 8 % av kvinnorna uppgavs vara tidigare pigor och c. 6 % angavs som hustrur, mödrar eller styvmödrar till soldater. Bland änkorna utgjordes en stor del av soldatänkor. C. 24 % av männen uppgavs vara avdankade soldater, men redan på basen av namnen kan man uppskatta att andelen soldater var större. 29 % av barnen var med säkerhet soldatbarn. Inslaget av övriga grupper var mer sporadiskt, närmast rörde det sig om f.d. torpare, hantverkare och landbönder samt drängar. Gamla bönder och värdinnor omnämndes enbart sällan.

I många församlingar fick gamla kyrkotjänare, s.k. spögbubbar och deras änkor understöd ur fattigkassan. Att ståndspersoner mottog fattighjälp var synnerligen sällsynt, även om materialet innehöll några präster, prästänkor och officersänkor.

Ett motsvarande sammandrag på basen av materialet från sockenstämmorna i tre församlingar i Borgå stift, visade att understödstagarna strukturellt sett var desamma på olika håll i Finland. 60 % av de officiellt fattiga i det östra stiftet var kvinnor. Bland kvinnorna var änkornas andel och bland männen soldaternas c. 50 %.³⁵

De vanligaste grunderna för fattighjälp var ålderdom och därmed förknippade besvär, kroppsskador, sinnesrubbingar och för barnens del, föräldralöshet kombinerad med en så låg ålder, att tjänstgöring som legohjon ännu inte var möjlig. Bland de 17 rotehjonerna i Pöytis, varav enbart tre var män, var t.ex. medelåldern år 1752 78 år och bland de kyrkfattiga som fick understöd från kassan var medelåldern 68 år.³⁶

---

³⁵ Pulma 1982, 105—106.

³⁶ Pöytis KA, fattigräkenskaper 1740—64 (FRA:JK 86).

3.4.2. Fattigvårdens täckning och gränser

Fattigvården inriktade sig alltså på de rent kroppsligt svaga och de som erhöll understöd hörde uttryckligen till denna enligt lagen understödsberättigade grupp. En annan fråga är sedan i hur hög grad de hjälpbehövande verkligen hade möjligheter att erhålla hjälp.

Genom att jämföra räkenskapsuppgifterna om understödstagarna med invånarantalet i socknarna, kan man se de regionala skillnader som rådde i understödssystemets omfattning. Jämförelsen är visserligen enbart riktlinjegivande, då det i ett flertal församlingar är omöjligt att göra jämförelsen för samma år. Det råder inte heller i alla församlingar någon visshet om huruvida siffrorna enbart innehåller en del eller hela antalet av de i rotar utplacerade. För varje enskild församling har jag strävat efter att uppskatta situationen genom att jämföra räkenskapsuppgifterna med informationen från sockenstämmo- och visitationsprotokoll.

Understödstagarnas andel av befolkningen i församlingarna i Åbo stift omkring år 1750.

Källa: Bilaga 1.

Område	Andelen understödstagare (%)	variationsvidd	undersökta församlingar
Åland	1.2 %	1.1—1.3 %	2
Egentliga Finland	1.5 %	0.6—2.6 %	21
Västra Nyland	1.0 %	0.3—2.8 %	10
Satakunda	1.4 %	0.7—2.7 %	10
Västra Tavastland	1.0 %	0.4—1.6 %	8
Österbotten	1.3 %	0.5—2.6 %	6

Understödstagarnas andel av befolkningen i församlingarna i Borgå stift omkring år 1750.

Källa: Bilaga 2.

Östra Nyland och Kymmenedalen	0.6 %	0.4—0.9 %	10
Östra Tavastland och Mellersta Finland	0.7 %	0.5—1.1 %	7
Savolax	0.5 %	0.1—1.1 %	13
Norra Karelen	0.2 %	0.1—0.4 %	6

Skillnaden mellan stiftet är uppenbar. I Åbo stift berörde fattigvården i medeltal 1.2 % av befolkningen, i Borgå stift enbart

0.5 %. I bägge stiften fanns det både klara regionala skillnader och en stor variation bland församlingarna. Österbottens totala andel ökas på ett något oskäligt sätt av de 150 tiggarna i Pedersöre. Även om alla inte erhöll något understöd, betraktades denna grupp likväl som understödsberättigad.

Den stora skillnaden mellan stiften förklaras otvivelaktigt av att största delen av Borgå stift ännu på 1750-talet saknade annan organiserad fattigvård än understöden från fattigkassorna. En av målsättningarna med denna undersökning är att utreda orsaken till att systemen utvecklades i så olika takt.

Sammandraget länsvis (se tabell 1) visade att skillnaderna mellan länen klart minskade på 1760-talet. Den del av befolkningen, som klassificerades som fattiga, sjuka och fångar, minskade i Åbo och Björneborgs samt i Nylands och Tavastehus län, men ökade i Österbottens samt i Savolax och Kymmenegårds län. Att skillnaderna utjämnades sammanhänger delvis med att rotesystemet blev allmänt i de sistnämnda länen. Det problem som kvarstår är, om minskningen av andelen understödstagare i de förstnämnda länen berodde på att fattigproblemet blev mindre eller om det var en konsekvens av fattigvårdens egna gränser.

Sockenstämmo- och visitationsprotokollen visar att besvären om det tilltagande tiggeriet blev allmännare på 1760-talet, såväl i Savolax som i västra Finland. I Savolax blev följderna att rotesystemet infördes, något som i hög grad ökade antalet understödstagare.

Runtom i Åbo stift blev klagomålen över tiggare allt vanligare redan på 1750-talet och domkapitlet vände sig i flera repri- ser till landshövdingen för att få tiggarna under kontroll.³⁷ Biskoparna och prostarna fick emotta klagomål över tiggare bl.a. i Pöytis och Kangasala år 1750 och på Åland och i Lappo år 1759. Under de följande åren ökade klagomålen ytterligare och år 1760 fick biskoparna höra om kringvandrande tiggare som störde allmogen bl.a. i Pedersöre och Malax. Missväxtåren i början av 1760-talet satte många tiggare i rörelse speciellt i

---

³⁷ ÅLA. ÅDA, B I:18, Åbo domkapitel till landshövdingarna 12.6.1751 och B I:27, Åbo domkapitel till landshövdingarna i Åbo och Stockholm och till Uppsala domkapitel 5.9.1759 samt B I:34, Åbo domkapitel till landshövdingarna 28.3.1767.

Beträffande hänvisningar till lokala exempel, se i fortsättningen de källor som omnämns i bilaga 1—2.

Tavastland och Satakunda (bl.a. i Hattula, Janakkala, Kangasala och Birkala år 1767). Situationen var så svår, att biskopen, som i allmänhet uppmanade befolkningen att vända sig till myndigheterna för att få tiggarna drivna tillbaks till sina hemsocknar, vädjade om att man skulle bistå även utsocknes tiggare.

Rotesystemet var allmänt rådande i Åbo stift på 1760-talet och i församlingarna var man tvungna att begrunda sin inställning till det allt tilltagande tiggeriet. Då det inte fanns några möjligheter att förbättra rotesystemets täckning, var den naturliga reaktionen att förstärka fattigvårdens karaktär av stöd till arbetsoförmögna. I Lappo ledde kyrkoherdens försök att öka rotarnas antal i början av 1770-talet till en våldsam konflikt, som behandlades på tinget. En undersökning som verkställdes på order av landshövdingen visade, att det förutom de 32 som omhändertogs inom ramarna för rotar därtill fanns 36 andra hjälpbehövande i församlingen. På tinget uppskattade man att 13 av dessa i viss mån var arbetsföra och beträffande biståndet till de resterande 23 fastnade man för en kompromisslösning.³⁸

Då en ökning av antalet rotar skulle ha inneburit ett ökat tryck på bönderna, var det svårt att välja det alternativet. Man sökte lösningar på andra håll — klassificeringen av de hjälpbehövande ökade och antalet understödsberättigade begränsades. Det första skedet av klassificeringen innebar vanligtvis att enbart de allra armaste utplacerades i rotar, medan man samtidigt upphörde att betala kassaunderstöd till dem. Understöden från fattigkassan reserverades för s.k. extraordinarie fattiga, som fick vänta på att rotar frigjordes. Direkta beslut om maximitalet understödstagare gjordes bl.a. i Kimito år 1758, i Sibbo år 1764 samt i Artsjö och Lappträsk år 1769.

För att gallra bland dem som sökte kassaunderstöd blev det vanligt med s.k. kvarlåtenskapsbeslut, genom vilka understödstagarna förband sig att överlåta sin egendom till församlingens fattigkassa efter sin död. Kvarlåtenskapsbesluten var vanligast i Egentliga Finland (Kaland år 1766, Kimito år 1756, Letala år 1769, Virmo och Bjärnä år 1762), men sådana fattades även i

---

³⁸ Bilaga 1 E, not 56.

S:t Michel år 1757 samt i Ulvsby och Pedersöre år 1763. Genom kvarlåtenskapsbesluten ville man driva de anhöriga att sköta sina åldringar och nödställda släktingar. I Finströms fattigvårdsinstruktion från år 1765 förbjöds hemmansägarna uttryckligen att erbjuda gamla husbönder och värdinnor för fattigvård och förbudet effektiverades med kvarlåtenskapsbeslut.

Fattigvårdssystemet satte i sig gränser för den officiella fattigdomens omfattning. Rotesystemet etablerade sig först i de välbärgade och högreståndspräglade områdena i Åbo stift, där ståndsskillnaderna var klara och förmögenhetsklyftorna stora. I dessa trakter fanns det både intressen och förutsättningar för ett system som skulle förhindra tiggeri. Samtidigt gav de förmögna ståndspersonerna även större bidrag till fattigkassorna och sålunda kunde man inrymma flera människor i den kontrollerade fattigvården.

Den officiella fattigdomens andel var ojämförligt minst i norra Karelen samt i Savolax och östra Tavastland. I dessa trakter var kyrkornas fattigkassor ännu på 1750-talet den enda "officiella" tryggheten för de fattiga. Den utvecklade penningekonomin i kombination med en homogenare och mer odifferentierat fattig befolkning, ledde till att fattigkassorna blev mindre och att hjälp sålunda inte kunde utdelas åt andra än de allra mest nödställda. På de orter där fattigdomen var störst, var även gränsdragningen mellan dem, som klassificerades som fattiga och övriga invånare, dunklare. Då inställningen till de obestuttna och till tiggeriet samtidigt var mer tolerant, blev den officiella fattigdomen mindre. Den mängd fattiga som statistiken ger vid handen utgör sålunda inget mått på fattigdomens omfattning, utan visar snarare de sociala klyftornas djup. Fattigdomen som socialt fenomen var något fattigvårdssystemet inte förmådde inverka på.

3.5. Fattigdomen som socialt fenomen på 1700-talet

I det förindustriella ståndssamhället sågs principen om att var och en skulle leva i enlighet med sitt stånd, som ett uttryck för

naturens ordning. Som Wirilander på ett åskådligt sätt visar i sin undersökning om ståndspersoner (1982, 29—59), satte det ståndsenliga livet spår i klädsel, beteende o.s.v. Den fattigdom som rådde bland dem som stod under stånden, de obesuttna, var i detta avseende en naturlig sak. Fattigdom är alltid ett historiskt föränderligt och ett socialt sett relativt begrepp.

J.W. ROSENBORG definierade pauperismen, fattigdomen, på följande sätt: "Antager man . . . bestämning av fattigdomen, såsom brist på medel att tillfredsställa de nödvändigaste levnadsbehoven, såsom riktig, bör dock tilläggas att denna brist ej kan bestämmas efter en förut uppgjord regel, utan i enlighet med de speciella förhållanden, under vilka en individ, en samhällsklass eller ett folk lever. Vidare skola behoven vara sådana att deras icke-uppfyllande inverkar skadligt på människans liv, och således angå hennes boning, näring och beklädnad."³⁹

Då en avsevärd del av befolkningen i triangeln S:t Michel—Jyväskylä—Kuopio ännu på 1800-talet måste äta nödröd också under normala år, kan man även se en del av de besuttna som fattiga i ekonomisk bemärkelse, i relation till tillfredsställelandet av levnadsvillkorens miniminivå.⁴⁰

I hög grad utgående från Rosenborg har HAATANEN framställt pauperismen som en massfattigdom, där en befolkningsgrupp konstant levde på gränsen till existensminimum, på hungergränsen, eller höll sig vid liv enbart med hjälp av understöd och utan att ha vare sig något större hopp om eller vilja att befrias ur sin situation. Fattigdomens djup, varaktighet och stora omfattning skulle sålunda utgöra pauperismens kännetecken.⁴¹

På basen av dagens forskningsresultat är det svårt att med säkerhet säga, vilka av 1700-talets samhällsgrupperingar som skulle uppfylla ovannämnda kriterier. De som otvivelaktigt skulle komma närmast är backstugusittarna och inhysingarna, vars livsvillkor helt var beroende av den besuttna befolkningens varierande arbetskraftsbehov och av samhällets inställning. Variationerna i arbetskraftsbehovet berörde även den omfattan-

---

³⁹ Rosenborg 1858, 3.

⁴⁰ Jutikkala 1980, 195—196; Heckscher 1949, 46—47 och Soininen 1974, 365—373.

⁴¹ Haatanen 1968, 3.

de klassen av legohjon, emedan växlingarna i skörden omedelbart återspeglades i de besuttnas möjligheter att anställa arbetskraft. HECKSCHER ser just de växlande skördarnas inverkan som den mest avgörande faktorn i såväl den besuttna som den obesuttna befolkningens levnadsvillkor.⁴²

Fattigdomens dimensioner var dock förbundna med förändringar i den sociala strukturen. Man kan fråga sig om fattigdomen på 1700-talet var avgjort större för en frisk inhysing i svedjebruksområdet, än för en småbrukare som kämpade under skattebördan. En följd av att hemmanen styckades, var uppkomsten av en halvproletär småbrukarbefolkning, en grupp, vars utkomstmöjligheter enbart var obetydligt större än de obesuttnas, men som samtidigt betalade högre skatter. Det var vanligare att hemmanen styckades just i östra Finland och Österbotten än i det mer välmående västra Finland.⁴³

Odlingssättet och den därmed förknippade arbetsorganisationen hade en avgörande inverkan på den obesuttna befolkningens struktur. Denna faktor påverkade även inställningen till de obesuttna och deras levnadsvillkor. Storodlingens behov av fast arbetskraft krävde en fast bosatt klass av legohjon. Tack vare de mindre administrativa enheterna var förvaltningen också effektivare i dessa trakter. Den sociala kontrollen av de obesuttna var otvivelaktigt strängare i dessa områden, än i de bonde-dominerade svedjebruksområdena.

En måttstock på den kontroll som de obesuttna utsattes för, ligger i inställningen till tiggeriet. Kringvandrande fattiga utgjorde en klart naturligare beståndsdel av livet i svedjebruksområdet än vad som var fallet i södra Finland. Tiggeriet hörde till de folkliga sedvänjorna, bl.a. i samband med giftermål, då bruden vandrade runt och tiggde ihop hemgift. I norra Karelen rådde det ingen motsättning mellan att inneha egendom och att tigga, man kunde t.o.m. åka iväg på tiggarfärd med egen häst. Ännu på 1800-talet, då tiggeriet nådde avgjort större proportio-

---

⁴² Den malthusianska förklaringsmodell Heckscher använder sig av i beskrivningen av de växlande skördarnas inverkan på dödligheten stöds likväl inte av alla befolkningshistoriker, jfr. Turpeinen 1976, 209—218 samt Turpeinen 1979. Beträffande kritik av Heckschers utgångspunkter, se även Utterström 1951 och Winberg 1975, 20—25.

⁴³ Beskattning och förmögenhet har uppskattats av Soininen 1974, 373—381. Se även Saloheimo 1974, 35—37 och Koukkula 1974, 41—45.

ner, påstods det att de östfinländska bönderna förhöll sig välviligt till tiggarna, eftersom man genom dessa erhöll nyheter och information från andra orter. Tiggarna fyllde tidningens roll.⁴⁴

Eftersom fattigdomens dimensioner och förhållningssättet till fattigdom varierade, beroende på vilken roll de obesuttna hade i produktionen, så är det sannolikt att motsvarande skillnader även återspeglades i hur man bistod de fattiga.

---

⁴⁴ Voionmaa 1915, 498—499; Saloheimo 1980, 469—470 och Piirainen 1958, 21.

4. Fattigvårdspolitik under frihetstiden

Det finns många allmänna översikter av den svenska fattigvårdspolitikens utveckling, som behandlar både socialpolitikens historia och de åtgärder som vidtogs inom sociallagstiftningen. För dessa undersökningar har det varit karaktäristiskt att tyngdpunkten legat framförallt på lagstiftningens utveckling. Ovanligare har det varit med forskning där lagstiftning, förvaltning och fattigvårdspraxis sammanbinds, även om projektet "Centralmakt och lokalsamhälle — beslutsprocess på 1700-talet" visserligen har fyllt denna lucka vad frihetstiden anbelangar.¹

Om den svenska forskningen tidigare har varit inriktad huvudsakligen på centralmakten, så är situationen snarast den motsatta för den finländska forskningen del. I Finland har man främst ägnat sig åt den praktiska verksamheten och såväl hospitalvården som församlingsfattigvården har därvidlag fått sin beskärda del av intresset. Framförallt rättshistorien har även frambringat några verk, som belyser den allmänna utvecklingen inom lagstiftningen.²

---

¹ Beträffande svenska allmänverk, se t.ex. Lindstedt 1915; Höijer 1952 och Johanson 1983. Ifrågavarande artikel av Johanson och noterna till densamma ger en täckande bild av temats behandling i svensk forskning.

² T.ex. Ståhlberg 1893. Beträffande hospitalväsendet, se noterna 1 och 2, kap. 5. De mest täckande allmänna översiktterna av fattigvården på lokalplanet är Kuusanmäki 1939 och Soikkanen 1966. Grundliga beskrivningar av fattigvårdsorganisationen finns även i landskaps- och sockenhistoriska verk.

4.1. Fattigvårdspolitik under frihetstiden 1: Fattigvårdspolitik som merkantilistisk tiggarpolitik på 1720- och 1730-talen

4.1.1. Arvet från stormaktstiden

I början av frihetstiden baserade sig fattigvården på stadganden från stormaktstiden, framförallt 1642 års *tiggareordning* (förnyad år 1698) och 1686 års *kyrkolag*. Den huvudsakliga målsättningen med fattigvårdsförordningarna var på 1600-talet å ena sidan att förhindra tiggeriet, å andra sidan att knyta fattigvårdsinrättningarna direkt till den statliga finanspolitiken. Då Gustav Vasa lät konfiskera kyrkans egendom, bl.a. hospitalet, överflyttades ansvaret för fattigvården i princip på staten, men efter att detta system i praktiken hade visat sig omöjligt så stadgade man redan i 1571 års kyrkolag om att församlingarna var skyldiga att uppföra fattigstugor.³

1642 års tiggareordning indelade de hjälpbehövande i två grupper. De svårast utsatta, såsom sinnessjuka och spetälska, skulle sättas på hospital, övriga arbetsoförmögna i häradenas eller församlingarnas/städernas fattigstugor. Redan i det utkast till en förordning om städernas förvaltning som uppgjordes år 1619, förklarades städerna skyldiga att upprätthålla barnhus för fattiga barn. På landsbygden var det kyrkoherden tillsammans med sexmännen, som svarade för barnvården.⁴

1686 års kyrkolag preciserade ansvarsförhållandena inom fattigvården, såväl för hospitalförvaltningens som församlingarnas del. Biskopen och landshövdingen hade tillsammans med församlingens kyrkoherde ansvaret för hospitalförvaltningen och såvida anstalten ifråga låg i en stad, även tillsammans med borgmästaren. Huvudansvaret för församlingsfattigvården låg på kyrkoherden, som bl.a. skulle förhindra tiggeri, se till att fat-

---

³ Tiggeri bland arbetsföra förbjöds bl.a. i det cirkulär, som år 1555 sändes till fogdarna och befallningsmännen. Förbudet förnyades bl.a. åren 1577, 1583, 1619 och 1624. Se litteraturen i not 1 och 2.

⁴ Ordning och Stadga, huru hållas skal med Tiggiare och Fattige... 28.2.1642 samt Stadga om Städernas administration och upkomst i Riket 26.12.1619. v. Stiernman 1747 I.

tigstugan byggdes samt styra församlingsmedlemmarnas barmhärtighetsverksamhet. Stadgandena i kyrkolagen syftade till att effektivisera förverkligandet av tiggarrordningen.⁵ För beslutsfattandet i frågor som gällde fattigvården var § 4, kapitel 28 i kyrkolagen, speciellt viktig. Där definierades fattigvård å ena sidan som en frivillig barmhärtighetsgärning, å andra sidan förpliktigades församlingsmedlemmarna att i samförstånd sköta byggandet av fattigstugan. Detta har tolkats som att besluten om fattigvården hörde till de frågor som avgjordes gemensamt, d.v.s. på sockenstämman.⁶

Stadganden om sockenstämmor fanns redan i prästerskapets privilegier från åren 1650 och 1675, där det hette att församlingen eller representanter för den kunde samlas under kyrkoherdens ledning för att avhandla och fatta beslut i frågor som rörde församlingens behov och uppgifter. De nya privilegier för prästerskapet som utfärdades i början av frihetstiden, år 1723, gjorde sockenstämmorna till en obligatorisk institution som skulle samlas minst två gånger i året. Fattigvården sorterades under sockenstämman och i 1734 års lag konstaterades det uttryckligen att besluten om byggandet av fattigstugor hörde till sockenstämmornas uppgifter.⁷

Det var obligatoriskt att grunda fattigstugor, men finansieringen av fattigvården stod på frivillig bas. I den förnyade tiggarrordningen från år 1698 strävade man efter att förbättra finansieringen av församlingsfattigvården med bestämmelser om att en viss del alltid skulle tillfalla fattigkassan vid bouppteckningar och arv. Därtill skulle man efter eget omdöme ge bidrag till fattigkassan i samband med bl.a. den första lysningen, likpredikan och vissa tacksägelseböner.⁸ De lagstadgade avgifter som tillföll de fattiga ökade bl.a. genom 1734 års lag, där det exempelvis stadgades att bötesbeloppet för vissa sedlighets- och ordningsbrott skulle tillfalla fattigkassorna.

Även om fattigvården i början av frihetstiden grundade sig på stadganden som härstammade från enväldets tider, kan man skönja två allt starkare och till synes motstridiga tendenser. Å

---

⁵ Kyrkolagen 1686, kap. 24 och 28.

⁶ Se t.ex. Dahlberg 1853, 99—100.

⁷ Soikkanen 1966, 31—35.

⁸ Förnyade Stadga och Förordning, huru hållas skal med Tiggiare och fattige... 21.10.1698.

ena sidan förstärkte man genom sockenstämmorna självstyrelsen när det gällde beslut i fattigvårdsfrågor, å andra sidan skapade man en stadigare ekonomisk grund för fattigvården genom att öka de lagstadgade inkomstkällorna. I det förra fallet rörde det sig om en klar linjeförändring, något som visas bl.a. av att man förkastade Karl XII:s bestämmelser, som hade syftat till att fattigvården i allt högre grad och mer direkt skulle underställas med merkantilistiska finansförvaltningen, bl.a. genom att tilldela Kommerskollegiet förvaltningen av de medel som insamlades för fattigvård.⁹

4.1.2. Merkantilismen, konjunkturerna och fattigvårdspolitiken

Även om man i början av frihetstiden försökte göra fattigvården administrativt sett mindre underordnad den merkantilistiska arbetskraftspolitiken, så kom fattigvården likväl fortfarande att vara underordnad arbetskraftspolitiken på det politiska planet. Statsledningen och de ledande stånden styrdes på 1720- och 1730-talen av en merkantilistisk samhällsuppfattning, framförallt strävan efter nationell vinst. Läran om handelsbalansen krävde att landet förädlade och exporterade mer än vad det importerade och manufakturerna utgjorde nyckeln till den nationella vinsten. Vid sidan av manufakturernas arbetskraftsintressen kom även arbetskraftsbehovet inom lantbruket att få en framträdande plats i det agrara Sverige, där en stor del av den ledande adeln samtidigt var storgodsägare. Efter förlusten av *Balticum* var Sverige fortgående tvunget att importera säd. Detta tvingade merkantilismens teoretiker att även begrunda lantbrukets produktionsvillkor och jordbrukets nationalekonomiska betydelse.

---

⁹ Med en kunglig skrivelse den 8.11.1718 underställdes både gatutiggarna och de medel som insamlades för de fattiga, kommerskollegiets övervakning och knöts sålunda även till manufakturernas behov. Beräffande hospitalens medel upphävdes bestämmelsen genom Kungl. Maj:ts resolution på prästerskapets besvär den 10.3.1719 och 14.6.1720. I Kungl. Maj:ts resolution på allmogens besvär den 17.12.1734 fastslogs entydigt, att de medel som i församlingarna insamlades för de fattiga, inte fick användas för annat än att hjälpa församlingens egna fattiga. Lindstedt 1915, 36—37 samt Resolution på Allmogens allmänna besvär 17.12.1734. *Modée II*, 1159.

För den merkantilistiska politiken låg statens uppgift i att trygga manufakturernas och storodlingens intressen, bl.a. genom tullpolitik, stödåtgärder och arbetskraftsreglering. För att stabilisera statens skatteintäkter och trygga framförallt bergsindustrins skogsbehov samt för att maximera tillgången på arbetskraft, begränsade man styckningen av hemman, kolonisationsverksamheten och böndernas rätt att hålla legohjon samt skärpte tjänstetvånget för de obesuttna.¹⁰

Målsättningen med den merkantilistiska arbetskraftspolitiken var att genom olika statliga tvångsreglementen garantera varje näringsfång samt militärväsendet sin beskärda del av det totala utbud på arbetskraft, som man ansåg vara konstant. Till tanken på en befolkningsökning förhöll man sig ännu på 1720-talet skeptiskt, t.o.m. kyligt, då man fruktade att en för stor mängd "tärande medlemmar" skulle leda till att riket utarmades. När manufakturintressena fick en hegemonisk ställning på 1730-talet, förändrades inställningen till befolkningsfrågan och de fattiga. Man började se en större mängd fattiga som något förmånligt, då ett ökat utbud på arbetskraft möjliggjorde en lägre lönenivå och den vägen befrämjade en ökning av den nationella vinsten. Merkantilistiska ekonomer proklamerade att de fattiga var en tillgång för riket och lovprisade fattigdomens förädlande inverkan på folket, så framkastade professorn i ekonomi Anders Berch t.o.m. tanken att man skulle börja använda sig av slavarbetskraft.¹¹

I den merkantilistiska teorin styrde manufakturen, medan det för huvuddelen av befolkningen var lantbruket och de växlande skördarna som dominerade livet. Den inverkan konjunkturväxlingarna inom lantbruket hade, varierade likväl för de olika grupperna på landsbygden. Under goda år hade de obesuttna större möjligheter att livnära sig utan att ta anställning som legohjon. För de besuttna innebar goda år däremot större möjligheter att utvidga odlingsarealen och ett större behov av arbetskraft. När spannmålspriserna var låga använde bönderna hellre säden till att anställa arbetskraft än att låta den gå till försäljning. Goda skördar ökade behovet av arbetskraft, men

---

¹⁰ Utterström 1962, 269—270; Lindroth 1978, 97.

¹¹ Utterström 1957 I, 252; Utterström 1962, 270; Petander 1912, i flera sammanhang samt Forsman 1947, 216—219.

minskade utbudet, något som bl.a. ledde till att lönerna steg.¹²

Flera faktorer invercade på arbetskraftssituationen under frihetstidens första decennium. Händelserna i början av århundradet, nödåren och soldatutskrivningarna, hade minskat de årsklasser som blev arbetsföra på 1720-talet. Samtidigt ökade de fördelaktiga klimatförhållandena arbetskraftsbehovet inom lantbruket, varvid följden blev att klagomålen över brist på legohjon tilltog i alla stånd. Tillgången på legohjon och lönenivån reglerades i den legohjonsstadga som utfärdades år 1723 och förnyades år 1739. Även bestämmelserna i 1727 års värvningsstadga om tvångsrekrytering av lösdrivare och legohjon som hade brutit sitt tjänsteavtal, syftade till att hålla legohjonen under kontroll och skärpa tjestetvånget för de obesuttna.¹³

Orsakerna till legohjonsbristen sågs framförallt i lösdriveriet och tiggeriet, men även i emigrationen och utflyttningen från landsbygden. Legohjonsstadgorna innehöll bestämmelser som begränsade flyttning och dessutom försökte man hindra inflyttningen till Stockholm med flera deklarationer på 1730-talet samt genom att i 1739 års legohjonsstadga utvidga tjänstetvånget också i städernas lägsta skikt.¹⁴

De bestämmelser som syftade till att rensa rikets huvudstad från tiggare och lösdrivare fick även en riksomfattande motsvarighet. I Kungl. Maj:ts cirkulär från år 1733 ålades landshövdingarna och domkapitlen uppgiften att övervaka, att varje församling och stad tog hand om sina egna fattiga och därtill förbjöds prästerna att bevilja tiggartillstånd utanför den egna församlingen.¹⁵ De bestämmelser om övervakning av lösdrivare och om skyldigheten att bygga fattigstugor som ingick i byggingabalken i 1734 års lag samt i instruktionen för landshövdingarna från samma år, hade samma syftemål — fattiga och obesuttna skulle bindas vid sina egna församlingar.

År 1734 började man reformera legohjonsstadgan och detta gav sedan upphov till 1739 års legohjonsstadga. Den roll som garant för storodlingens arbetskraftsbehov som karaktäriserade

---

¹² Utterström 1957 I, 244—245. Den under frihetstiden allt vanligare brännvinsbränningen har otvivelaktigt inverkat även på spannmålspriset, lönerna och de sociala förhållandena på landsbygden, se t.ex. Mäntylä 1984, 15—31.

¹³ Kallio 1913, 26—29, 58—60, 159—160; Ståhlberg 1893, i flera sammanhang; Utterström 1957 I, 249—251.

¹⁴ Se Modée II, 937, 1027, 1311, 1317; Utterström 1957 I, 249—251.

¹⁵ FRA. BDA, Ea 1:3, Kungl. Maj:t till Borgå domkapitel 30.3.1733.

arbetskraftspolitiken i början av frihetstiden, kristalliserades i denna stadga. Legohjonsstadgan skärpte tjänstetvånget och utsträckte det till att gälla även böndernas barn. Samtidigt fastställdes kriterierna för befrielse från tjänstetvång. Förutsättningen för befrielse var arbetsförmögenhet som hade konstaterats av kyrkoherden och socknens äldste. Ansvar för arbetsförmögen och obesutten persons uppehälle kunde eventuellt falla på en f.d. arbetsgivare, såvida tjänsteförhållandet hade varit långvarigt eller på församlingen, om det inte fanns anhöriga som var förmögna att handha vården. En arbetsförmögen som omhändertogs av anhöriga, släktingar eller bekanta hade rätt att leva som inhysing, vården av de övriga föll på församlingens lott.¹⁶

Målsättningen med de bestämmelser om tiggeri och fattigvård som sammanhängde med legohjonspolitiken, var entydig. Det gällde att binda de obesuttna vid hemorten, förhindra tiggeri bland de arbetsföra och istället tvinga dessa till tjänstgöring. Det var nödvändigt att göra en klar skillnad mellan arbetsföra tiggare eller "lättingar" och arbetsförmögna, d.v.s. "rätta fattiga" och av den anledningen gjorde man det även till församlingarnas ovillkorliga skyldighet att omhänderta sina "rätta fattiga".

Att de olika förbuden mot tiggeri och den skärpta övervakningen av lösdrivare inföll i början av 1730-talet var ingen slump. I bakgrunden låg den allt större bristen på arbetskraft, som ytterligare tillspetsades av de gynnsamma klimatförhållandena i såväl Östersjöområdet som hela Västeuropa. Då spannmålspriset sjönk förbättrades levnadsvillkoren för de småbrukare och obesuttna, som var beroende av köpt säd. För legohjonen, som huvudsakligen bestod av ogifta barn till obesuttna och bönder, innebar detta större möjligheter att ingå äktenskap och detta ledde i sin tur till att utbudet på legohjon minskade. I Sverige har man sålunda även räknat ut att såväl de lägsta spannmålspriserna som den högsta giftermålsfrekvensen inföll just i slutet av 1720-talet och i början av 1730-talet.¹⁷

---

¹⁶ Förnyad legohjonsstadga 21.8.1739. Modée III, 1582ff.

¹⁷ Utterström 1957 I, 255—257. Beträffande den inverkan klimatförhållanden och varierande skördar hade, se Utterström 1954. Samma omständigheter framkallade liknande reaktioner även i Danmark och Norge, jfr. Dyrvik 1983, 414—418.

Även om konjunkturerna började försämras i mitten av 1730-talet, så upphörde inte klagomålen över lösdrivare. Missnöjet inriktade sig likväl mer på vissa speciella grupper såsom kringvandrande sällskap och zigenare, vars livstil inte var förenlig med det statiska ståndssamhällets värderingar. I sina svar på såväl böndernas besvär om zigenare som prästerskapets besvär angående kringvandrade teatersällskap och andra liknande grupper, återupprepade Kungl. Maj:t bestämmelsen om församlingarnas/städernas skyldighet att omhänderta sina fattiga. Zigenare skulle drivas ur landet och övriga lösdrivare skulle sättas i armén.¹⁸

Den förordning på två paragrafer som år 1741 utfärdades om lösdriveri, förnyades redan efter sju år och i denna reform går det att utläsa en förändrad inställning. Å ena sidan skärpte man straffen för lösdriveri, men utanför straffen lämnades samtidigt de zigenare, som hade slagit sig till ro för att bedriva någon "loflig näring."¹⁹

4.2. Nyttans tidevarv — lantbruksutilismens genombrott

Den ideologiska utvecklingen under frihetstiden präglades av att begreppet "nytta" trängde fram och småningom kom att dominera hela samhällsteorin. Tanken på samhällelig nytta som den yttersta målsättningen med all samhällelig verksamhet slog igenom på 1740-talet och undanträngde sålunda den snävare principen om nationell vinst. Som LINDROTH konstaterar, upphöjdes samhällsnyttan till högsta statsvisdom.²⁰

Utilismens genombrott åtföljdes av en ny betoning av lantbrukets betydelse, som riktade sig mot den strikt merkantilistiska samhällsuppfattningen. De svenska merkantilisterna, t.ex.

---

¹⁸ Bondeståndets riksdagsprotokoll 3, 52—53 och Resolution på Allmogens allmänna besvär 16.3.1739. Modée III, 1412 samt Resolution på Prästerskapets allmänna besvär 23.9.1741 och Förordning ang. löst och onyttigt folk... 1.10.1741. Modée III, 1744, 1752.

¹⁹ Ytterligare förordning ang. löst och onyttigt folk... 24.3.1748. Modée IV, 2668 ff.

²⁰ Lindroth 1978 visar i sin helhet hur totalt utilismens genombrott var. Jfr. även Forsman 1947, 112—113.

Berch, kunde inte förneka lantbrukets betydelse, men ännu i den debatt som fördes om näringarnas prioritetsordning i början av 1740-talet, hade man närmast givit lantbruket rollen av stöd för stadsnäringarna. Lång tid förgick likväl inte, innan lantbruket kom att räknas som det viktigaste producerande näringsfånget. I ljuset av exempel från England och epokens idealrike Kina, betraktade man en ökning av lantbruksproduktionen som både nödvändig och möjlig. Den uppenbara ineffektiviteten i hattregimens manufakturvänliga politik bidrog till att ge mer luft under vingarna för de lantbruksutilistiska strömningarna.²¹

Möjligheterna att utveckla lantbruket hängde samman med befolkningsfrågan. Folkökningen utgjorde såväl mål som medel, men betoningen var en klart annan än den idé om det välsignade fattigfolket, som merkantilisterna hade värnat. För lantbruksutilisterna hägrade bilden av en stor befolkning som brukade jorden och sålunda ökade lantbruksproduktionen, något som i sin tur skulle skapa förutsättningar för en ännu större befolkning. På så sätt tänkte man sig även att bristen på arbetskraft skulle lösa sig på naturlig väg, utan tvångsreglering.²²

Då man skulle skapa nya livsmöjligheter för den växande befolkningen på landsbygden och öka lantbruksproduktionen, stötte man på de hinder de merkantilistiska förordningarna hade skapat och detta banade i sin tur väg för en allmänt fientlig inställning till tvångsregleringen. Man började nu betrakta den tidigare restriktiva lagstiftningen som orsaken till att folkbristen, emigrationsproblemen och legohjonsfrågan var så brännande. Att lösa lantbrukets bojour blev det program man föresatte sig och när det gällde att utforma och genomföra detta var Jakob Faggot en förgrundsfigur. Redan på 1746—47 års riksdag mildrades de lagar som hade begränsat styckningen av hemman och böndernas rätt att hålla sina barn hemma. Därpå inledde man storskiftet, det blev tillåtet att grunda torp och år 1762 legaliserades backstugorna, sedan avlägsnades begränsningen av flyttningsrätten inom riket år 1766 och slutligen avskaffade man även tjänstetvånget för fast bosatta, gifta inhyssingar år 1770.²³

²¹ Forsman 1947, 168—169.

²² Forsman 1947, 222—225; Utterström 1957 I, 244—245 och 1962, 270—271.

²³ Se bl.a. Jutikkala 1934, 116; Jutikkala 1963, 255—275; Utterström 1957 I, 258—261 och 1962, 271—272 samt Wohlin 1912, 99—111.

Kritiken mot begränsningarna inom lantbruket utvidgades på 1750- och 1760-talen till en allmän ”strävan efter frihet”, där överlag allt statligt förmynderskap och alla begränsningar av näringsutövandet råkade i skottlinjen. Den ledande gestalten i denna rörelse som krävde ”borgerlig frihet” blev kommerserådet Anders Nordencrantz, som riktade sina angrepp mot allt byråkratiskt förmynderskap och statliga ingrepp överhuvudtaget. Andra representanter för denna riktning utgjordes av Anders Chydenius med sin kamp för handel och yttrandefrihet och bröderna Runeberg, som författade skrifter mot bl.a. de tvångslagar som gällde obesuttna och legohjon. Denna ”frihetsideologi” hade klara beröringspunkter med den europeiska upplysningen.²⁴

Det var inte enbart de unga mössorna som stod för de nya strömningarna, i själva verket hade de regerande hattkretsarna först påverkats. Ett för fattigvårdens utveckling betydelsefullt skede inföll på 1746—47 års riksdag, där det svenska ordensväsendet bereddes. År 1748 grundades rikets främsta orden, Serafimerorden, som speciellt kom att vårda sig om fattigvårdens utveckling i riket. De nya strömningarna, ståndspersonernas filantropi och den befolkningspolitiska entusiasmen, utövade ett kraftigt inflytande på den debatt om fattigvården som fördes på riksdagarna under 1750-talet. Den traditionella fattigvårdspolitiken utvidgades och grunden lades för hälsovården, barnavården och den statliga socialpolitiken.²⁵

4.3. Fattigvårdspolitik under frihetstiden 2: Fattigvården som befolkningspolitiskt instrument på 1750- och 1760-talen

Redan i början av 1750-talet blev omsorgen om rikets folk-mängd huvudfrågan i den politiska debatten. Tabellverkets

---

²⁴ Lindroth 1978, 139—145; Forsman 1947, 198—202; Heckscher 1949, 852—853 samt Utterström 1957 I, 258—261 och 1962, 272—277.

²⁵ Johanson 1983, 264—268 och 1984, 74—89; jfr. även Utterström 1957 I och 1962 samt Paloposki 1976, i flera sammanhang.

första befolkningsuppgifter visade att rikets folkmängd var ännu mindre än man hade föreställt sig och därtill hade de goda skördarna i början av 1750-talet återigen ytterligare ökat klagomålen över legohjonsbristen.²⁶

På riksdagen behandlades befolkningsfrågan och speciellt frågor i anslutning till fattigvården huvudsakligen i kammar-, ekonomi- och kommersdeputationen (KEKD) samt i dess förordningsutskott (FOU). Dessa organ beredde betänkanden om bl.a. hälso-, barna- och fattigvården, som ständerna sedan fick behandla. Eftersom uppkomsten av 1763 års förordning angående barnhus och hospital redan har utretts inom ramen för projektet "Centralmakt och lokalsamhälle" av Ulla Johanson m.fl. och då uttryckligen med betoningen på beslutsprocessen, så koncentrerar jag mig på att behandla fattigvårdens innehållsliga utveckling och utformningen av innehållet i ifrågavarande förordning.

4.3.1. Befolkningsfrågan och barnavården på 1751—52 års riksdag

Förordningsutskottet kom i början av år 1752 till följande resultat när det gällde orsakerna till "folkbristen": 1) för sent ingångna äktenskap, 2) undermålig vård av fattiga barn, samt 3) emigration.²⁷ Som medel att öka folkmängden framlade utskottet i sitt betänkande om barnavården och folkbristen å ena sidan positiva åtgärder, såsom tidigare äktenskap, effektiviserad barnavård och befrämjande av immigration samt en utveckling av hälsovården och å andra sidan begränsning av emigrationen samt en kamp emot "sysslolöshet och lättja" bland arbetsföra.²⁸

Innehållet i betänkandet som KEKD godkände utan ändringar, var en förening av gammalt och nytt. Inställningen till emigration och lösdriveri var traditionell, men att betänkandet helt koncentrerade sig på "rikets framdeles hopp", barnen, var något nytt.

---

²⁶ På 1750-talet var det enbart åren 1756—57 som man fick sämre skördar än normalt, bättre än medeltalet var skördarna exempelvis åren 1750 och 1753. Emigrationsutredningen. Betänkande 1913, 58 samt Paloposki 1976, 51.

²⁷ SRA. R 3015. FOU 21.1.1752.

²⁸ SRA. R 3001. KEKD 28.4.1752.

Lösgörelsen från gamla doktriner kom till synes i de arbetskraftspolitiska övervägandena i betänkandet. Tillväxt inom stadsnäringarna ansågs orsaka en negativ konkurrens om arbetskraften med lantbruket. Som radikal kan man betrakta slutsatsen att staten inte hade någon kompetens att uppskatta den inbördes prioritetsordningen mellan olika näringar och på den grunden fördela arbetskraften mellan de olika näringsfången. Enligt betänkandet skulle statsmakten koncentrera sig på att övervaka, att ingen var en blott tärande medlem av samhället och ständerna skulle i framtiden som sin viktigaste målsättning se en ökning av barnens antal. Staten skulle sålunda ägna sig åt en positiv politik, som ökade utbudet på arbetskraft, det enda som lämnades kvar av den gamla merkantilistiska arbetskraftsregleringen var övervakningen av lösdriveriet.

Betänkandet var i hög grad nyttoinriktat, något som syntes i kritiken av t.ex. skolväsendet och hospitalen. De statliga medlen skulle hellre inriktas på barnhus som bidrog till rikets folkrikedom, än på improduktiva anläggningar såsom skolor och hospital. På kronans bekostnad skulle barnhus enligt betänkandet främst grundas i större garnisons-, industri- och förvaltningscentra, medan däremot barnavården på landsbygden skulle bygga på att fattigstugor och lokala barnhus grundades. Församlingarnas rätt att själva avgöra vilka fattigvårdsformer som var de bästa, skulle respekteras, men landshövdingarna och prästerna skulle förbättra sin övervakning av hur församlingarna uppfyllde sina skyldigheter på fattigvårdens område. I betänkandet strävade man även efter att förbättra finansieringen av barnavården genom att framlägga en förteckning på 21 punkter om böter och avgifter som skulle tillfalla ändamålet.

Kronans hospital framstod i en synnerligen negativ dager, men man tänkte sig att även dessa kunde ha en betydelse, såvida man gjorde det möjligt för barn att omhändertagas där. Härvidlag skulle det bli en skyldighet för de kvinnor som var intagna på hospital att "betala för sitt uppehälle" genom att sköta barnen. Därtill ville betänkandet öka utackordningen av barn genom en förändring av legohjonsstadgan, som skulle göra det förmånligare för husbönder att använda sig av fosterbarn som arbetskraft.

Nyttoinriktningen i inställningen till barnavård kom speciellt klart till synes i uppfattningen om barnhusens verksamhetsprinciper. Det program på 13 punkter som framlades om barn-

husens verksamhet, betonade kvantitet på bekostnad av kvalitet. Målsättningen var att sköta möjligast många barn med möjligast små utgifter. Barnen skulle utlämnas som legohjon så fort de klarade av något arbete. Elementär kunskap om kristendomen räckte som skolning och eventuell ytterligare sådan lämnades åt de kommande husbönderna att avgöra.

Förhållningssättet i betänkandet återspeglade tidens allmänna anda, så hade t.ex. biskop Browallius räknat ut att värdet på en människa uppgick till c. 700 daler och sålunda innebar det ju en direkt ökning av nationalrikedomen ju fler små liv man lyckades rädda.²⁹ Det omfattande betänkandet skisserade likväl enbart upp problemfältet och inte heller de föreslagna lösningarna innehöll några större nyheter.

En hemställan av justitiedeputationen ledde på samma riksdag till en lösning med konkreta följder för barnets ställning. På initiativ av borgarståndet framlade justitiedeputationen ett förslag för ständerna, om att diskrimineringen av utomäktenskapliga barn skulle upphöra såväl i barnhusen som när det gällde att bli lärling. Då ständerna godtog detta, innebar det en avsevärd reform, att jämställa utomäktenskapliga barn med andra hade ju tidigare betraktats som en formlig uppmaning till otukt.³⁰

Ständerna godkände justitiedeputationens betänkande, medan betänkandena om barna- och hälsovård vidarebefordrades för fortsatt behandling till Kungl. Maj:t. I praktiken övertog Serafimerorden beredningen av frågan och på ordens begäran insände landshövdingarna och domkapitlen redogörelser för fattigvårdens situation i de olika områdena. Orden hann likväl inte göra något sammandrag på basen av materialet, emedan detta år 1755 inbegärdes av ständerna.³¹

4.3.2. Barnhus- och hospitalväsendet på 1755—56 års riksdag

Då ständerna samlades till riksdag hade de tillgång till ett omfattande material om fattigvården i riket och i jämförelse med

---

²⁹ Forsman 1947, 230—231.

³⁰ Bondeståndets riksdagsprotokoll 7, 234 samt Utterström 1978, 138.

³¹ Paloposki 1976, 51; Johanson 1983, 275.

föregående riksdag kunde behandlingen sålunda ske på en klart konkretare nivå. Även på denna riksdag fäste man de största förhoppningarna vid barnhusväsendet. Kammar-, ekonomi- och kommersdeputationen och dess förordningsutskott färdigställde fem betänkanden i frågan, av vilka fyra behandlade redan verksamma inrättningar (Stora barnhuset och Danviks barnhus i Stockholm samt barnhusen i Malmö och Lidköping).

Det femte betänkandet, för vars beredning överste Carl Ehrensvärd hade gjort en betydande insats, behandlade de allmänna utvecklingslinjerna för barnhusväsendet.³² Enligt betänkandet utgjorde det oansenliga antalet barnhus ett problem framförallt i flottbaserna och garnisonsstäderna. På dessa orter, som skulle fungera som arméns "plantskolor", dog en stor del av barnen i fattigdom och misär. Den enda möjligheten att erhålla dugliga rekryter för armén var likväl att fostra soldatbarn till soldater — det hade visat sig skadligt för såväl landet som armén, att fylla manskapsbehovet genom rekrytering av lösdrivare och brottslingar.

Kronans ekonomiska möjligheter att utvidga barnhusväsendet betraktades likväl som små. I betänkandet föreslogs det även att man för barnhusen skulle anvisa redan existerande offentliga byggnader i närheten av befästnings- och garnisonsområdena och sålunda undvika byggnadskostnader. Därtill skulle man reservera plats för barn i kronans hospital och där skulle barnen skötas, förutom av tjänstestaben, även av sådana som på kronans bekostnad "sorgelöst och i lättja undfå sitt lifsuppehälle".

Uppfattningen om barnavårdens principer hade klart förändrats i jämförelse med situationen fyra år tillbaks i tiden. Enligt betänkandet skulle barn under två år, bland vilka dödligheten var störst, vårdas i egna eller fosterhem och först i äldre år intas på anstalt. Likaledes skulle barnen ges till tjänstgöring, främst åt hantverkare, manufakturer och vapenfabriker, först vid 10—14 års ålder. Man ansåg att barnhusen fyllde en viktig uppgift i barnens uppfostran, såväl i religiös bemärkelse som vad gällde inställningen till arbete. Barnen skulle fostras till flit genom trädgårdar som anlades i anslutning till barnhusen och som det hörde till barnens skyldigheter att sköta, något

---

³² SRA. R 3099. FOU, Betänkande ang. fattige barns underhåll och uppfostran öfver hela Riket samt Johanson 1983, 274 och 1984, 97.

som samtidigt skulle frambringa ett välbehövligt näringstillskott.

För vården av fattiga barn på landsbygden framlade betänkandet inga reformer, utan åberopade sig på 1698 års tiggareordning, som förpliktigade församlingarna att placera de barn som blev utanför barnhusen i fattighus. Församlingarnas fattigkassor skulle fortfarande stå för barnens underhåll och fattigstugornas invånare skulle sköta barnen. I betänkandet föreslogs att bondefamiljer med många barn skulle erhålla ekonomiskt stöd av kronan. För att effektivisera barnhusens verksamhet föreslogs det vidare att man skulle tillsätta en deputation, som skulle verka under ständernas överinseende.

Den fientliga inställningen till hospital kom till synes i många sammanhang, men nu utsattes dessa "lättjehärdar" även för en detaljerad granskning. Förutom det material som erhållits av Serafimerorden, inbegärde förordningsutskottet detaljerade utredningar över anstaltens ekonomi av landshövdingarna.³³

På basen av det material som erhållits framställde förordningsutskottet både en omfattande redogörelse och ett betänkande om hospitalväsendets situation och utveckling. KEKD godkände handlingarna utan ändringar.³⁴ Omsorgen om hospitalens ekonomi och övervakningen av denna utgjorde den röda tråden i betänkandet.³⁵ I riket fanns det vid denna tid 42 hospital, som understöddes eller upprätthölls med offentliga medel och deras sammanlagda förmögenhet uppskattades till tre tunnor guld (295 844 silverdaler). 209 personer tjänstgjorde vid hospitalen och 1 579 fattiga, gamla, bräckliga och sjuka var intagna för vård. Det största problemet med hospitalväsendet var enligt betänkandet att hospitalens ställning och verksamhetsprinciper var så oenhetliga. För somliga hospital fanns det inga tillförlitliga uppgifter om deras olika skeden, deras privilegier, egendomar och innehav och därtill kom att utgiftsstat och spisordning varierade, då de i vissa fall hade bekräftats av Kungl. Maj:t, i vissa av Kammarkollegiet och ibland enbart av landshövdingen.

---

³³ SRA. R 3099. FOU 15.3.1756.

³⁴ SRA. R 3088. KEKD 23.9.1756.

³⁵ SRA. R 3099. FOU, Betänkande ang. Cronohospitalerne i Sverige och Finland.

Huvuduppgiften när det gällde att utveckla hospitalväsendet låg enligt betänkandet i att förenhetliga verksamhetsprinciperna, effektivisera hushållningen samt att skärpa kontrollen av verksamhet och räkenskaper. Som en konkret åtgärd föreslog betänkandet att ständerna skulle utse ett övervakningsorgan.

4.3.3. Barnhus- och hospitalsdeputationen och beredningen av 1763 års förordning angående hospital och barnhus

Serafimerorden hade redan år 1750 föreslagit att man skulle grunda ett enhetligt riksomfattande övervakningsorgan för fattigvårdsinrättningarna. Orden hade själv intagit denna roll visavi hospital och barnhus i Stocholm.³⁶ De förslag om instiftandet av ett sådant organ, som ständerna behandlade år 1756, var i själva verket riksrådets förslag. Ständerna godkände tanken och gjorde en hemställan till Kungl. Maj:t om att en skild deputation under ständernas överinseende skulle grundas för att övervaka barnhusens och hospitalens medel, tjänstemännens arbete och överlag verksamheten och dess lagenlighet. Riksrådet godkände förslaget den 3.3.1757.³⁷

Kungl. Maj:ts skrivelse till landshövdingarna, domkapitlen och de statliga ämbetsverken angående deputationens reglemente samt stadgandet om att alla deputationens önskemål och befallningar skulle efterlevas, avsändes den 10. november 1757.³⁸ Den första statliga fattigvårdsmyndigheten hade uppstått.

Barnhus- och hospitalsdeputationen (BoHD), som bestod av fyra representanter för adeln och två för varje annat stånd, påbörjade omedelbart sin verksamhet och koncentrerade sig till en början liksom Serafimerorden på verksamheten vid inrättningarna i Stockholm.³⁹ Deputationens huvuduppgifter blev å

---

³⁶ Johanson 1983, 265—268.

³⁷ SRA. SOA, vol. 5. Kungl. Maj:t till BoHD 3.3.1757.

³⁸ SRA. SOA, vol. 5. Kungl. Maj:ts cirkulär 10.11.1757.

³⁹ Alla deputationens medlemmar var bosatta i Stockholm. Bondeståndet representerades av Manufakturkontorets sekreterare Lars Hamren och Justitierevisionens sekreterare E.J. Paleen, som genom sina kunskaper i finska språket fick ansvara för inrättningarna i Finland. Paleen fick i deputationen påminna om, att syftet inte var att leda inrättningarna i Stockholm, utan att utveckla hela hospitalväsendet. Jfr. Johanson 1983, 275—276 och 1984, 100—101.

ena sidan att göra räkenskaperna och administrationen i de olika anstalterna enhetlig, å andra sidan att på åtgärd av Kungl. Maj:t uppgöra ett förslag till ny tiggardordning. För att uppgöra lagförslaget samlade deputationen material såväl inom landet som från utlandet och på basen av detta framställde deputationens sekreterare J. Briant ett förslag, som deputationen började behandla i mars 1759.⁴⁰

Deputationens förslag grundade sig på den traditionella tuddelningen, enligt vilken varje behövande skulle erhålla behörig hjälp, medan man däremot skulle göra slut på alla slag av tiggeri, emedan detta enbart utgjorde grogrunden för lättja. Fattigvårdens bärande principer definierades likaledes utifrån gamla utgångspunkter — varje församling var skyldig att svara för sina egna fattiga samt att låta uppföra en fattigstuga. Med hänvisning till svårigheten att i skogfattiga trakter uppfylla plikten att bygga en fattigstuga lämnades denna punkt likväl bort i det utkast som sändes till Kungl. Maj:t. För att minska lösdriveriet föreslog deputationen att man skulle grunda arbetshus, då det inte mer gick att sätta lösdrivare i armén. Speciellt bekymrad var deputationen över det allmänt utbredda tiggeriet bland arbetsföra män i Stockholm, något som krävde specialåtgärder.⁴¹

Deputationens utkast till ny tiggardordning innehöll 10 punkter:⁴²

- § 1 förpliktigade varje församling att sköta sina egna fattiga. Kriteriet var att understödstagaren antingen var född i församlingen eller hade arbetat där en viss tid.
- § 2 gav direktiv om att prästerna under Valborg skulle sammankalla sockenstämman, som bl.a. hade till uppgift att fastställa församlingsmedlemmarnas fattigvårdsvavgift samt att klarlägga de fattigas ställning och fatta beslut om understödets belopp.
- § 3 stadgade att kronobetjänterna skulle utmäta fattigfårdsavgiften av dem som försummade att erlægga den.

---

⁴⁰ SRA. SOA, vol. 1. BoHD 9.3.1759.

⁴¹ På 1755—56 års riksdag hade borgarståndet föreslagit att man i varje län skulle grunda arbets- och spinnhus för att bekämpa lösdriveri och tiggeri. KEKD ansåg inte förslaget genomförbart. SRA. R 3088. KEKD 2.3.1756.

⁴² SRA. SOA, vol. 4. BoHD till Kungl. Maj:t 9.3.1759.

- § 4 innehöll bestämmelser om vem som skulle intas på hospital. Till dessa hörde fattiga som saknade entydig hemort samt krymplingar, sinnessjuka och offer för svåra smittosamma sjukdomar. Övriga skulle skötas i hemsöcken.
- § 5 förbjöd kategoriskt allt tiggeri och stadgade om straff för tiggeri. Straffbart var även att sända barn på tiggarrått och överlag tiggeri bland barn.
- § 6 innehöll direktiv om hur sjuka och andra arbetsoförmögna fattiga skulle anmäla sig för kyrkoherden för att erhålla understöd.
- § 7 innehöll bestämmelser om spöstraff för de invånare på hospital och fattigstuga, som själva eller genom sina barns förmedling gjorde sig skyldiga till tiggeri.
- § 8 innehöll bestämmelser om böter för myndigheter som hade beviljat tiggartillstånd.
- § 9 stadgade om straff för kringvandrande zigenare och andra lösdrivare.
- § 10 stadgade om att varje tiggare som kom från utlandet skulle landsförvisas.

Utkastet var i själva verket en samling punkter som tagits ur tidigare förordningar, de enda nyheterna var förslagen om församlingsmedlemmarnas fattigvårdsavgifter och klassificeringen av dem som intogs på hospital. Kungl. Maj:t godkände inte utkastet, utan återsände det för fortsatt behandling i deputationen. I deputationen ledde behandlingen till tvister speciellt rörande skyldigheten att bygga fattigstugor, något kanslirådet Niclas von Oelreich ville hålla fast vid av det skälet, att en koncentration av de fattiga till ett enda ställe underlättade såväl övervakningen av dem som deras självvård.⁴³

Följande behandling av utkastet till tiggarrådning försiggick under 1760—62 års riksdag, som även fick emotta en diger berättelse om deputationens verksamhet. Denna berättelse och principerna i den kom sedan även att dominera behandlingen av frågan.

---

⁴³ SRA. SOA, vol. 2. BoHD 7.12.1759 och 13.3.1760. Även i barnvårdsfrågor representerade von Oelreich en stram linje. Till hans önskedrömmar hörde att omforma barnhusen till manufaktur, som drevs med barnarbetskraft. Jfr. Pulma 1982, 65—66.

4.3.4. Debatten om deputationen och dess förslag på 1760—62 års riksdag

Deputationens verksamhetsberättelse fick ett entusiastiskt mottagande i förordningsutskottet och man beslöt att låta trycka den i 1000 exemplar. Berättelsen godkändes som sådan och deputationens sekreterare Briant, som även fungerade som förordningsutskottets sekreterare, fick vid sidan av sin belöning även till uppgift att uppgöra ett utkast till betänkande om barnhus- och hospitalväsendet.⁴⁴

Briants utkast följde såväl till struktur som till förslag deputationens riksdagsberättelse. Förordningsutskottet godkände förslaget utan ändringar och vidarebefordrade det för behandling i kammar-, ekonomi- och kommersdeputationen.⁴⁵

Betänkandet började med ett erkännande av barnhus- och hospitalväsendets betydelse och såg två huvuduppgifter i fråga om dess utveckling — 1) att med gemensamma ansträngningar se till att alla de som behöver hjälp verkligen erhåller sådan och 2) att ombesörja en möjligast förmånlig användning av anstalternas resurser.

Visavi den första målsättningen indelade betänkandet de hjälpbehövande i tre grupper. Den första gruppen bestod av *ålderdomssvaga, långvarigt sjuka och invalider, som inte själva förmådde förtjäna sitt uppehälle och som inte hade anhöriga som kunde bistå dem*. Till den andra gruppen hörde *sinnessjuka och offer för obotliga smittosamma sjukdomar* samt till den tredje gruppen *fattiga, vårdbehövande barn*.

Grundtanken i betänkandet var att differentiera vårdformer-na på så sätt, att hospitalväsendet enbart skulle sköta dem som hörde till den andra gruppen. Alla de fattiga på hospital, som hörde till den första gruppen, skulle överflyttas till sina hemförsamlingar för vård och besparingarna som uppstod skulle användas för vården av fattiga barn. Prioriteringen av barnavården motiverades, förutom med de sedvanliga befolkningspolitiska argumenten, även med att näringarnas större antal och omfattning hade ökat antalet sådana förvärvsarbetsföräldrar, som inte själva förmådde sköta sina barn. Uttalandet beskriver

---

⁴⁴ SRA. R 3221. FOU 7.4., 27.5., 8.7. och 28.7.1761.

⁴⁵ SRA. R 3210. KEKD 1.9.1761.

⁴⁶ SRA. R 3221. FOU, Betänkande ang. hospitals- och barnhusvärdet i Riket.

väl de sociala följderna av industrialiseringsprocessen i det förindustriella samhället.

För finansieringen av församlingarnas fattigvård föreslog betänkandet, i likhet med utkastet till tiggardordning, att man skulle uppbära en fattigvårdsavgift. För att förbättra hospitalens finansieringssituation föreslog man även att det skulle insamlas en riksomfattande hospitalfond genom att en viss del av varje hospitals kapital årligen skulle erläggas till fonden, som med dessa resurser sedan kunde stöda inrättningar i sämre ställning. I detta sammanhang hänvisade betänkandet framförallt till hospitalen i Finland, som saknade omfattande jordområden av det slag som många svenska hospital hade erhållit genom Gustav Vasas och Karl XI:s reduktioner. Även förslaget att avskaffa specialförmånerna för de intagna som hade gjort donationer till hospitalen, syftade till att öka "jämlikheten" i hospitalväsendet.

Förordningsutskottet avvek enbart på en punkt från deputationens riksdagsberättelse — utskottet ansåg att vården av småbarn hellre borde ske i form av hem- än anstaltsvård. De lägre vårdutgifterna, de större möjligheterna att tillgodose barnens behov samt framförallt uppgifterna om dödligheten utgjorde argument för detta. Enligt utskottet hade 41 % av de 483 barnhusbarnen i Stockholm dött åren 1757—60, medan motsvarande siffra för de 1 631 barn, som erhöll understöd av husfattigkassan enbart var 13 %. På tio år hade inställningen till anstaltsvård ställts på huvudet.

Kammar-, ekonomi- och kommersdeputationen godkände betänkandet med undantag av de delar som rörde anstalterna i Stockholm. Stockholms magistrat var irriterad över det sätt på vilket deputationen hade ingripit i administrationen av inrättningar som lydde under magistraten och hade bland städernas allmänna besvär fått in en punkt, som föreslog att deputationens administrativa övervakning skulle upphöra. I KEKD angrep Stockholms auktoritativa borgmästare G. Kierman hätskt deputationen och påstod att Stockholms magistrats privilegier hade blivit kränkta. Kierman erhöll även ett så stort stöd bland prästerskapets och bondeståndets representanter, att KEKD avlägsnade punkten om deputationens administrativa övervakning av inrättningarna i Stockholm.⁴⁷

---

⁴⁷ SRA. R 3210 KEKD 1.9 och 10.9.1761 samt R 3211, KEKD, borgmästare Kiermans promemoria nr 162. Se även Pulma 1982, 70—71.

I ständerna väckte KEKD:n betänkande stort intresse. Borgarståndet fäste huvudvikten vid de delar som rörde deputationens befogenheter. För beredningen av ståndets ställningstagande valdes en arbetsgrupp, som bestod av representanter för städer, där det fanns hospital. Arbetsgruppens förslag blev färdigt i april 1762, men besluten uppsköts på begäran av prästerskapet och bondeståndet. Borgerskapets slutgiltiga men reserverade godkännande slogs fast i maj. Som väntat, bifogade ståndet till sitt beslut ett skilt ställningstagande om att de delar som rörde inrättningarna i Stockholm helt skulle avlägsnas ur betänkandet.⁴⁸

Prästeståndets kritik gällde främst förslaget om att förena sysslomannens och hospitalpredikantens tjänster på så sätt att innehavaren av de sammanslagna ämbetena skulle få tillgodoräkna sig dubbla tjänsteår. Med hänvisning till hospitalens varierande ställning i olika områden, kritiserade ståndet även den starkt avvisande hållningen till att fattiga ur den första gruppen vårdades på hospital. Även förslaget om att en ränta på 4 % årligen skulle tillfalla en riksomfattande hospitalkassa ledde till ordväxling, varvid prosten Mathesius och kyrkoherde Laihiander från Finland tog ställning för betänkandet. Enligt Mathesius och Laihiander skulle hospitalfonden uttryckligen gagna hospitalen i vidsträckta och fattiga områden.⁴⁹

Även bondeståndet fann punkter i betänkandet, som inte var helt förenliga med ståndets intressen. Bönderna kritiserade främst det avsnitt som behandlade frakten av tiondespannmål till landskontorens förråd, där den spannmål som återstod när anstalternas behov var tillgodosett, sedan skulle utauktioneras. Likaledes motsatte sig bönderna skatteförsäljningen av hospitalhemman utan garantier om att rätten för dem som brukade jorden inte kränktes och att de skulle ersättas för reparationer och utvidgningar som genomfördes. Dessutom ville ståndet förvissa sig om att de fattigvårdsavgifter som insamlades i församlingarna, inte skulle användas för andra än församlingens egna ändamål.⁵⁰

---

⁴⁸ SRA. Borgarstd., R 1341. Konzeptprotokoll 29.10.1761 samt 24.4 och 17.5.1762. Se även Johanson 1983, 277.

⁴⁹ SRA. Prästestd., R 699. Konzeptprotokoll 8.3. och 17.5.1762.

⁵⁰ Bondeståndets riksdagsprotokoll 9, 2, 29, 285, 587—591.

Adeln, som hela tiden hade haft den välvilligaste inställningen till deputationens verksamhet och de framlagda utkasten till betänkanden, godkände förslaget utan ändringar.⁵¹

Förslaget till ny tiggardordning genomgick en motsvarande behandling. Förordningsutskottet godkände deputationens utkast utan ändringar och KEKD förändrade det på enbart en punkt. Deputationen ansåg att lösdrivare, istället för att dömas till befästningsarbeten, skulle åläggas tjänstgöring för halv lön hos intresserade hemmansägare. Först den tredje domen för lösdrivari skulle leda till 6 års befästningsarbete. Några principiella förändringar gjorde man inte, men i diskussionen betonades bl.a. behovet av ett ökat antal spinnhus som straffanstalter för lösdrivare.⁵²

Betänkandet rörande en ny tiggardordning godkändes nära nog utan ändringar av borgar- och prästeståndet, medan det däremot inte i adelns och bondeståndets tryckta protokoll finns några omnämmanden om att frågan skulle ha behandlats.⁵³

De riktlinjer barnhus- och hospitalsdeputationen hade framlagt fick ett i huvudsak positivt mottagande av ständerna och ständernas skrivelse till Kungl. Maj:t angående utfärdande av förordningen om barnhus och hospital avläts 21.6.1762. Riksrådet godkände i augusti 1762 förslaget utan ändringar och 11.3.1763 utfärdades förordningen angående hospital och barnhus.⁵⁴ Som ett resultat av en drygt tioårig beredningsprocess erhöll riket en enhetlig och täckande fattigvårdslag.

4.3.5. Förordningen angående hospital och barnhus samt reformeringen av den

Förordningen om hospital- och barnhusväsendet⁵⁵ innehöll alla de centrala principer, som deputationen i olika skeden hade uppskisserat. Indelningen av de fattiga i tre klasser och reserveringen av hospitalen för sinnessjuka och offer för obotliga, smit-

---

⁵¹ Ridderskaps och adels riksdagsprotokoll 23, 304.

⁵² SRA. R 3221. FOU, project till en förnyad tiggareordning samt R 3210, KEKD 8.8.1761 och 28.1. samt 9.2.1762.

⁵³ SRA. Borgarstd., R 1341. Konceptprotokoll 4.5.1762; Prästestd., R 699, konceptprotokoll 21.6.1762.

⁵⁴ Johanson 1983, 278.

⁵⁵ Kongl. förordning ang. hospitals- och barnhusinrättningarne i Riket 11.3.1763. Modée VII, 5592ff.

tosamma sjukdomar, fanns i förordningens första artikel. Varje församling anbefalldes att årligen sammankalla sockenstämman, där man skulle fatta beslut om understödstagarna, understödets belopp och art samt fattigvårdsavgiftens storlek. Fattigvårdsavgiften skulle erläggas i samma proportion som skatterna till kronan. Hospitalens intagningsavgift höjdes från 20 till 100 silverdaler och sockenborna ålades att insamla summan, såvida ifrågavarande person själv var medellös. Hospitalens besparingar skulle i sin tur inriktas på att stöda vården av nyfödda, fattiga barn. I förordningens fjärde artikel fastställdes grunderna för barnavårdsstödet och enligt dessa kunde man månatligen, beroende på fall, erlægga 1—3 silverdaler åt den som skötte ett barn. Hospitalets föreståndare avgjorde vem som skulle erhålla understöd och de barn som utvaldes skulle utmärkas med ett skilt blymärke som hängdes om halsen.

Ständernas vilja förverkligades även i fråga om hospitalförvaltningen. Den praktiska ledningen för hospitalen kvarstod i den form kyrkolagen hade stadgat, men deputationen fick ställningen som högsta övervakande myndighet. De inrättningar som sorterade under Stockholms magistrat lydde likväl inte under deputationen. Hospitalen ålades att erlægga en årlig ränta på 6 % av sitt överskott till den riksomfattande hospitalfond som deputationen övervakade, och deputationen var skyldig att för ständerna redovisa användningen av dessa medel.

Då förordningen skulle verkställas, ledde detta snart till svårigheter. Speciellt mycket kritik väckte begränsningen av hospitalens intagningskvoter. Bestämmelsen om att alla de som inte hörde till den andra gruppen av fattiga, skulle avlägsnas från hospitalen, betraktade man framförallt bland borgarna, men även bland prästerna, som orättvis och kränkande för hospitalens privilegier. Kritiken baserade sig på att många av de svenska hospitalen hade grundats med donerade och testamenterade medel och uttryckligen hade avsetts att bli fristäder för ålderdomen. Man ansåg även att den ränta som skulle erläggas till hospitalfonden stred emot många inrättningsprivilegier. Förordningen togs sålunda till ny behandling på 1765—66 års riksdag.

I den förnyade förordning⁵⁶ som utfärdades år 1766 mildrades

---

⁵⁶ Förnyad förordning ang. hospitals- och barnhusinrättningarne i Riket 11.12.1766. Modée VIII, 7526ff.

bestämmelserna avsevärt. Prioriteringen av sinnessjuka vid intagningen begränsades till att enbart röra kronans hospital, privata och andra dylika inrättningar skulle i fortsättningen sköta intagningen i enlighet med sina egna privilegier. I den förnyade förordningen ströks även den obligatoriska fattigvårdsavgiften och finansieringen av församlingarnas fattigvård återfördes på frivillig bas. Intressant är, att riksdagshandlingarna inte har gett några antydningar om att beskattningsprincipen skulle ha kritiserats.⁵⁷

Förändringar gjordes även inom fattigvårdsförvaltningen. Barnhus- och hospitalsdeputationen, som hade lytt under ständerna, avskaffades och istället grundades med Kungl. Maj:ts beslut en Överdirektion för hospital och barnhus i riket (ÖD), som valdes av riksrådet.⁵⁸ Enligt det reglemente som Kungl. Maj:t urfärdade, handhade överdirektionen i princip övervakningen av alla inrättningar, men i praktiken begränsades dess befogenheter när det gällde inrättningar som fungerade på privat basis. Överdirektionen hade inte rätt att ingripa i ekonomin eller intagningsprinciperna på sådana inrättningar, som hade grundats med testamenterade eller donerade medel. När det gällde kronans anstalter utvidgades överdirektionens befogenheter och den fick bl.a. rätt att fastställa intagningskvoten för de olika inrättningarna samt det numerära förhållandet mellan olika grupper av vårdtagare. Hospitalfonden kvarstod, men privata donationer fick inte räknas in i det överskott som utgjorde grunden för räntan på 6 %.

De eftergifter som gjordes dämpade inte kritiken. Bitterheten i fråga om såväl hospitalfonden som begränsningarna av antalet intagna, kom klart till synes på följande riksdag. På frihetstidens sista riksdag åren 1771—72 uttryckte speciellt prästeståndet sitt missnöje med överdirektionens sparpolitik. Man anklagade överdirektionen för att fortgående förgripa sig på donerade och testamenterade medel då räntan fastställdes. Bl.a. ansåg professor Gadolin att det var överdirektionens sparåtgärder och insamlingen till hospitalfonden som hade orsakat Åbo hospitals förfall och inte heller gick det mer att erhålla privata

---

⁵⁷ Johanson 1983, 278—279; Klockhoff 1935 I, 256—262.

⁵⁸ Instruction, hwarefter den af Kungl. Maj:t . . . förordnade Direction öfwer alla barnhusen och hospitalerne i Riket sig hafwer att rätta 11.12.1766. Modée VIII, 7547ff.

donationer, då donatorerna förstod att medlen skulle gå till andra ändamål än det avsedda. Prästerskapet föreslog även att det statliga kontrollorganet skulle avskaffas och att man skulle återgå till det system som hade varit rådande före år 1757. Förslaget skulle eventuellt ha erhållit även borgar- och bondeståndets stöd, men riksdagen avbröts av Gustav III:s statskuyp.⁵⁹

4.4. Sammandrag

Vad gäller fattigvårdens utveckling är frihetstiden klart indelad i två perioder. Den merkantilistiska tiggarpolitiken dominerade 1720- och 1730-talen, då förordningarna om fattigvård organiskt hörde ihop med stadgorna om legohjon och lödsriveri. Ett uttryck för den skärpta kontrollen av den obesuttna befolkningen låg i det allt ovillkorligare kravet på att församlingarna skulle sköta sina skyldigheter på fattigvårdens område samt på att tiggeriet skulle förbjudas. Då församlingarnas självstyrelse förstärktes såväl på basen av prästerskapets privilegier som tack vare de förbättrade finansieringsmöjligheterna för församlingsfattigvården, föreföll det även bli lättare att i praktiken uppfylla församlingarnas vårdskyldigheter.

På 1740-talet inleddes ett nytt skede i fattigvårdspolitikens utveckling när filantropin, befolkningsideologin och lantbruksutilismen började fästa allt större uppmärksamhet vid den fattiga befolkningens, speciellt barnens, levnadsvillkor. Tyngdpunkten i fattigvårdspolitikens målsättningar överflyttades på barnavården och man strävade efter att förbättra barnavårdens villkor genom att låta utvecklingen inom andra fraktioner av fattigvården tjäna detta ändamål. Av ekonomiska skäl fäste man speciell uppmärksamhet vid hospitalväsendet och genom en noggrannare övervakning av hospitalen strävade man efter att finna nya finansieringsmöjligheter för barnavården. I detta syfte skapade man ett statligt kontrollorgan och försökte genom lagstiftning överflytta en allt större del av vårdansvaret på lokalsamhället. På lagstiftningsplanet skapade man även ett nå-

---

⁵⁹ Klockhoff 1935 I, 263—265.

gorlunda heltäckande system, som skulle trygga behörig vård för varje vårdberättigad, antingen på hospital, i församlingarnas/ städernas fattighus eller för barn antingen i barnhus, fattighus eller inom hemvården. Därtill började man skapa ett nät av lasarett och länsläkare som skulle göra det lättare att bota de mer kortvarigt arbetsoförmögna. För tiggeri och lösdriveri föreföll det inte mer finnas någon plats.

Det var likväl blott skenbart systemet var heltäckande, eftersom man vare sig ville använda eller förmådde säkra resurser för förverkligandet. Det sätt på vilket man behandlade statens egen fattigvårdssektor, hospitalväsendet, är ett gott exempel på detta. Trots de storstilade målsättningarna och all den uppmärksamhet barnavården rönt på riksdagarna, gick kronan inte in för att utöka de finansiella förutsättningarna för denna sektor, utan strävade efter att finna resurser genom en "åtstramning" av det redan existerande anstaltsnätet. Den andel av statens utgifter som hospitalväsendet m.m. stod för, förblev under hela frihetstiden 4—5 %.⁶⁰ I själva verket kan man se den statliga fattigvårdspolitikens utveckling under frihetstiden som en byråkratisering av fattigvården, något som framförallt ledde till en motsättning mellan den lagstiftande maktens målsättningar och den praxis statsmaskineriet hade anammat, eftersom den utvidgning av fattigvårdens verksamhetsfält som skedde på riksdagarna i praktiken kom att leda till att fattigvårdsinrättningarnas verksamhet inskränktes. Dessutom ledde den ökade byråkratiska kontrollen och de tilltagande strävandena att likrikta systemet till en konflikt mellan ständer och statsmaskineri även av den anledningen, att såväl prästerskapet som borgerskapet hade en privilegierad ställning, när det gällde inrättningarnas verksamhet, varvid varje statligt försök att stärka greppet om dessa kom att stöta på de gränser privilegierna hade skapat. Då den negativa inställningen till byråkrati även generellt sett utgjorde en viktig beståndsdel i de lägre ståndens politiska arsenal, kom motståndet mot byråkratiseringen av fattigvårdsförvaltningen att sammanhålla med tidens allmänna politiska kamp.

---

⁶⁰ Artéus 1982, 94. Enligt Artéus var hospitalens, barnhusens, fängelsernas och pensionernas m.m. sammanlagda andel av utgiftstaten c. 4.5 % åren 1735—55 och c. 4 % åren 1760—72.

Finansieringen av fattigvården på lokalplanet utgjorde en annan svag länk i förverkligandet av den statliga fattigvårdspolitikens målsättningar. Principen om frivillig barmhärtighetsverksamhet var fortfarande framträdande och betydelsen av olika lagstadgade inkomster fick ingen avgörande inverkan på finansieringen av fattigvården. Den fattigvårdsskyldighet som hade ålagts församlingarna rörde enbart församlingen som samfund, inte dess medlemmar. Den bestämmelse om obligatorisk fattigvårdsavgift som ingick i 1763 års förordning blev kortvarig. Huvuddelen av fattigkassornas inkomster bestod fortgående av frivilliga gåvor som hade samlats i samband med olika familjehögtider.⁶¹ Andelen inkomster av testamenten och böter utgjorde ett tidsligt och lokalt varierande tillskott. Denna inkomstkälla var slumpmässig och osäker och detta var något man även allmänt klagade över. Församlingarnas självstyre och fattigvårdens frivilliga karaktär utgjorde den svagaste punkten när de statliga fattigvårdsmålsättningarna skulle förverkligas.

---

⁶¹ Juva 1955, 159.

5. Kronofattigvården — hospitalväsendets utveckling

Hospitalväsendets rötter sträcker sig till medeltiden och de väl-görenhetsinrättningar den katolska kyrkan upprätthöll. De äldsta kända inrättningarna i Finland är St. Görans hospital i Åbo och Helgeandshuset i Viborg, den tidigaste uppgiften om det förstnämnda är från 1355 och om det senare från 1445. Gustav Vasas politik ledde till att hospitalväsendet överfördes på kronans ansvar, men i begynnelseskedet inverkade inte denna förändring på hospitalens verksamhetsprinciper, utan man tog in alla slag av åldringar, fattiga och sjuka. Då spetälskan på 1600-talet blev allt vanligare, ökade man antalet inrättningar och klargjorde deras syfte. Kronohospitalen reserverades främst för dem som led av svåra smittosamma sjukdomar. Vad gällde vården av övriga fattiga och sjuka strävade man efter att öka församlingarnas vårdskyldigheter. Då stormaktstiden närmade sig sitt slut i början av 1700-talet, fanns det ett synnerligen omfattande nät av hospital i Finland; Själo hospital i Nagu och Korpholms hospital i Kronoby, som hade grundats på 1600-talet, hörde till de största inrättningarna. Vid sidan av dessa fanns det hospital bl.a. i Viborg, Helsingfors, Åbo, Björneborg och Nyslott. Hospitalnätet utgjorde den ena hörnstenen i kronans fattigvårdspolitik, församlingsfattigvården den andra.¹

---

¹ Den första grundliga översikten av hospitalväsendets olika skeden i Finland är Fagerlund 1886—1901 I—II, som Sarvilinnas doktorsavhandling från år

A. Hospital i Åbo stift under frihetstiden

5.1. Sjalö och Åbo hospital

5.1.1. Sjalö hospital — från återuppbyggnad till finansieringskris

Sjalö hospital var det största av hospitalen under frihetstiden. Utgiftsstaten från år 1695 fastställde att antalet intagna skulle vara 60 på denna inrättning, som hade grundats år 1619 av Gustav II Adolf. Hospitalet, som hade skapats för att fungera som isoleringsort för spetälska, led stora förluster under stora ofreden. Personalen och en del av hospitalhjonerna flydde till Sverige och under ockupationstiden utnyttjade såväl de egna som fiendestyrkorna hänsynslöst det nära nog tomma hospitalet.²

Åbo domkapitel gjorde redan under ockupationens slutskede försök att få hospitalet på fötter. Domkapitlet vädjade både år 1717 och år 1719 till greve Douglas om att Sjalös privilegier skulle bevaras och bad, att länsmännen skulle åläggas att av varje hemman uppbära tre kappar säd för patienternas uppehälle. Även prästerskapet uppmanades att bidra till spannmålsinsamlingen.³ Några grundliga reparationer kunde man ännu inte företa sig under ockupationstiden, men år 1719 fanns det likväl 15 intagna på Sjalö, av vilka 8 var spetälska och resten sinnessjuka.⁴

Återuppbyggnaden kom igång på allvar år 1722 efter att hospitalets nyutnämnda syssloman Jöns Castin hade besvärat sig till landshövdingen om inrättningens svåra situation.

1938 om sinnessjukvården huvudsakligen grundar sig på. Den aktuella undersökningen om hospitalväsendet är Sandholm 1973, där perspektivet är kyrkohistoriskt, men som även beskriver hospitalväsendet och dess inre utveckling i ett större idéhistoriskt sammanhang.

² Fagerlund 1886, 52—58; Sandholm 1973, 50—53.

³ Fagerlund 1886, 51—52;

⁴ Dahl 1915, 59.

Landshövding Yxkull gav order om en husesyn, som ledde till att de flesta byggnaderna fastslogs vara i behov av antingen reparationer eller total återuppbyggnad. Byggnadsarbetena kom småningom igång, men ännu år 1725 konstaterade man att hela utgiftsstaten inte kunde fyllas vare sig vad gällde inkomst- eller utgiftssidan.⁵ Även om en eldsvåda år 1729 ledde till ett svårt bakslag för byggnadsarbetena på hospitalet, hade man i början av 1730-talet nått en normal verksamhetsnivå och patientantalet närmade sig 60. Efter år 1725 hade hospitalet erhållit nya utrymmen för sinnessjuka och dessa blev småningom även huvudgruppen bland de intagna. På Sjalö fanns det ännu år 1731 11 stycken som klassificerades som spetälska, men efter år 1766 inte en enda. På inrättningen fanns det under åren 1721—66 22 spetälska intagna.⁶

Vid inspektionen år 1731 kunde huvuduppmärksamheten redan fästas vid anstaltens inre utveckling, man planerade bl.a. regelbundna fältskärsbesök och en ordningsstadga för hospitalet. Inspektionen visade att inte heller de intagna var rättslösa. Bland dessa fanns vanligen sinnesrubbade studenter och präster och år 1731 framlade studenten J. Zadler ett memorial, där han i alla de intagnas namn hårt gick åt personalens försök att försvaga de intagnas rättigheter bl.a. vid verkställandet av straff och användningen av kvarnen.⁷

Okupationen under hattarnas krig ledde till att hospitalets verksamhet försvårades, då inkomsterna sinade till följd av den skattefrihet som okupationsstyrkorna hade beviljat. På begäran av hospitalets syssloman tvingades domkapitlet sålunda även att av landshövdingen vädja om spannmål från kronans förråd.⁸ Andra skador förorsakade kriget inte.

Efter hattarnas krig började ledningen för hospitalet överflyttas på axeln sysslomannen-landshövdingen, ett faktum som skapade oro inom kyrkoförvaltningen. År 1746 var domkapitlet tvunget att av landshövdingen inbegära uppgifter om de sökande till tjänsten som syssloman och samtidigt betonade man även att domkapitlet inte fick åsidosättas när kandidaterna ut-

---

⁵ ÅLA. Ssa, Cb:1. Visitationsprotokoll 28.6.1723 samt Fagerlund 1886, 57—59.

⁶ ÅLA. Ssa, Cb:1. Visitationsprotokoll 24.8.1731 samt Fagerlund 1886, 63—72 (förteckningen över intagna).

⁷ ÅLA. Ssa, Cb:1. Visitationsprotokoll 24.8.1731.

⁸ ÅLA. ADA, B I: 12. Åbo domkapitel till lh. Yxkull 26.11.1743.

sågs.⁹ Under Johan Browallius tid som biskop (1749—1755) försökte domkapitlet klart skärpa sitt grepp i ledningen för hospitalväsendet och krävde utredningar om hospitalens situation och landshövdingarnas planer. För att bevaka sina intressen på Själö utsåg domkapitlet kyrkoherden i Nagu, Abraham Miödh, till övervakare av Själö hospital. Till övervakarens uppgifter hörde att företa visitationer på hospitalet två gånger i året. För dessa inspektioner bad man även landshövdingen att utse en representant och därtill föreslog domkapitlet gemensamma underhandlingar om förhållandena på Själö.¹⁰

I början av 1750-talet föreföll verksamheten på Själö hospital problemfri. Byggnaderna var i gott skick, inkomsterna räckte väl och möjliggjorde t.o.m. besparingar.¹¹ Även mellan biskop Browallius och landshövding Lillienberg föreföll det råda ett fast samarbete. Problemen var likväl i antågande. Den snabba folkökningen ökade intagningstrycket i så hög grad att hospitalens kapacitet visade sig otillräcklig. I detta läge strävade hospitalens föreståndare att förstärka sin egen ställning och då var det främst Åbo hovrätt som råkade i skottlinjen, men indirekt riktade man sig även emot det tillstånd att placera länets sinnessjuka på Själö istället för Gammelstadens hospital i Helsingfors, som Kungl. Maj:t hade beviljat landshövdingen i Nylands och Tavastehus län i slutet av 1740-talet. År 1753 framlade föreståndarna en redogörelse för situationen på Själö för Kungl. Maj:t och värdade om att enbart invånare i Åbo och Björneborgs län hädanefter skulle få tas i på hospitalet. Samtidigt anhöll man om att Kungl. Maj:t skulle förbjuda hovrätten och underrätterna att förbigå föreståndarnas beslut när de ådömde sinnessjuka hospitalvård.¹² Udden mot hovrätten ledde enbart till en fruktlös prestige-kamp. I sitt utlåtande till Kungl. Maj:t

---

⁹ ÅLA. ÅDA, B I: 15. Åbo domkapitel till lh. Ehrenmalm 20.8.1746.

¹⁰ ÅLA. ÅDA, B I: 17. Åbo domkapitel till lh. Lillienberg 9.9.1749. Redogörelser inbegärdes förutom från Vasa, även från Borgå och Helsingfors. Browallius var irriterad över att man till Gammelstadens hospital inte tog in sinnesrubbede från Åbo stifts församlingar i Nylands och Tavastehus län. Jfr. domkapitlets brev till Borgå domkapitel 22.3.1749 och till landshövding Gyllenberg 4.11.1749.

¹¹ SRA. Landshövdingarnas riksdagsberättelser 1751—52, vol. 43. Åbo och Björneborgs län, § 10 (FRA: FR 322).

¹² SRA. Landshövdingarnas skrivelser till Kungl. Maj:t, vol. 5. Lh. Lillienberg och biskop Browallius till Kungl. Maj:t 23.11.1753 (FRA: FR 128). Jfr. även kap. 5.3.2.

anklagade hovrätten hospitalets föreståndare för att de inte, trots begäran, hade tillhandahållit nödiga informationer om hospitalet. Samtidigt avfärdade hovrätten anklagelserna om att någon skulle ha ålagts hospitalvård av domstolarna. Där-
emot hade de i enlighet med allmän praxis givit utlåtanden om personer som sökte in på hospital. Visserligen medgav sig hov-
rätten anse att det vore bäst om vissa sinnesrubbade brotts-
lingar kunde placeras på hospital, så att nya olyckor skulle för-
hindras.¹³

Biskopens och landshövdingens första reaktion på den tillta-
gande utrymmesbristen riktade sig åt fel håll, kritiken av hov-
rätten ledde ingenstans. År 1755 var landshövding Lillienberg
sålunda tvungen att ånyo ansöka om att Själo inte skulle behö-
va emotta vårdbehövande från andra län. Mellan raderna fram-
ställde Lillienberg samtidigt önskemålet att de medel som i Fin-
land insamlades för Stockholms lasarett skulle inriktas på Sjä-
lö, så att man den vägen skulle kunna råda bot på den besvä-
rande utrymmesbristen.¹⁴

Samtidigt som de ekonomiska bekymren började hopa sig,
tilltog även schismen mellan domkapitlet och landshövdingen.
Domkapitlet ansåg att landshövding Lillienbergs efterträdare,
Jeremias Wallén, handlade för självständigt. I slutet av år 1758
riktade biskop Mennander klagomål till Wallén över att inter-
ner hade tagits in på hospitalet utan hans vetskap. Biskopen
anklagade inte direkt landshövdingen för detta, utan bad ho-
nom istället ålägga hospitalets syssloman Lithander att leverera
förteckningarna över intagna, döda, sökande o.s.v. Till lands-
hövdingen överlämnade biskopen samtidigt en förteckning över
dem som via domkapitlet hade ansökt om hospitalplats, så att
de inte skulle åsidosättas av senare anmälda.¹⁵

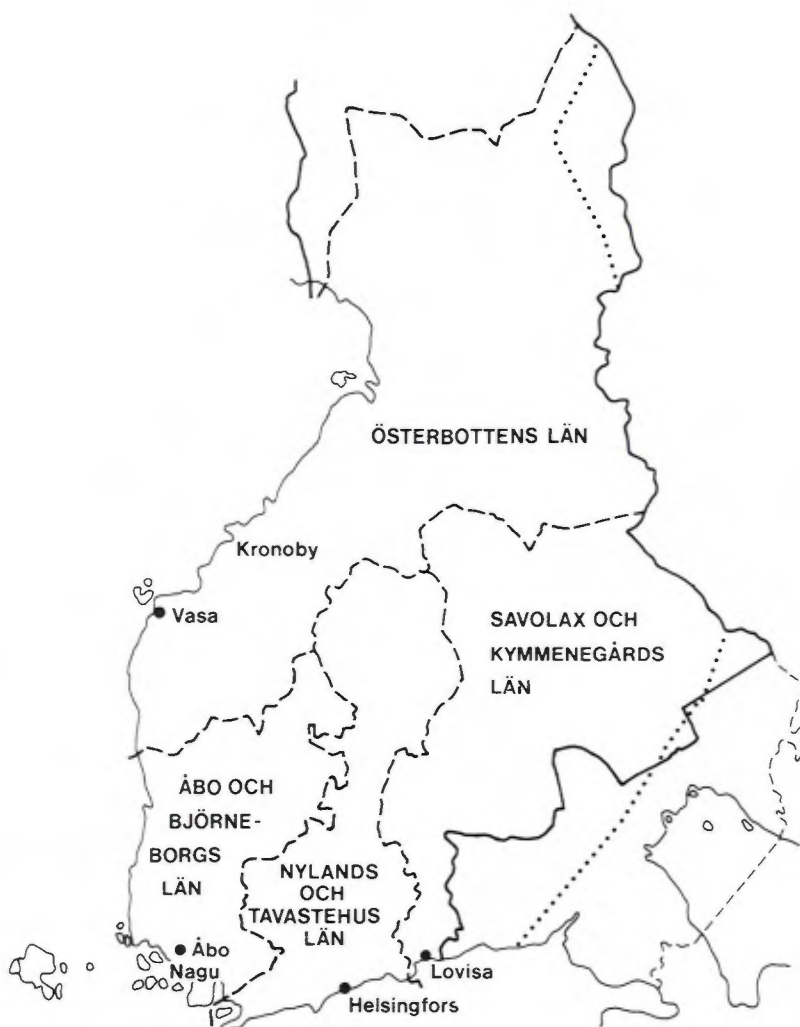
Domkapitlets roll i förvaltningen av Själo hospital höll likväl
på att komma i skymundan och sålunda besvärade sig Per
Kalm år 1766 för Mennander över att landshövding Wallén
egenmäktigt beslöt om alla Själös angelägenheter. Kalm önska-

---

¹³ SRA. Landshövdingarnas skrivelser till Kungl. Maj:t, vol. 5. Åbo hovrätt till Kungl. Maj:t 15.7.1755 (FRA: FR 128).

¹⁴ SRA. Landshövdingarnas skrivelser till Kungl. Maj:t, vol. 129. Lh. Lillienberg till Kungl. Maj:t 29.6.1755 (FRA: FR 348).

¹⁵ ÅLA. ÅDA, B I: 25. Biskop Mennander till lh. Wallén 6.12.1758 samt A I:4, Åbo domkapitel 13.12.1758.

Karta 1 Finlands län och länshospital år 1747.

de så att biskopen noggrannare skulle övervaka sina egna och domkapitlets intressen.¹⁶ Att domkapitlets ställning försvagades innebar likväl inte att biskopen skulle ha åsidosatts i hospitalets ledning.

År 1759 förrättade landshövdingen och biskopen en inspektion,¹⁷ som resulterade i ett förslag till Kungl. Maj:t om åtgärder för att utveckla verksamheten och trygga ekonomin på Sjärlö hospital. Hospitalsbyggnaderna var enligt föreståndarna i dåligt skick, men det gick inte att företa några reparationer då de höjda livsmedelspriserna hade tömt besparingarna. De bristande resurserna höll på att riskera de intagnas uppehälle, emedan de inkomster som fanns upptagna i utgiftsstaten hade visat sig otillräckliga. Föreståndarna återkom även till sin gamla besvärspunkt, de som intogs genom beslut av hovrätten och de som med kungligt tillstånd kom från andra län och sålunda ytterligare tillspetsade utrymmesbristen. För att lätta trycket hade föreståndarna tillåtit intagning på s.k. extraordinarie stat, som bekostades av församlingarna. Även detta tillvägagångssätt hade ökat i så hög grad att belastningen på vissa församlingar blev oskälig. Biskopens och landshövdingens uppfattning var att hospitalet inte på längre sikt skulle komma att klara av sina uppgifter.

Föreståndarna hade en plan att framlägga om hur Sjärlös problem kunde avlägsnas. Man skulle låta uppföra en stenbyggnad för de sinnessjuka på hospitalet, varvid byggnadens användningstid avsevärt skulle förlängas och reparationskostnaderna sjunka. För byggnadskostnaderna och hospitalets kommande verksamhet anhöll man om att Kungl. Maj:t skulle utfärda ett påbud, om att varje rök i alla de tre sydliga länen årligen skulle erlägga en sädeskappe eller motsvarande penningbelopp. Denna belastning skulle enligt föreståndarna inte vara oskälig, då allmogen under flera år hade haft goda inkomster och fördelen vore, att man på detta sätt skulle kunna emotta en större mängd nödställda från alla ifrågavarande län utan att det skulle förorsaka utgifter för kronan.¹⁸ I Stockholm reagerade man

---

¹⁶ Widén 1976, 297.

¹⁷ ÅLA. Ssa, Cb:1. Visitationsprotokoll 24.7.1759. Som en sparåtgärd beslöt föreståndarna bl.a. att lämna ledigblivna platser obesatta i tre månader.

¹⁸ ÅLA. ÅDA, B I:27. Biskop Mennander och lh. Wallén till Kungl. Maj:t 10.9.1760.

inte överhuvudtaget på förslaget.

Även inom prästerskapet reagerade man emot de påfrestningar vårdutgifterna för sinnessjuka skulle medföra. I sina riksdagspostulat från år 1760 uttryckte kyrkoherdarna från södra delen av Åbo stift sin oro över att sinnessjuka och epileptiker skulle tas in på hospitalet. Det svar riksdagsmännen Jacob Gadolin och Johan Laihiander gav, visade att det inte fanns några konkreta resultat att framlägga och att hoppet sålunda måste sättas till den förordning angående hospital och barnhus som var under beredning.¹⁹

Själö hospital fick fortfarande reda sig med de inkomster som fastställts på 1600-talet. År 1763 ledde den allt svårare finansieringssituationen till att domkapitlet föreslog en ändring av 1698 års tiggareordning på så sätt att boupptecknings- och testamentsprocenterna skulle ha erlagts åt hospitalen istället för församlingarna, men inte heller detta förslag vann något understöd.²⁰

Ett intressant drag i hospitalföreståndarnas och domkapitlets förslag var att de riktades direkt till Kungl. Maj:t och inte till den deputation som hade tillsatts av ständerna. Den instans, som man i fortsättningen kom att föra en allt bittrare kamp med när det gällde ärenden som rörde hospitalet, var likväl deputationen och dess efterföljare, överdirektionen för hospital och barnhus i riket.

Överdirektionens inställning till hur Själös ekonomi skulle utvecklas, stod i en skarp motsättning till de synsätt föreståndarna företrädde. Överdirektionen anbefalldes att antalet vårdplatser som föreskrevs i utgiftsstaten skulle reduceras till 50 och samtidigt förhörde man sig om möjligheterna att stöda barnvården med de besparingar detta skulle ge upphov till. Föreståndarna inbegärde ett utlåtande av hospitalets syssloman, som helt avvisade tanken. Lithander ansåg att man inte kunde göra våld på den utgiftsstat Kungl. Maj:t hade utfärdat och att hospitalet inte alls var en lämplig plats för barn. Däremot ansåg han det möjligt att stöda utackordering.²¹

---

¹⁹ Riksdagsmännens svar finns i Bjärnä KA, visitationsprotokoll 1729—1758 (FRA: JK 861).

²⁰ ÅLA. ÅDA, B I:30. Åbo domkapitel till Kungl. Maj:t 2.3.1763.

²¹ SRA. SOA, vol. 9. ÖD 29.7.1769.

Hospitalföreståndarna fäste ingen större vikt vid överdirektionens beslut om en begränsning av antalet intagna. Däremot skred landshövding Rappe till åtgärder för att påbörja nödiga reparationsarbeten. Överdirektionen godkände även den reparationsplan landshövdingen framlade och vars kostnader uppgick till c. 1 500 daler, men visade samtidigt sitt misstroende för hospitalets ledning genom att utse prosten Miödh till övervakare för byggnadsarbetena och samtidigt även för inrättningens allmänna hushållning. Samtidigt påminde överdirektionen föreståndarna om att hospitalets finanser inte klarade av den dåvarande mängden intagna (62) och förnyade bestämmelsen om att antalet skulle begränsas till 50. Först då denna målsättning var uppnådd skulle andra än sinnessjuka få tas in på hospitalet.²²

Då överdirektionen gick med på att bevilja reparationstillstånd, dikterades detta av de rådande omständigheterna, i sina riksdagsberättelser från såväl år 1769—70 som år 1771—72 meddelade Rappe att byggnaderna höll på att förmultna av ålder och att speciellt hospitalets kyrka och därhus krävde nya byggnader. Rappe beklagade sig allmänt över bristen på medel och hävdade att den årliga avgiften till hospitalfonden enbart tillspetsade svårigheterna.²³

5.1.2. Åbo hospital — från trångmål till förfall

Åbo hospital hade tagits i bruk år 1675 och dess verksamhet grundade sig på en kunglig utgiftsstat från år 1696. I utgiftsstaten fastställdes att 50 av Själö hospitals 400 spannmålstunnor skulle gå till Åbo hospital och att antalet intagna skulle vara 40. Hospitalets finanser stod på synnerligen osäker grund och anstalten skulle inte ha klarat sig utan kollektinkomster från Åbo domkyrka och testamentsmedel.²⁴

---

²² SRA. SOA, vol. 11. ÖD 26.10.1771. Överdirektionens förtroende för prosten Miödh grundade sig uppenbarligen på den initiativkraft denna hade visat i sitt arbete för att förbättra hospitalets finanser. På Miödhs initiativ hade man år 1765 börjat låna hospitalspannmål till traktens bönder mot ränta, se SOA, vol. 8. ÖD 22.6. och 14.7.1768.

²³ SRA. Landshövdingarnas riksdagsberättelser 1769—70, vol. 53. Åbo och Björneborgs län (FRA: FR 362) och 1771—72, vol. 51, Åbo och Björneborgs län, § 10 (FRA: FR 363).

²⁴ Nikula 1970, 223—224.

Eftersom hospitalet var beläget i en stad, stod det förutom under biskopens och landshövdingens även under magistratens överinseende. Magistraten och stadens äldste valde föreståndare som skulle övervaka hospitalets finanser och räkenskaper.²⁵

Åbo hospitals finanser blev ett varaktigt problem för biskopen och landshövdingen, som ansvarade för dess förvaltning. Ända fram till hattarnas krig hade man förmått upprätthålla en normal verksamhet, men under kriget blev domkapitlet tvunget att av von Campenhausen, som hade utnämnts till landshövding för Finland, ansöka om tillstånd att inköpa kronspannmål i den mån hospitalets resurser tillät. Beträffande inköpstillståndet finns det inga uppgifter om von Campenhausens beslut, men Åbo hospital fick tillstånd att ordna en insamling bland stadens borgare.²⁶

Den utveckling verksamhetsförutsättningarna vid Åbo hospital gick till mötes från och med 1740-talet, kunde betecknas som ett gradvist förfall. Trots sysslomannen Jakob Collins ansökningar ville magistraten inte åta sig att stå för de kostnader hospitalet medförde. Verksamhetsförutsättningarna blev ohållbara, även om det visserligen inte finns några hänvisningar till detta i landshövdingarnas riksdagsberättelser från 1750-talet.²⁷

I slutet av 1750-talet började situationen bli alarmerande. År 1759 föreslog landshövding Jeremias Wallén gemensamma förhandlingar mellan domkapitlet och landshövdingen om läget på Åbo hospital. Samma år föreslog domkapitlet att vissa influtna medel skulle användas till omedelbara reparationer av hospitalet.²⁸ Domkapitlet föreföll likväl hysa en stark tilltro till den statliga fattigvårdsmyndigheten, man bad nämligen landshövdingen att vänta med mer omfattande åtgärder tills deputationen hade erhållit en fullständig redogörelse över hospitalets situation. Domkapitlet trodde att man genom barnhus- och

---

²⁵ Nikula 1970, 223.

²⁶ ÅLA. ÅDA, B I:12. Åbo domkapitel till Åbo magistrat 13.1 och 23.3.1743 samt till lh. von Campenhausen 23.3.1743. Initiativet hade utgått från magistraten, se ÅDA, B I:11. Åbo domkapitel till lh. Yxkull 24.2.1742.

²⁷ SRA. Landshövdingarnas riksdagsberättelser 1751—52, vol. 43. Åbo och Björneborgs län, § 10 (FRA: FR 352) samt Åbo och Björneborgs läns riksdagsberättelse 1755—56 med bilagor. Cederberg 1950 har tolkat berättelsens andra bilaga som den egentliga berättelsen.

²⁸ ÅLA. ÅDA. A I:5. Åbo domkapitel 14.2., 4.4. och 13.6.1759.

hospitalsdeputationen skulle kunna erhålla medel för en reparation av hospitalet.²⁹

Det blev ingen tid att vänta på hjälp från Stockholm emedan de förslag som framlades av kaplanen i Åbo finska församling, D. Wirtzenius, fordrade omedelbara åtgärder. År 1761 hävdade Wirtzenius att hospitalet omhändertog personer, som förutom förmögenhet även hade eget hus i Åbo och som skulle kunna livnära sig på hantverk. I detta sammanhang anklagade Wirtzenius även den föreståndare magistraten hade utsett för ekonomiska oegentligheter. Anklagelserna ledde även till åtgärder, då landshövdingen på domkapitlets inrådan lät genomföra en officiell inspektion för att råda bot på missförhållandena på Åbo hospital.³⁰ Wirtzenius kom även i fortsättningen att slå vakt om Åbo hospitals intressen och inför domkapitlet klagade han bl.a. över att Åbo stad inte hade erlagt de inkomster av bl.a. bouppteckningar, böter och tullbeslag, som hospitalet var berättigat till. Domkapitlet var även tvunget att fortgående och i ett allt skarpare tonfall kräva åtgärder av landshövdingen.³¹

Åbo hospitals situation blev klart svårare i början av 1760-talet och till följd av brist på medel fanns det inga förutsättningar för reparationsarbeten. Efter 1763 års förordning angående hospital och barnhus blev Åbo hospitals problem allt tydligare en dragkamp mellan landshövdingarna och den statliga fattigvårdsmyndigheten.

I sin berättelse till 1765—66 års riksdag besvärade sig landshövdingen över att Åbo hospitals byggnader delvis var i helt obrukbart skick.³² År 1765 förenades sysslomannens och predikantens ämbeten på hospitalet så att de uppfyllde förordnade krav och samma år ansökte man om understöd för reparationsarbeten av deputationen. Deputationen reagerade inte på framstöten.³³

---

²⁹ ÅLA. ÅDA, B I:27. Åbo domkapitel till lh. Wallén 21.2.1759.

³⁰ ÅLA. ÅDA, A I:6. Åbo domkapitel 26.11.1760 och A I:7, Åbo domkapitel 15.7 och 28.10.1761.

³¹ ÅLA. ÅDA, B I:28. Åbo domkapitel till lh. Wallén 13.1 och 14.7.1762; B I:30, Åbo domkapitel till lh. Wallén 20.4.1763 samt B I:32, Åbo domkapitel till lh. Wallén 20.2.1765.

³² SRA. Landshövdingarnas riksdagsberättelser 1765—66, vol. 85. Åbo och Björneborgs län, § 10 (FRA: FR 362).

³³ SRA. Landshövdingarnas riksdagsberättelser 1769—70, vol. 32. Åbo och Björneborgs län, § 10 (FRA: FR 361).

I slutet av 1760-talet tillspetsades konflikten. Landshövdingen och biskopen försökte underlätta situationen på hospitalet genom att ansöka om att inskrivningsavgiften skulle sänkas från 100 till 10 daler för de vårdbehövande som var hemma från Åbo, eftersom det i huvudsak var åboborna som svarade för hospitalets underhåll. Som en annan motivering angav man det traditionella tillvägagångssätt, som innebar att man betalade inskrivningsavgifterna ur de hospitalets besparingar, som hade samlats genom domkyrkoförsamlingens kollektinkomster. Ett sådant "godtycke" ledde till stränga reprimander av överdirektionen. Förfaringssättet var olagligt, emedan inskrivningsavgiften antingen skulle erläggas av den intagna själv eller av dennas hemförsamling/magistrat. För det andra hade Åbo stad inte någon rätt till en förmånligare praxis än andra städer, då Åbo hospital var en kronans inrättning. Överdirektionen ansåg att staden själv skulle omhänderta sina fattiga, såvida man inte var färdig att erlægga full inskrivningsavgift. Vad gällde de otillräckliga resurserna erbjöd man från Stockholm universalbotemedlet — antalet intagna skulle sänkas till 20.³⁴

Hospitalets förfall gjorde det nödvändigt att utplacera de intagna i stadsbornas hem. År 1769 bodde enbart 16 av de 39 (!) hospitalhjonerna på hospitalet. Samma år föreslog magistraten att man skulle förverkliga den plan på en stenbyggnad som arkitekt Schröder hade uppgjort och i vilken såväl hospital, lasarett som spinnhus skulle ingå.³⁵

Vid samma tid försökte landshövding Rappe uppnå resultat såväl tjänstevägen som via riksdagen. I sin riksdagsberättelse från 1771—72 redogjorde Rappe för det usla skick Åbo hospital befann sig i och beklagade sig över att den avgift som gick till den riksomfattande hospitalfonden enbart förvärrade inrättningens ekonomiska trångmål. På samma riksdag anklagade Åboprofessorn Gadolin överdirektionen och hospitalfonden för Åbo hospitals förfall.³⁶

Rappe försökte övertyga överdirektionen om att Åbo hospital i sin helhet måste byggas om. Den fråga om att reparera Åbo

---

³⁴ SRA. SOA, vol. 9. ÖD 14.1 och 29.7.1769.

³⁵ SRA. Landshövdingarnas riksdagsberättelser 1769—70, vol. 32. Åbo och Björneborgs län, Åbo magistrats riksdagsberättelse (FRA: FR 361).

³⁶ SRA. Landshövdingarnas riksdagsberättelser 1771—72, vol. 51. Åbo och Björneborgs län, § 10 (FRA: FR 363); Klockhoff 1935, 263.

slott som kom upp på riksdagen räddade likväl överdirektionen undan det slutgiltiga beslutet, emedan Rappe hade föreslagit att hospital, lasarett och spinnhus skulle förläggas till slottet som väntade på reparation. Överdirektionen understödde förslaget och bad om ett utlåtande om det av Kammarkollegiet.

Då riksdagens ekonomi- och förordningsdeputation i tämligen hårda ordalag bad överdirektionen om en redogörelse för de planer som hade uppgjorts för bl.a. Åbo hospital, kunde direktionen delvis gardera sig med slottsprojektet. Dessutom hävdade man att den riksomfattande hospitalfonden hade varit för liten, för att man skulle ha kunnat stöda byggnadsarbeten på Åbo hospital. Överdirektionen berättade vidare att den hade försökt förbättra hospitalets finanser genom att utfärda direktiv om en sänkning av antalet intagna till hälften av vad utgiftsstaten föreskrev. Vad gällde framtidsplanerna hänvisade man till landshövding Rappes förslag om att reparera Åbo slott och tvådde sålunda sina händer i fråga om ansvaret för framtiden. En månad senare konstaterade överdirektionen "nådigt" att Åbo hospitals finanser hade förbättrats i så hög grad, att antalet intagna kunde ökas till 30.³⁷

Tack vare professor Gadolin hade Åbo hospitals läge blivit ett centralt tema i prästerskapets kritik av den statliga fattigvårdsmyndigheten. Gustav III:s statskupp bröt udden av såväl denna kritik som även av planerna på att utveckla hospitalet. Det intill obrukbarhet nedslitna hospitalet såldes på auktion på 1780-talet.³⁸

5.2. Hospitalet i Kronoby — landshövdingens bekymmer

Hospitalet i Kronoby hade grundats i början av 1630-talet för framförallt spetälska. Enligt den utgiftsstat som hade fastställts av Karl XI år 1698, var hospitalet avsett för 30 intagna. I enligt

---

³⁷ SRA. SOA, vol. 12. ÖD 18.1., 1.2. och 7.3.1772.

³⁸ Nikula 1970, 226.

het med kyrkolagen fungerade landshövdingen och biskopen som hospitalets föreståndare, men av praktiska skäl hade Åbo domkapitel redan år 1696 befullmäktigat kyrkoherden i Kronoby att fungera som biskopens ställföreträdare vid hospitalvisitationerna.³⁹

Redan på 1600-talet hade det funnits utrymmen för sinnessjuka på hospitalet i Kronoby, men på 1700-talet blev anstalten uttryckligen en placeringsort för sinnessjuka. Landshövdingen i Österbottens län, R.W. von Essen, föreslog år 1730 att man med hospitalets besparingar skulle bygga ett större "dårhus" för länets behov. Efter att domkapitlet hade godkänt detta beviljade Kungl. Maj:t byggnadstillstånd år 1734 och två år senare blev den nya byggnaden färdig. De 14 sinnessjuka som skulle förläggas till nybyggnaden sorterades enligt planerna under den s.k. extraordinarie staten och istället för hospitalet var det sålunda hela länets befolkning som svarade för kostnaderna vården föranledde. Till en början förlöpte insamlingen av "dårvårdsavgiften" helt problemfritt, men under och efter lilla ofreden lät många socknar bli att samla in pengarna. Situationen återgick till det normala åren 1749—50, då befolkningen i länet accepterade landshövding Pipers förslag om att varje större socken eller två små socknar tillsammans, skulle sköta vårdkostnaderna för sådana personer, som man önskade placera på s.k. extraordinarie stat.⁴⁰

Under lilla ofreden råkade hospitalets verksamhet i svårigheter, emedan de inkomster som föreskrevs i utgiftsstaten upphörde. För att trygga verksamheten uppgjorde de som ansvarade för hospitalet ett förslag till ny utgiftsstat i samråd med generalmajor von Kindermann och detta förslag underställdes sedan kejsarinnan Elisabets godkännande. Förslaget blev resultatlöst, även om landshövding von Campenhausen strävade efter att ur ockupationstruppernas förråd garantera hospitalets tillgång på säd. Situationen var svår ännu efter kriget, emedan de tre år av skattefrihet som hade beviljats Österbotten, fick hospitalets inkomster att sina. År 1744 påbjöd Österbottens landshövding Gustaf Creutz att socknarna antingen skulle leverera den säd som behövdes för internernas uppehälle eller så

---

³⁹ Tegengren 1943, 464—468.

⁴⁰ SRA. Landshövdingarnas riksdagsberättelser 1751—52, vol. 51. Österbottens län, § 10 (FRA: FR 352); Tegengren 1943, 471.

omhändertade ifrågavarande personer i socknarna. Även prästerskapet samlade in medel för sina svagsinta ståndsbröders uppehälle på hospitalet.⁴¹

På 1750- och 1760-talen utgjorde de sinnessjuka huvudgruppen av de intagna. År 1755, då det fanns bortåt tjugo sinnessjuka på hospitalet, lämnade landshövding Piper in en redogörelse till Kungl. Maj:t om vården och behandlingen av sinnesrubbad. Genom den bestämmelse Kungl. Maj:t utfärdade år 1750, hade de sinnessjuka trätt i förgrunden bland dem som intogs på hospitalet, även om deras antal inte fick överskrida hälften av den totala mängden intagna.⁴²

Tryggandet av verksamhetsförutsättningarna för hospitalet i Kronoby tvingade landshövdingarna att föra "en kamp på två fronter". De österbottniska socknarna hade redan år 1741 ansökt om befrielse från den belastning underhållet av offentliga byggnader medförde och hade då hänvisat till roteringsavtalet för Österbotten. Även om besväret ledde till att underhållsskyldigheten utsträcktes till att i princip gälla hela länet, så var allmogen i Kelviå, Gamlakarleby, Pedersöre och Kronoby likväl tvungen att sköta både vedleveranser och byggnadsarbeten för hospitalet i Kronoby. Samma fråga ledde till nya besvär såväl på 1751—52 års som 1755—56 års riksdag. Både landshövding Piper och Kammarkollegiet ansåg besvären berättigade, men några praktiska konsekvenser fick de inte.⁴³

Twisten om byggnadsskyldighetens omfattning fortfor även på 1760-talet. På 1760—62 års riksdag beklagade sig allmogen i Kronoby, Gamlakarleby och Kelviå över att landshövding Piper och biskop Browallius hade ålagt Kronobyborna att till hospitalet leverera en halv famn ved per hemman. Därtill hade hospitalets syssloman och predikant krävt att allmogen i

---

⁴¹ ÅLA. ÅDA, B I:12. von Campenhausen 28.3. och 20.4.1743. Senare, då de österbottniska landshövdingarna av kronan försökte erhålla ersättningar för förlusterna under kriget, höll man naturligtvis tyst om samarbetet med ockupanterna. Beträffande situationen efter kriget, se ÅDA, B I:14, Åbo domkapitel till lh. Creutz 23.4. och 10.10.1744 och B I:15, Åbo domkapitel till lh. Creutz 22.1.1746.

⁴² SRA. Landshövdingarnas skrivelser till Kungl. Maj:t, vol. 15. Lh. Piper till Kungl. Maj:t 8.10.1751 (FRA: FR 66); vol. 129, lh. Piper till Kungl. Maj:t 13.5.1755 (FRA: FR 348). Se även Klockhoff 1935, 248—249.

⁴³ ÅLA. ÅDA, B I:16. Åbo domkapitel till lh. Piper 7.9.1748; FRA. Fotostatkopior på allmogens besvär, band 14. Nordösterbotten 1751, § 1, f. 7840; Cederberg 1950, 258—259; Tegengren 1943, 473—474.

ifrågavarande socknar skulle sköta reparations- och byggnadsarbetena på sysslomannens och predikantens tjänsteboställen. Enligt den uppfattning som Kammarkollegiet framförde år 1762, befriade 1741 års beslut ifrågavarande socknar från vedleveranserna och begränsade byggnadsplikten till de egentliga hospitalbyggnaderna och kyrkan. Kungl. Maj:ts resolution om besväret gavs år 1766 och i denna bekräftades Kammarkollegiets uppfattning med undantag av att vedleveranserna ansågs höra till Kronobyborna mot skälig ersättning, eftersom Kronoby inte deltog i roteringen.⁴⁴

Kronobys och dess grannsocknars vägran att delta i byggnadsarbetena var en av orsakerna till hospitalbyggnadernas förfall på 1750-talet. Den granskning landshövdingen lät förrätta år 1752 visade att byggnadsarbeten var nödvändiga, men å andra sidan medgav landshövding Piper att allmogens motstånd grundade sig på godtagbara utgångspunkter. För Kungl. Maj:t framlade Piper så även förslaget att man skulle låta uppföra ett helt nytt hospital av sten. Piper uppskattade att kostnaderna för en stenbyggnad skulle uppgå till 10 000—12 000 silverdaler, som man enligt landshövdingen kunde få ihop genom att använda de avgifter som uppbars av allmogen, hospitalets besparingar och kronans medel.⁴⁵

Men i den mån hoppet att bygga ett hospital med allmogens stöd hade visat sig fåfängt, så förde inte heller förhoppningarna om kronans bistånd desto längre. Kammarkollegiet förkastade år 1757 förslaget om en stenbyggnad på ekonomiska grunder, medan däremot barnhus- och hospitalsdeputationen dock gjorde en hemställan till Kungl. Maj:t om två riksomfattande kollekter till förmån för reparationer av hospitalet i Kronoby. Kungl. Maj:t godkände förslaget år 1759.⁴⁶

---

⁴⁴ FRA. Fotostatkopiorna på allmogens besvär, band 14. Nordösterbotten 1760, § 17, f. 7988—96; SRA. Handlingar rörande hospitalerne i Finland, vol. 5. Kungl. Maj:ts resolution 12.9.1766 (FRA: FR 128); Tegengren 1943, 473—474.

⁴⁵ SRA. Landshövdingarnas skrivelser till Kungl. Maj:t, vol. 15. Lh. Piper till Kungl. Maj:t 13.5.1755 (FRA: FR 348); Cederberg 1950, 259; I anslutning till detta föreslog Piper uppenbarligen för Österbottens prästerskap en insamling, se ÅLA. ÅDA, B 1:23, Åbo domkapitel till kh. Juslenius 7.3.1753.

⁴⁶ SRA. SOA, vol. 1. BoHD 14.12.1758 och vol. 4, BoHD till lh. Piper och Kungl. Maj:t 14.12.1758 samt vol. 5, Kungl. Maj:t till BoHD 11.3.1759.

Landshövding Piper beredde sig på att försvara sitt hospital även på riksdagen. Piper inbegärde först alla handlingar om hospitalet i Kronoby av domkapitlet och uppgjorde sedan på basen av dessa ett förslag till höjning av hospitalets utgiftsstat. Biskop Mennander meddelade att han för sin del var färdig att skriva under förslaget, som närmast var riktat till riksdagen.⁴⁷ Förslagets vidare öden är höljda i dunkel.

Den fortsatta verksamheten under 1760-talet var i den bemärkelsen positiv för hospitalet i Kronoby, att barnhus- och hospitalsdeputationen i princip förhöll sig välvilligt till inrättningens projekt och dessutom kunde hospitalet konstant öka sina besparingar. År 1755 meddelade landshövdingen att hospitalets besparingar uppgick till drygt 6 200 daler, år 1771 redan över 32 000 daler. Något tillstånd för byggnadsarbeten gavs likväl inte och hospitalbyggnaderna blev så år för år föremål för en allt dystrare beskrivning.⁴⁸

Den statliga fattigvårdsmyndighetens målsättningar stred även i Österbotten emot landshövdingens synsätt. Överdirektionen fastställde att den övre gränsen för antalet intagna på hospitalet i Kronoby skulle vara 25, men denna bestämmelse godtogs inte alls av hospitalets föreståndare. Både landshövding Göös och biskop Mennander sände en skrivelse till Stockholm, där beslutet om begränsningen hårt kritiserades. Enligt föreståndarna skulle beslutet enbart ge upphov till en ökning av antalet intagna på extraordinarie stat och den vägen åstadkomma en ökad belastning på befolkningen. Man förhöll sig även skeptiskt till barnvårdens möjligheter. Enligt föreståndarna lämpade sig varken hospitalets personal, byggnader eller diet för barnvård. Problemet med utackordering låg i sin tur i svårigheten att finna pålitliga fosterhem och i de höga kostnaderna. Landshövdingen och biskopen misstänkte även att de besparingar som skulle uppstå genom en reducering av antalet sin-

---

⁴⁷ ÅLA. ÅDA, A I:4. Åbo domkapitel 15.3.1758; A I:6, Åbo domkapitel 25.6.1760 samt B I:27, biskop Mennander till lh. Piper 25.6., 20.8. och 6.9.1760.

⁴⁸ SRA. Landshövdingarnas riksdagsberättelser 1746—47, vol. 51. Österbottens län, § 10 (FRA: FR 351); vol. 45, Österbottens län 1751—52, § 10 (FRA: FR 352); vol. 45, Österbottens län 1765—66, § 10 (FRA: FR 360); vol. 53, Österbottens län 1769—70, § 10 (FRA: FR 362); vol. 51, Österbottens län 1771—72, § 10 (FRA: FR 363); Cederberg 1950, 258—259 samt Tegengren 1943, 472.

nessjuka med fem, inte ens skulle förslå att livnära samma mängd barn.⁴⁹

Överdirektionens beslut "läckte" även ut till allmogen och på 1769—70 års riksdag inlämnade representaterna för såväl Uleåborgs norra fögderi som Österbottens mellersta härad besvär i frågan. Innehållet i besvären var detsamma: I länet fanns det många sinnessjuka i behov av vård, för vilka den enda placementsmöjligheten utgjordes av hospitalet i Kronoby. Av denna anledning borde överdirektionen återta beslutet om en begränsning av antalet vårdplatser.⁵⁰

I sitt utlåtande med anledning av besvären, betonade överdirektionen sin skyldighet att verka för en förbättring av inrättningarnas finanser. Beslutet om att begränsa antalet intagna grundade sig på den situation som hade orsakats av de högre priserna och kostnaderna. Allmogens besvär var uppenbarligen obekväma för överdirektionen, som var tvungen att förklara beslutet som enbart "ad interim", tillfälligt. Begränsningen skulle gälla fram till det att man på basen av föreståndarnas redogörelser skulle kunna uppgöra nya utgiftsstater för hospitalen. Som en ytterligare försäkran betonade överdirektionen ännu, att en begränsning av verksamheten ingalunda var någon målsättning i sig, framförallt inte i inrättningar som grundade sin verksamhet på en utgiftsstat, fastställd av Kungl. Maj:t.⁵¹ Den enda gången överdirektionen nödgades redogöra för motiven bakom sina beslut, var i samband med den österbottniska allmogens besvär, men inte heller i detta fall tvingades den retirera.

---

⁴⁹ SRA. SOA, vol. 9. ÖD 4.3.1769.

⁵⁰ FRA. Fotostatkopiorna på allmogens besvär, band 14. Nordösterbotten 1769, § 11, f. 8174—75 och band 12, Österbottens härad 1769, § 10, f. 6651—52.

⁵¹ SRA. SOA, vol. 9. ÖD 11.11. och 18.11.1769.

B. Hospitalväsendet i Borgå stift under frihetstiden

5.3. Hospitalväsendet i östra Finland i början av frihetstiden

Efter stora nordiska kriget befann sig hospitalväsendet i östra Finland på nollnivå. Viborgs hospital hade gått förlorat till Ryssland, i Nyslott hade hospitalets spannmål anvisats åt armén och Gammelstadens hospital i Helsingfors hade förstörts.⁵²

Borgå stift som hade grundats på lämningarna av Viborgs stift saknade sålunda helt fattigvårdsinrättningar, något som föranledde omedelbara åtgärder från domkapitlets sida. Biskop Gezelius och prosten Heinricius inlämnade ett förslag om återuppbyggnad av hospitalen i Nyslott och Helsingfors till 1723 års riksdag. I sitt beslut lovade Kungl. Maj:t enbart att inbegära landshövdingarnas utlåtanden i frågan.⁵³

Två år senare vände sig domkapitlet direkt till Kungl. Maj:t och föreslog att ett nytt hospital skulle grundas istället för inrättningarna i Nyslott och Viborg. Kungl. Maj:ts svar visade att landshövdingen i Savolax och Kymmenegårds län hade föreslagit detsamma, men med hänvisning till bristande resurser och prioriteringen av arméns omorganisering, gav Kungl. Maj:t uppmaningen att invänta bättre tider.⁵⁴

Då man tvingades begrava förhoppningarna om ett nytt hospital, fästes huvuduppmärksamheten vid att upprusta Gammelstadens hospital.

---

⁵² Se Sandholm 1973, 46—70.

⁵³ Neovius 1891, 66; Sandholm 1973, 63, not 62.

⁵⁴ FRA. BDA, Ea I:2. Kungl. Maj:t till Borgå domkapitel 23.11.1725.

5.4. Gammelstadens hospital i Helsingfors

5.4.1. Återuppbyggnad och utvidgningsprojekt

Prästerskapet tog även initiativet till en återupptagning av verksamheten på Gammelstadens hospital. Representanterna för prästerskapet i Borgå stift, Benedikt Krook och Israel Björklund, inlämnade ett förslag till 1727 års riksdag om återuppbyggnad av hospitalet och om att dess inkomster skulle återföras till sin forna nivå. Kungl. Maj:t meddelade att landshövdingens utlåtande skulle inbegäras och uppmanade domkapitlet att vända sig till honom i frågan.⁵⁵

Efter att landshövding Stierncrantz hade inlämnat den begärda redogörelsen utfärdades den 30.6.1729 en kunglig bestämelse om att ett hospital skulle uppföras. Det praktiska genomförandet av arbetet hörde till Helsingfors stad, vars borgerskap förhöll sig synnerligen motvilligt till hela projektet. Under ledning av Anders Strandman, som hade utsetts till syssloman på hospitalet, igångsattes arbetena år 1730. De första internerna intogs följande år, då hospitalet även fick en egen predikant, dåvarande kaplanen i Helsingfors Abraham Miödh.⁵⁶

Hospitalets verksamhet grundade sig på den utgiftsstat som Kungl. Maj:t hade fastställt år 1695, vari det stadgades att inrättningens 14 platser var avsedda för antingen smittosamt och obotligt sjuka, främst spetälska, eller för s.k. rena fattiga, d.v.s. åldringar och orkeslösa som var oförmögna att ta hand om sig själva. Hospitalet saknade utrymmen för sinnessjuka.

År 1734 inlämnade allmogen i Hollola och Borgå härader ett riksdagsbesvär, som rörde de olägenheter och den arbetstidsförlust som vården av sinnesrubbade medförde. Den konkreta målsättningen var att erhålla tillstånd att placera sinnessjuka på Gammelstadens hospital.⁵⁷

Besväret föranledde Kungl. Maj:t att inbegära landshövdingens utlåtande samt en utredning om de medel som fordrades

---

⁵⁵ FRA. BDA, Ea I:3. Kungl. Maj:t till Borgå domkapitel 19.12.1727.

⁵⁶ HSta. MP, Ca: 13. Magistraten 4.10.1729; Sandholm 1974, 19–21.

⁵⁷ FRA. Fotostatkopiorna på allmogens besvär, band 11. Borgå och Hollola härader 1734, § 7, f. 6154–55.

resp. fanns att tillgå för projektet. Länsstyrelsens svar var försiktigt. Landssekreteraren och -kamrern uppskattade, att det nog fanns så många spetälska i länet att dessa skulle fylla hospitalet, även om där för närvarande enbart fanns sju intagna. För att man skulle kunna emotta sinnessjuka borde 2—3 vakt-drängar anställas och skilda utrymmen uppföras, något som enbart skulle vara möjligt såvida Statskontoret anvisade nödiga tilläggsresurser för ändamålet.⁵⁸

I detta skede kom även Borgå domkapitel in i bilden. Domkapitlet hade direkt av Kungl. Maj:t ansökt om tillstånd att på hospitalet placera en viss präst som hade förlorat förståndet. Kungl. Maj:t återbördade ärendet och hänvisade domkapitlet till landshövdingen. Domkapitlet fick stöd även av landshövding Frisenheim, då ifrågavarande präst var hemma från Savolax och Kymmenegårds län.⁵⁹

Det svar landshövding Stierncrantz gav, var negativt. Man kunde inte ta in sinnessjuka på hospitalet då det inte fanns lämpliga utrymmen eller väktare. Landshövdingen lovade likväl att göra en hemställen till Kungl. Maj:t om att ett egentligt "dårhus" skulle grundas och han sade sig t.o.m. redan ha sett ut en lämplig plats. Stierncrantz sände sitt förslag till Kungl. Maj:t den 12.11.1736, ungefär ett år efter att Kungl. Maj:t hade begärt tilläggsutredningen till följd av allmogens besvär. Domkapitlets framstöt hade synbarligen återkallat ett redan bortglömt ärende i landshövdingens minne.⁶⁰

Landshövdingens förslag om att grunda en skild vårdinrättning för sinnessjuka, grundade sig på uppfattningen att Gammelstadens hospital inte lämpade sig för ändamålet. Hospitalet hade vare sig tillräckligt med resurser eller personal och därtill var inrättningens avlägsna placering oläglig och gjorde det svårare att erhålla hjälp vid störningar.

Enligt landshövdingen var det likväl nödvändigt med ett "dårhus", eftersom allmogen vare sig kunde eller hade möjligheter att ge de sinnessjuka riktig vård. Landshövdingen föreslog att det skulle grundas en inrättning med tio platser i Hel-

---

⁵⁸ Ibid. f. 6161—64; Nylands och Tavastehus länsstyrelse till Kungl. Maj:t 9.10.1734.

⁵⁹ FRA. BDA, Ca: 2. Borgå domkapitel 18.8. och 1.9.1736.

⁶⁰ FRA. BDA, Ca: 2. Borgå domkapitel 1.9.1736 samt NTLka, Da:8, lh. Stierncrantz till Kungl. Maj:t 12.11.1736.

singfors. Inrättningen borde få en egen utgiftsstat för byggnadskostnader, löner och vårdutgifter. Som finansiering föreslog landshövdingen, förutom hospitalets besparingar, 127 tunnor kronospannmål i året samt intagningsavgifterna. Landshövdingen bad Kungl. Maj:t att omedelbart lämna ett förslag till ständernas statskommission samt om tillåtelse att genast påbörja byggnadsarbetena.

Det till en början så lovande projektet kom av sig i Stockholm, varifrån man förgäves väntade på svar. Initiativet återgick till domkapitlet, som år 1737 i en berättelse till Kungl. Maj:t om fattigvårdens situation i stiftet, beklagade sig över att det enbart fanns ett enda hospital i hela området, men däremot framförallt i Savolax och Kymmenegårds län ett flertal "siuka, bräcklige, wanföre och ursinnige", som man inte kunde ta in på hospitalet. Domkapitlet rekommenderade sålunda både att Stierncrantz förslag skulle godkännas och att ett hospital skulle grundas i det östligaste länet.⁶¹

I fortsättningen försökte domkapitlet få Stierncrantz efterträdare Axel Erik Gyllenstierna att befrämja projektet. Då riksdagen samlades år 1738 sände domkapitlet en skrivelse både till sin riksdagsman Johan Nylander och till landshövding Gyllenstierna. Domkapitlet bad landshövdingen om en utredning angående den vidare behandlingen av "dårhusförslaget" och meddelade att dess egen riksdagsman skulle ta ärendet till behandling. Man önskade att landshövdingen skulle stöda Nylanders förslag i frågan.⁶²

Saken intresserade likväl inte landshövdingen i så hög grad att han skulle ha gjort sig besväret att besvara förfrågningarna. Det finns inga uppgifter om detaljerna i de förslag prästerskapets riksdagsmän gjorde, i Kungl. Maj:ts resolution från år 1741 berördes hospitalets utgiftsstat inte överhuvudtaget. Kungl. Maj:t godtog visserligen förslaget om en löneförhöjning för hospitalpredikanten, men inväntade även i denna fråga tilläggsutredningar av landshövdingen och domkapitlet.⁶³

Hospitalets expansionssträvanden förblev resultatlösa och den förödelse hattarnas krig åstadkom på hospitalet gjorde frå-

---

⁶¹ FRA. BDA, Da: 4. Borgå domkapitel till Kungl. Maj:t 16.3.1737.

⁶² FRA. BDA, Da: 5. Borgå domkapitel till lh. Gyllenstierna och lektor Nylander 30.9.1738.

⁶³ FRA. BDA, Ea I: 4. Kungl. Maj:t till Borgå domkapitel 14.7.1741.

gan sekundär. På initiativ av vicelandshövdingen Ladau uppskattade Helsingfors magistrat år 1744 hospitalets situation och reparationskostnaderna. Man antog att dessa skulle uppgå till c. 2 000 koppardaler och började inte heller genomföra några reparationer före år 1746, då den nya landshövdingen Gustaf Samuel Gyllenberg tillträdde sitt ämbete.

5.4.2. Verksamhetsfältet vidgas — förutsättningarna ej

Då en medlem av det andliga ståndet förlorade sinnesjämvikten i mitten av 1740-talet, ledde detta till att dårhusprojektet återupplivades. År 1746 bad domkapitlet om landshövdingens tillstånd att placera personen ifråga på Gammelstadens hospital, men föreslog samtidigt för biskop Nylander som hade avrest till riksdagen, att han tillsammans med borgmästare Hager från Borgå skulle verka för att ett "dårhus" grundades i anslutning till hospitalet. Landshövding Gyllenborgs svar var det väntade — det gick inte att ta in sinnessjuka på hospitalet, men landshövdingen åtog sig att för Kungl. Maj:t föreslå att ett dårhus skulle uppföras.⁶⁴

Gyllenborgs taktik låg i att samtidigt avancera på två fronter. När magistraten i Borgå ansökte om hospitalplatser för två sinnesrubbade, sände han den ena av dessa till Själo på det villkoret att Borgå stad svarade för vårdkostnaderna. Landshövdingen i Åbo och Björneborgs län, L.I. Ehrenmalm, hade accepterat tillvägagångssättet. Av Kungl. Maj:t ansökte Gyllenberg sedan om tillstånd att också i fortsättningen få begå på detta sätt, men med den skillnaden att Gammelstadens hospital skulle svara för vårdutgifterna. Den nya landshövdingen i Åbo och Björneborgs län, J.G. Lillienberg, förhöll sig kyligt till förslaget, men inte helt avvisande. Kungl. Maj:ts godkännande innebar de facto att verksamheten på Gammelstadens hospital även kom att röra sinnessjuka.⁶⁵

---

⁶⁴ FRA. BDA, Da: 7. Borgå domkapitel till biskop Nylander 5.11.1746 och Eb: 39, lh. Gyllenberg till domkapitel 19.2.1747.

⁶⁵ SRA. Landshövdingarnas skrivelser till Kungl. Maj:t, vol. 129. Lh. Gyllenberg till Kungl. Maj:t 4.11.1747 och 1.8.1749 (FRA: FR 20—21); FRA. NTlka, Ea: 49, Kungl. Maj:t till lh. Gyllenberg 24.1.1750.

Det slutgiltiga beslutet till förmån för vård av sinnessjuka på Gammelstadens hospital kom år 1750, då Kungl. Maj:t på Serafimerordens inrådan gjorde det tillåtet att placera sinnessjuka på alla kronans hospital.⁶⁶ Gyllenborg skred omedelbart till åtgärder och framlade för domkapitlet en plan om nya byggnader, avlöningsutgifter och om hur hospitalets ekonomi skulle kunna utvecklas. Efter att domkapitlet hade gett sin välsignelse lät man bygga de nödvändiga utrymmena och före år 1755 hade de första fyra sinnessjuka redan tagits in på hospitalet.⁶⁷

Gyllenborg lät även uppgöra en mer omfattande plan för hur vården av sinnessjuka kunde utvecklas. I sitt svar på den förfrågan Kungl. Maj:t gjorde i ärendet, föreslog landshövdingen att en "därvårdsavgift" skulle insamlas av befolkningen i länet. Enligt Gyllenborgs uträkningar skulle avgiften årligen inbringa 600—700 silverdaler, som skulle förslå till hospitalvård av de sinnessjuka, som fanns i socknarna. I försökssyfte framställde Gyllenborg ett motsvarande förslag för borgerskapet i Borgå. Borgåborna accepterade även att årligen erlægga tre silverören, såvida de helt skulle befrias från hospitalets inskrivningsavgifter och såvida de två sinnessjuka som fanns i staden genast skulle tas in på hospitalet. Detta villkor kunde Gyllenborg inte godta, om man inte fann andra inkomstkällor för hospitalet.⁶⁸

Gyllenborgs skatteförslag väckte ingen reaktion i Stockholm. En svängning hade likväl inträtt i hospitalets verksamhet — de spetälska försvann och man började, förutom sinnessjuka, även ta in barn på inrättningen (se kap. 6). Hospitalets försämrade skick ledde likväl snart till att verksamhetsförutsättningarna försämrades. Gyllenborgs efterträdare, landshövding A.J. Nordenskiöld, återförde sålunda hospitalets verksamhetsprinciper till det gamla och vägrade att ta in sinnessjuka på anstalten, något som väckte speciell irritation i Åbo. Åbo domkapitel tvingades nämligen hänvisa sinnessjuka från församlingar i Nylands och Tavastehus län till Själö, som också annars led av utrymmesbrist.⁶⁹

---

⁶⁶ Klockhoff 1935, 245; Sandholm 1974, 26.

⁶⁷ TLA. Tlsa, Ga: 2. Lh. Gyllenborg till Borgå domkapitel 11.4.1751 och domkapitlet till lh. Gyllenborg 17.4.1751; Cederberg 1950, 76.

⁶⁸ SRA. Landshövdingarnas skrivelser till Kungl. Maj:t, vol. 129. Lh. Gyllenborg till Kungl. Maj:t 21.5. och 6.8.1755 (FRA: FR 348).

⁶⁹ ÅLA. ÅDA, A 1:4. Åbo domkapitel 12.4.1758.

Nordenskiölds linje grundade sig sannolikt på det faktum, att hospitalets byggnader var närmast fallfärdiga. Efter lilla ofreden hade man konstant varit tvungen att nöja sig med enbart smärre reparationer, som i det långa loppet visade sig otillräckliga. I sin riksdagsberättelse från år 1760 föreslog Nordenskiöld så att hospitalet skulle slås ihop med Artilleriregementets barnhus, som fungerade i anslutning till Brändö rusthåll, men förslaget ledde inte till några resultat.⁷⁰

I början av 1760-talet blev hospitalets situation katastrofal, då både predikanten och den vaktmästare som övervakade de sinnessjuka, tog avsked. År 1763 blev det aktuellt att flytta hospitalet till Helsingfors, då den nya predikanten Johan Colliander vägrade att bo och arbeta i de fallfärdiga byggnaderna. År 1765 flyttade hospitalet till nya utrymmen på Estnäset i Helsingfors.⁷¹ Det förefaller som man inte heller efter detta i tillräckligt hög grad kunde ta in sinnessjuka för vård, emedan allmogen i Hollola övre och nedre härad lämnade in ett besvär till 1769—70 års riksdag, där det föreslogs att sinnessjuka skulle placeras på hospitalet i Helsingfors.⁷² Besväret ledde inte till några resultat.

5.4.3. Hospitalförvaltningen och den statliga kontrollen

Den förvaltningspraxis som rådde på Gammelstadens hospital förefaller ha varierat beroende på landshövdingarnas inställning. Landshövdingen förefaller ha haft en central roll framförallt under Gyllenborgs tid, även om denne dock sökte domkapitlets bekräftelse på sina planer. Under Nordenskiölds tid (1757—60) förändrades situationen och handlingarna under-tecknades för hospitalledningens del även av borgmästaren och kyrkoherden i Helsingfors, något som ju även föreskrevs i kyrkolagen.⁷³ Men samtidigt fick hospitalets föreståndare på ett nytt sätt erfaras att de var ansvariga för sina åtgärder, då ständernas barnhus- och hospitalsdeputation krävde redovisning.

---

⁷⁰ FRA. NTLka, Da: 28 innehåller konceptet till § 10 i riksdagsberättelsen.

⁷¹ Sandholm 1974, 32.

⁷² FRA. Fotostatkopiorna på allmogens besvär, band 9. Hollola härad 1769, § 14, f. 4761—62.

⁷³ Se TLA. Tlsa, Ga: 5. Länshospitalets räkenskaper 1756—59.

Deputationen var främst intresserad av hospitalets finanser, där den såg mycket att anmärka på. Den kunde exempelvis inte fördra att lanträntrmästare Hellenius verkade som revisor, då Hellenius samtidigt även svarade för lagring och försäljning av den kronospannmål som skulle tillfalla hospitalet. Deputationen krävde även att inrättningen skulle få en syssloman, som klarade av att sköta finanserna. Att hospitalet flyttades till Helsingfors ansåg man vara rekommendabelt, men även i denna fråga var det främst ekonomiska faktorer som styrde deputationens intressen.⁷⁴

Överdirektionen för barnhus och hospital i riket, som sedermera ersatte deputationen, tilltalades speciellt av det sätt på vilket flyttningen av hospitalet hade gjort det möjligt att förmånligt förlägga inrättningen i anslutning till befästningsarbeten. Förflyttningen hade likväl ansträngt hospitalets ekonomi och skulden till detta lades på sysslomannens nacke. Vad gällde de ekonomiska problemen framlade överdirektionen lösningsförslag som var typiska för dess linje — man skulle övervaka sysslomannen bättre och begära frivilligt stöd av stadens borgerskap. Samtidigt bestämde överdirektionen att maximiantalet intagna skulle reduceras från fjorton till åtta. Vidare föreslogs att inskrivningsavgifterna för de interner som på Gammelstadens hospitals bekostnad vårdades på Sjalö, hädanefter skulle erläggas till Helsingfors istället för Sjalö.⁷⁵

Inte heller i Helsingfors följde man överdirektionens bestämelse bokstavligt, eftersom det år 1770 fanns 12 intagna på hospitalet. Visserligen torde somliga av dessa ha utgjorts av de "ursinnige", som även överdirektionen hade tillåtit att intogs, även om detta ledde till att kvoten överskreds.⁷⁶

Domkapitlets ställning i ledningen för hospitalet genomgick samma utveckling som i Åbo stift. Borgå domkapitel försökte visserligen mer målmedvetet bevara sin ställning, men det enda som skedde var att domkapitlet officiellt åsidosattes i ledningen för hospitalet. I början av 1760-talet var domkapitlet i.a.f. representerat i hospitalets ledning, men 1763 och 1766 års förordningar ledde till stridigheter om det berättigade i denna

---

⁷⁴ SRA. SOA, vol. 4. BoHD till lh. Nordenskiöld och biskop Nylander 17.10.1760.

⁷⁵ SRA. SOA, vol. 8. ÖD 19.11.1768.

⁷⁶ TLA. Tlsa, Ga: 6. Förteckning över de intagna 1769—70.

representation. På ett möte som hölls år 1767 försökte hospitalets föreståndare synbarligen ifrågasätta domkapitlets representationsrätt, men till följd av att domkapitlets representant, doktor Borgström, var av annan åsikt, beslöt man att vända sig till överdirektionen.⁷⁷

Överdirektionen hade inte heller i detta ärende någon brådska, något som irriterade både biskopen och domkapitlet, som hörde sig för såväl i Stockholm som hos länsstyrelsen. Då biskopen vid samma tid ännu förde ärenden som rörde hospitalet till domkapitlets behandling, trots att dess representant inte mer inkallades till ledningens sammanträden, så beslöt domkapitlet att vända sig direkt till Kungl. Maj:t.⁷⁸

Överdirektionen, som under tiden redan hade hunnit behandla frågan, tvingades ge ett nytt utlåtande till Kungl. Maj:t. Man erkände att det rådde en viss konflikt mellan förvaltningsbestämmelserna i 1766 års förordning och den rådande kyrkolagen, men fann en kompromiss som kunde försvara direktionens ställningstagande. Som överdirektionen tolkade saken var biskopen och landshövdingen hospitalets egentliga föreståndare och i städerna bistods de av kyrkoherden och magistratens representant. Domkapitlets representation var entydig enbart i ledningen för de anstalter, som låg i samma stad som biskopssätet. Kungl. Maj:t bekräftade överdirektionens tolkning — förutom biskopen och landshövdingen var det enbart kyrkoherden, borgmästaren och en rådmän som handhade ledningen av Helsingforshospitalet. Domkapitlet hade därvidlag inga rättigheter.⁷⁹ Kyrkoförvaltningens andel i ledningen för hospitalen hade begränsats officiellt.

---

⁷⁷ FRA. BDA, Ca:31. Borgå domkapitel 2.6. och 21.10.1767.

⁷⁸ FRA. BDA, Ca: 33. Borgå domkapitel 9.4., 27.4., 19.8. och 12.9.1769.

⁷⁹ SRA. SOA, vol. 8. ÖD 18.5., 12.11. och 19.11.1768 samt vol. 9, ÖD 13.5.1769; FRA. BDA, Ca:33. II, Borgå domkapitel 24.5. och 3.6.1769.

5.5. Hospitalprojekten i Savolax och Kymmenegårds län

5.5.1. Försöken att ersätta förlorade inrättningar

Både Borgå domkapitel och landshövding Johan Henrik Frisenheim i Savolax och Kymmenegårds län föreslog åren 1723 och 1725 att ett nytt hospital skulle grundas istället för hospitalen i Viborg och Nyslott. Försöken strandade likväl på Kungl. Maj:ts uppmaning att invänta omorganiseringen av armén.

När Daniel Juslenius år 1734 blev biskop i Borgå stift, återupptogs projektet. Som första åtgärd började Juslenius samla information om inrättningarna i sitt stift. Såväl landshövdingen i Nylands och Tavastehus som i Savolax och Kymmenegårds län, erhöll biskopens begäran om en utredning av hospitalväsendets ställning i respektive län.⁸⁰

Redogörelsen för Gammelstadens hospital tillfredsställde biskopen, Frisenheims svar däremot ej. Frisenheim, som hade nöjt sig med att redogöra för hur kronospannmålen från Nyslotts hospital hade anvisats åt armén, fick uppmaningen att mer detaljerat redogöra för sina åtgärder i syfte att råda bot på situationen. För egen del lovade domkapitlet att stöda Frisenheim, såvida denna gjorde en hemställan till Kungl. Maj:t om att ett nytt hospital skulle grundas.⁸¹

I ett nytt genmäle rentvådde Frisenheim sina händer genom att konstatera, att han inte hade kunnat skrida till några åtgärder efter Kungl. Maj:ts beslut från år 1725.⁸² Initiativet kvarstod hos domkapitlet.

Efter att Kungl. Maj:t år 1737 hade inbegärt redogörelser för fattigvården i län och stift, återupptog såväl domkapitlet som Frisenheim sitt gamla förslag. Domkapitlet betonade det stora vårdbehov i de östligaste länen, som Gammelstadens hospital inte kunde tillfredsställa. Frisenheim framlade i sin tur det konkreta förslaget, att en del av de tills vidare oindelta skatterna

---

⁸⁰ FRA. BDA, Ca:2. Borgå domkapitel 23.7.1735 och Da:4. Borgå domkapitel till lh. Frisenheim och lh. Stierncrantz 23.7.1735.

⁸¹ FRA. BDA, Da: 4. Borgå domkapitel till lh. Frisenheim 12.8.1735.

⁸² FRA. BDA, Ca:2. Borgå domkapitel 22.9.1735.

från kronohemman skulle gå till att grunda och upprätthålla ett hospital.⁸³

Dessa förslag gick samma öde till mötes som andra vid denna tid — de besvarades inte ens. Det förslag om grundandet av ett hospital för vård av sinnessjuka i Savolax och Kymmenegårds län, som landshövding A.J. Nordenskiöld inlämnade nära 20 år senare, mötte samma oförståelse.⁸⁴

5.5.2. Landshövding De Geers hospitalprojekt

Trycket inom sinnessjukvården ökade på 1750-talet, när det konstant blev allt svårare att erhålla vårdplatser på Själo eller Gammelstadens hospital. Den välvilliga inställning till fattigvårdsväsendets utveckling, som hade präglat 1760—62 års riksdag, torde ha varit ett av skälen till den verksamhet landshövding O.W. De Geer igångsatte år 1762 för att grunda ett hospital i Lovisa.

På initiativ av landshövdingen sände länsstyrelsen en skrivelse till häradshövdingarna och Lovisa magistrat, som avsåg att få länets befolkning att godkänna insamlingen av åtta silveröre från varje matlag för grundandet av ett hospital. Landshövdingens taktik låg i att först få befolkningen att godkänna projektet och trygga ett grundkapital. Efter att detta var garanterat, skulle landshövdingen av Kungl. Maj:t ansöka om kronans medel och officiellt tillstånd att grunda hospitalet.⁸⁵

Vintern 1762—63 behandlades landshövdingens förslag i tre häradar. De protokollsutdrag från tre ting, som häradshövdingen i Kymmene, N.W. Gripenberg insände, visade allmogens tudelade inställning. Allmogen i Elimä och Pyttis ansåg å ena sidan att det fanns behov av två inrättningar i länet, eftersom transporten annars skulle bli en så stor belastning, att det i norr vore förmånligare att sköta de sinnessjuka i hemsocknen.

---

⁸³ FRA. BDA, Da:4. Borgå domkapitel till Kungl. Maj:t 16.3.1737; SSA, Kungl. Politi- och brandkommissionens arkiv. Handlingar rörande hospitalväsendet. Lh. Frisenheim till Kungl. Maj:t 3.5.1737. Det rör sig här om ett osystematiserat arkiv, som innehåller svaren på 1737 års förfrågan. Arkivarie Ulla Johanson har varit vänlig nog att till undertecknad sända en kopia på landshövding Frisenheims svar.

⁸⁴ Cederberg 1950, 144.

⁸⁵ MLA. SKIka, Da:7. Länsstyrelsen till häradshövdingarna och Lovisa magistrat 15.9.1762.

Å andra sidan fruktade allmogen att avgiften skulle bli en varaktig belastning och häradshövdingen fick använda hela sin overtalningsförmåga för att visa att insamlingen var en engångsföreteelse. Allmogen i Pernå och Mörskom godkände däremot avgiften utan knot, men ville enbart bära bördan för ett hospital.⁸⁶

I Savolax förhöll man sig överlag positivt till förslaget. Det godkändes enhälligt av allmogen i Mäntyharju 5.10., i Kristina 14.10., i S:t Michel och Hirvensalmi 25.10., i Jockas 16.11., i Pieksämäki 29.11. samt i Kangasniemi 13.12.1762.⁸⁷

Från norra Savolax erhöll landshövdingen enbart tingens ställningstaganden i Idensalmi och Pielavesi, även dessa positiva. Själv föreslog häradshövding Rehbinder därtill att de bötesinkomster som tillföll de fattiga skulle användas till förmån för hospitalet, eftersom kyrkornas fattigkassor enligt hans förmenande gott och väl förslog till de fattigas uppehälle.⁸⁸ Då sedan ännu Lovisa magistrat gav sitt stöd för De Geers förslag,⁸⁹ återstod enbart att övergå till taktikens andra skede, framlägga ärendet för Kungl. Maj:t.

I sin ansökan betonade landshövdingen det besvär sinnessjuka förorsakade länets invånare, något som ytterligare tillspetsades av den glesa bosättningen och befolkningens allmänna fattigdom. De Geer redogjorde för den insamling befolkningen hade godkänt och föreslog att inkomsterna från denna skulle användas till hospitalets byggnadsutgifter. För avlönings- och andra varaktiga utgifter ansökte landshövdingen om tillstånd att ordna ett riksomfattande lotteri och en kollekt i hela landet. De Geer uppskattade att dessa medel skulle ge upphov till en fond, som gjorde det möjligt för hospitalet att verka och i fortsättningen utvidga sin verksamhet till att även röra dem, som led av obotliga och smittosamma sjukdomar. Landshövdingen lovade att inkomma med noggrannare beräkningar genast när

---

⁸⁶ MLA. SKIka, D 24 b 1. Häradshövding Gripenberg till lh. 23.10.1762. Som bilagor protokollsutdrag från Elimä höstting 7.10., Pyttis höstting 14.10. samt Pernå och Mörskom höstting 22.10.1762.

⁸⁷ MLA. SKIka, D 24 b 1. Häradshövding Malleen till lh. 21.12.1762. Protokollsutdrag från nämnda ting som bilaga.

⁸⁸ MLA. SKIka, D 25. Häradshövding Rehbinder till lh. 24.2.1763. Protokollsutdrag från ifrågavarande ting som bilaga.

⁸⁹ MLA. SKIka, D 25 b. Lovisa magistrat till lh. 8.11.1762.

det stod klart hur stor den fond som insamlingen hade inbringat var.⁹⁰

Kungl. Maj:ts svar lämnade projektet öppet. Landshövdingen fick tillstånd att insamla de medel befolkningen hade godkänt, men vad gällde förslagets övriga delar krävdes tilläggsutredningar. De Geer sände iväg de inbegärda utredningarna och förslagen den 11.1.1764, men dessa ledde inte till önskat resultat. Kungl. Maj:t avslög både förslaget om ett riksomfattande lotteri och om att 67 spannmålstunnor årligen skulle tillfalla hospitalet. Lotterioavslaget motiverades inte, men användningen av kronospannmål meddelade man att vara omöjlig till följd av att skattespannmålen i Savolax och Kymmenegårds län var avsedd för garnisonerna i Finland. Kungl. Maj:t föreslog att sockenmagasinernas överskott skulle användas till förmån för hospitalfonden.⁹¹

Riksrådets svar omintetgjorde hela planen, men De Geer lät sig inte lamslås, utan riktade år 1765 sitt förslag till Rikets ständer. I sin riksdagsberättelse gav landshövdingen en omfattande redogörelse för såväl sina förslag som de svar Kungl. Maj:t hade givit. Kungl. Maj:ts förslag om att spannmålen i sockenmagasinerna skulle utnyttjas, stämplade De Geer som direkt farligt, eftersom spannmålsfrakterna skulle medföra en oskäligen belastning för bönderna. Samtidigt skulle det innebära att den försäkran Kungl. Maj:t hade givit bönderna bröts, eftersom bönderna hade fått garanti om att spannmålen i sockenmagasinen inte skulle användas till annat än böndernas eget väl. Ett sådant löftesbrott skulle enligt landshövdingen vara ägnat att öka böndernas misstro och försvåra uppbörden av kronans andra tillgodohavanden. Sålunda bad landshövdingen ständerna att ånyo överväga att bevilja medel för hospitalprojektet.⁹²

Landshövdingen hade även förskaffat sig flankstöd. Kammar-, ekonomi- och kommersdeputationens förordningsutskott fick § 9 i Borgå och Kymmene häraders allmogebesvär till sin

---

⁹⁰ SRA. Landshövdingarnas skrivelser till Kungl. Maj:t, vol. 7. Lh. De Geer till Kungl. Maj:t 8.4.1763. (FRA: FR 31).

⁹¹ MLA. SKIka, D 25. Kungl. Maj:t till lh. De Geer 19.7.1763 och D 26 a 1, Kungl. Maj:t till lh. De Geer 15.8.1764.

⁹² SRA. Landshövdingarnas riksdagsberättelser 1765—66, vol. 85. Savolax och Kymmenegårds län, § 10 (FRA: FR 360).

behandling. I denna bad man om kronans stöd för ett hospital i Lovisa, såväl i form av lotteri som kronospannmål. Förordningsutskottet inbegärde Kammarkollegiets och Statskontorets utlåtanden om förslaget, bägge dessa var entydigt negativa. Emedan den spannmål som insamlades i Savolax och Karelen inte ens täckte de finska garnisonernas behov, kunde det inte överhuvudtaget komma i fråga att denna spannmål ytterligare skulle minskas genom att överföra en del på hospitalen. Kammarkollegiet och Statskontoret såg inga andra finansieringsmöjligheter än att årligen samla in medel av befolkningen.⁹³

Prioriteringen av arméns intressen hade än en gång förhindrat att ett hospital grundades i det östra gränslänet. Å andra sidan var ständerna, där mössorna var i majoritet, inte heller annars villiga att öka kronans utgifter, vad man speciellt hade anklagat hattregimen för var ju slöseri med statliga medel.

5.5.3. Savolaxallmogens initiativ till ett hospital

Det hann inte förflyta lång tid efter att De Geers hospitalprojekt gick om intet, före man ånyo började arbeta för ett hospital. I början av december år 1768 sände prosten Henrik Poppius ett brev till domkapitlet, där han bekymrad berättade att allmogen i Jockas och S:t Michel på tinget hade föreslagit att Rantasalmi trivialskola skulle omvandlas till hospital. Poppius sade sig ha förklarat för allmogen att underhållet för ett hospital skulle kosta tio gånger mer än för skolan, men allmogen var fast besluten att lägga fram ärendet för landshövdingen.⁹⁴

Domkapitlet skrev omedelbart till landshövding Anders Henrik Ramsay i Lovisa och bad om en snar redogörelse för situationen och om att det skedda i brådskande ordning skulle utredas. Domkapitlet föreföll lita på Ramsays solidaritet gentemot skolan, när det hänvisade till det stöd skolan hade fått av landshövdingen. För säkerhets skull ansåg stiftsstyrelsen det även på sin plats att betona att besluten om skolans verksamhet hörde till prästerskapets privilegier.⁹⁵

---

⁹³ Ibid. Kammarkollegiets och Statskontorets memorial som bilaga (nr. 224) 11.9.1765.

⁹⁴ FRA. BDA, Ca: 31. Borgå domkapitel 12.12.1768.

⁹⁵ MLA. SKIka, D 30 b 1. Borgå domkapitel till lh. Ramsay 12.12.1768.

Länsstyrelsens svar var en uppenbar besvikelse för domkapitlet. Landssekreteraren och -kamrern meddelade i svaret, att man hade erhållit förslag med ett liknande innehåll även av tingen i Mäntyharju, Pieksämäki och Kangasniemi. Länsstyrelsen vägrade att ta ställning till situationen, före man noggrannt hade utrett huruvida det fanns ett större behov av skola eller hospital i länet. Länsstyrelsen ansåg inte heller privilegieargumentet motiverat, eftersom inrättningen i vilket fall som helst skulle vara "ad pios usus".⁹⁶

Det var i en situation, där häradshövdingarna hade fått i uppgift att utreda allmogens inställning till avlöning av skolmästare, som förslaget om ett hospital hade uppstått. Allmogen i Savolax hade ansett det onödigt med skolmästare och samtidigt även börjat begrunda huruvida Rantasalmi trivialskola var nödvändig. Man kom till den slutsatsen att skolan var rena slöseriet, eftersom den saknade såväl elever som behövliga undervisningsutrymmen. Skolans lokalteter skulle sålunda få en nyttig användning om man förändrade dem till ett hospital för sinnessjuka.⁹⁷

När domkapitlet märkte att skolans öde låg i vågskålen, gick det till motangrepp. En besvärsskrift uppgjordes till Åbo hovrätt, där man yrkade på en utredning av huruvida häradshövding Malleen hade överskridit sina befogenheter, när han tog ett ärende som sorterade under prästerskapets privilegier till behandling. Samtidigt började man även undersöka skolans situation, emedan prosten Krogius misstänkte att allmogens inställning berodde på att skolans rektor, prosten Heinrichius, var vid så dålig själslig och kroppslig hälsa.⁹⁸

För domkapitlet var det en lättnad att märka, att frågan om skolans öde inte togs till behandling vare sig av landshövdingen eller allmogen på den riksdag som samlades hösten 1769. Domkapitlet klagade situationen för sin riksdagsman biskop Fortelius och bad honom göra allt han kunde för att stärka skolans ställning. Det var än mer motiverat, eftersom

---

⁹⁶ FRA. BDA, Eb:73. Savolax och Kymmenegårds länsstyrelse till Borgå domkapitel 29.12.1768.

⁹⁷ Ibid. Som bilagor protokollsutdrag från hösttingen i S:t Michel (18.10.) och Jockas (15.11.1768).

⁹⁸ FRA. BDA, Ca: 32. Borgå domkapitel 31.3.1769.

hovrätten inte hade funnit något att anmärka på härads­hövdingens förfarande.⁹⁹

Sannolikt var det den passiva hållning landshövding Ramsay intog, som ledde till att allmogens projekt avskrevs. Då ståndspersonerna i S:t Michel år 1773 vände sig till Ramsay med ett liknande förslag, var landshövdingen likväl tvungen att för Kungl. Maj:t föreslå att skolan skulle omvandlas till hospital. Gustav III fattade likväl sitt beslut till förmån för Borgå domkapitel och Savolax och Kymmenegårds län fick alltfortfarande vänta på sin fattigvårdsinrättning.¹⁰⁰

5.6. Centralmakten, lokalsamhället och hospitalväsendet

Granskningen av strävandena att utveckla hospitalväsendet har visat att frihetstiden var indelad i två skeden. Det första inträdde genast efter stora ofreden och inbegrep återuppbyggnaden av hospitalen. I de bevarade inrättningarnas fall förlöpte iståndsättandet någorlunda problemfritt inom ramen för de normala inkomsterna, utan extra kostnader för kronan. Både i Kronoby och Helsingfors försökte man inrymma vård av sinnessjuka i hospitalens verksamhet, men det var enbart i Kronoby projektet fick Kungl. Maj:ts godkännande, uppenbarligen till följd av att utvidgningen inte skedde på kronans utan på befolkningens bekostnad. Man kan anse att återuppbyggnadsskedet fortgick till ungefär mitten av 1740-talet, då man i allmänhet hade återhämtat sig efter de svårigheter hattarnas krig medförde. Kyrkoförvaltningen gjorde under återuppbyggnadsskedet en stor insats i förvaltningen av hospitalväsendet. Borgå domkapitel var den viktigaste initiativtagaren på 1720- och 1730-talen och det var först fr.o.m. decennieskiftet 1740—1750, som initiativet klart övergick till landshövdingen. Situationen

---

⁹⁹ FRA. BDA, Ca: 33. Borgå domkapitel 25.11.1769.

¹⁰⁰ FRA. BDA, Da: 13. Borgå domkapitel till Kungl. Maj:t 24.11.1773; Ea 1:9, Kungl. Maj:t till Borgå domkapitel 18.1.1774; Wirilander 1960, 158.

var även densamma i förvaltningen av Åbo och Själo hospital, där domkapitlet verkade som en jämbördig part vid sidan av landshövdingen. I Österbotten var situationen hela tiden av naturliga skäl koncentrerad i landshövdingens händer.

Hospitalväsendets andra skede kunde med skäl kallas ett kritiskt skede. Det fick sin början på 1750-talet och fortsatte ända till frihetstidens slut. Vid samma tid som hospitalväsendets utvecklingsmöjligheter inskränktes av den högre kostnadsnivån, blev trycket på att ordna vården av speciellt de sinnessjuka allt större till följd av den snabba folkökningen. Detta resulterade i klagomål över utrymmesbrist och byggnadernas förfall. Nybyggnadsplaner lades sålunda fram i alla län:

Tidpunkt	hospital	målsättning	finansieringsplan
1754—55	Gammelstaden	barnavård och vård av sinnessjuka	skatt av allmogen
1762—65	Lovisa	vård av sinnessjuka	allmogen och kronan
1749—50	Kronoby	vård av sinnessjuka	avgift av allmogen
1755	Kronoby	nybyggnad	allmogen och kronan
1760	Själo	nybyggnad	skatt av allmogen
1760-talet	Åbo	nybyggnad	kronan

De förslag som gjordes gick högeligen likartade öden till mötes. Förslagen om att använda kronans medel avfärdades i riksrådet eller kollegierna och förslagen om att beskatta allmogen lämnades helt utan svar. Intressant att notera är att landshövdingarna i de avlägsnaste länen, Österbottens samt Savolax och Kymmenegårds län, förutom pengar även fick befolkningens stöd i form av riksdagsbesvär, när de vände sig direkt till denna och bad om godkännande av hospitalens finansiering.

Då man granskar landshövdingarnas verksamhet är det iögonfallande, att argumentationen för förslagen vanligen hänvisade till allmogens intressen, samtidigt som man lika allmänt strävade efter att genom centralmaktens bestämmelser få allmogen att stå för kostnaderna. Hospitalens föreståndare drev å ena sidan böndernas sak då de försökte förhindra en alltför stor ökning av fattigvårdsbelastningen, men å andra sidan var de medvetna om kronans finanspolitiska linje, som inte gynnade hospitalväsendet.

Kronans linje kom i praktiken och i koncentrerad form till synes i de statliga kontrollorganens, barnhus- och hospitalsdeputationens och överdirektionens verksamhet. Huvudprincipen var att reparationer och utvidgningar skulle bekostas med hospitalens egna besparingar, som man strävade efter att

öka genom bestämmelser om att den verksamhet utgiftsstaten föreskrev, skulle inskränkas. Följden blev en allt djupare konflikt mellan hospitalets föreståndare och den statliga myndigheten och att landshövdingarna i allt högre grad började driva sina målsättningar på riksdagen. Landshövdingarna i bondedominerade län sökte stöd för sin linje direkt av bönderna, landshövdingen i Åbo och Björneborgs län fick flankstöd av prästerskapet. Kritiken mot överdirektionens byråkratiska linje förenades på 1760-talet med en allmän kritik av byråkratin och samtidigt med den kamp mellan stånden, som fördes på frihetstidens sista riksdagar. Linjedragningen var synnerligen klar: adeln, som i allmänhet dominerade den statliga politiken och statsmaskineriet, stödde även överdirektionens linje, medan de lägre stånden angrep den, eftersom de alla ansåg att den statliga kontrollen kränkte deras egna privilegier. Landshövdingarnas agerande på detta slagfält visade att deras verksamhet präglades av en tudelning — å ena sidan representerade de centralmaktens myndighet över befolkningen, å andra sidan strävade de även att förmedla befolkningens intressen till centralmakten.

När det gällde hospitalförvaltningen uppvisade frihetstidens två sista decennier, förutom en byråkratisk centralisering, även en allmänt taget större roll för staten i beslutsfattandet. Medan domkapiteln före hattarnas krig t.o.m. hade haft en större betydelse än landshövdingarna när det gällde att utveckla hospitalväsendet, så åsidosattes de helt efter kriget. Detta ledde i bägge stiftet till protester och försök att bevara sina positioner, men utvecklingen ledde i vilket fall som helst till att kyrkoförvaltningens roll minskade, antingen genom regelrätta beslut eller utan några sådana. Landshövdingarna blev under 1750- och 1760-talen den dominerande parten på den regionala nivån; visserligen bibehöll biskoparna sin ställning som ena part i beslutsfattandet, men initiativet överflyttades klart på de statliga ämbetsmännen. Utvecklingen och ledningen av hospitalväsendet blev i ordets egentliga bemärkelse statlig fattigvårdspolitik. Som en följd av förvaltningens byråkratisering blev denna även uttryckligen *statsmaskineriets* politik, med principer som inte nödvändigtvis sammanföll med *riksdagens* fattigvårdspolitiska målsättningar. Statsmaskineriets politik visade sig likväl starkare än den kritik som riktades mot densamma från riksdagens håll.

6. Barnskyddets begynnelseskedan

6.1. Fattiga barn — billig arbetskraft och en tillgång för riket

Det lagutkast om städernas förvaltning som utfärdades år 1619, innehöll stadganden om städernas skyldighet att grunda barnhus. I Stockholm grundades de första barnhusen på 1600-talet, men deras ursprungliga syftemål var att fungera som produktionsanläggningar med billig arbetskraft, närmast inom de produktionsgrenar som tjänade arméns behov.¹

Också i de planer som uppgjordes under frihetstiden, hade barnen tilldelats en viktig roll i produktionen. Barnhus- och hospitalsdeputationen begrundade möjligheterna att grunda manufakturerna som enbart drevs med barnarbetskraft och man betraktade fostran till och utövande av arbete som barnhusens främsta uppgift. Deputationen tog likväl inte officiellt ställning till dessa idéer, som bl.a. omhulldades av rikscensorn von Oelreich.²

På 1750-talet blev det redan ovanligare att man såg barnen som enbart en arbetskraftsreserv. Detta var dels en följd av att befolkningspolitikens principer spred sig, dels av att humanis-

---

¹ Utterström 1978 är den färskaste undersökningen av Stockholms barnhus och dess olika skeden. Se även Johanson 1983, 237—239.

² SRA. SOA, vol. 1. BoHD 9.2.1759; Pulma 1982, 65—66; jfr. kap. 4.3.1.

tiska och filantropiska betraktelsesätt blev allmännare bland ståndspersonerna. Då befolkningspolitiken blev ett central spörsmål, ledde detta till att barnen blev föremål för ett aldrig tidigare skådat intresse och man sökte på många håll medel att stävja barndödligheten och främja nativiteten. Det första tecknet på att barnavården höll på att upphöjas till en av rikets livsviktiga frågor, var det cirkulär som Kungl. Maj:t sände domkapitlen år 1752 och där prästerskapet uppmanades att "genom Christelige förmaningar och föreställningar uppmuntra allmogon och inwånarne i Församlingarne, att med all flit och ömhet vårda denna af Gud dem förlånste dyra egendom". Domkapitlen sände även prästerskapet direktiv om att verka på så sätt, att "en så dyr Guds gåfva och Riksens egendom, som barnen äro, icke må blifva genom Föräldrarnas vårdslöshet förderfwad och förspild".³

I rikets ledande kretsar sammanband man den höga barndödligheten med allmogens likgiltighet i skötseln av barnen och började uppfatta det som statsmaktens uppgift att finna bot på situationen. Ett medel för detta var försöket att med prästerskapets hjälp förändra allmogens attityder i bättre riktning, ett annat var att höja nivån på medicinalvården och för det tredje vidtog man åtgärder på "barnskyddets" område, såsom att utvidga barnhusväsendet.

6.2. Landshövdingarna och barnavården

Ett av skälen till att landshövdingen i Nylands och Tavastehus län, G.S. Gyllenberg, skred till aktiva åtgärder för att ordna barnavården, låg i det fattigdomsproblem som var förknippat med byggnadsarbetena på Sveaborg. Gyllenberg försökte första gången använda Gammelstadens hospital som "barnhus" år 1753, då han med Kungl. Maj:ts tillstånd överflyttade en grupp

---

³ FRA. BDA, Dc 3:1. Borgå domkapitels cirkulär 4.4.1753; Hällström 1824, 98—99.

zigenarbarn från kronohäktet till hospitalet. Barnen, vars föräldrar hade satts i tvångsarbete på Sveaborg, fick ett "specialbemötande" av landshövdingen, som enligt modell från Stockholms barnhus lät framställa skilda dräkter för dem. Detta hindrade likväl inte, att fem av de sammanlagt 12 barnen avled under det första året. Den äldsta av de intagna var 12 år, den yngsta enbart tre dagar gammal.⁴

En annan grupp bland barnen på hospitalet utgjordes av föräldralösa soldatbarn från Sveaborg. Det första av dessa hade tagits in på hospitalet år 1755 och placeringsbehovet visade inga tecken på att minska. År 1756 vände sig Gyllenborg till Kungl. Maj:t med en ansökan om specialstöd för fyra föräldralösa korpralsbarn, som hade tagits in på hospitalet tillsammans med sin mor, men för vars uppehälle hospitalets resurser inte räckte till. Landshövdingen kryddade sin ansökan med en sorglig historia om en mor från Sveaborg, som p.g.a. sin stora fattigdom hade sålt sitt barn till en kringvandrande lindansare, varefter landshövdingen sedan hade räddat barnet till hospitalet. Eftersom det enligt landshövdingen fortgående uppträdde liknande fall, ansökte han om rätt att utan specialtillstånd placera barn på hospitalet. Därtill föreslog han, att man under stora högtids- och bönedagar skulle samla medel för vård av fattiga barn vid kyrkodörrarna.⁵

Riksrådet förhöll sig så välvilligt till förslaget, att Gyllenborg beviljades en extra årlig summa på 30 silverdaler. Tillsammans med förslaget om högtidsinsamlingar underställdes beslutet dock Sekreta utskottets godkännande. I detta skede ingrep Augustin Ehrensvärd, som på samma riksdag sökte stöd för sitt eget barnhus. Ehrensvärd ansåg att Gyllenborgs förslag var dåligt, eftersom det på hospitalet enbart fanns "gamla käringar", som inte skulle bry sig om vården av barnen. Han ansåg att Artilleriregementets barnhus var ett bättre placeringsställe och bad att det föreslagna anslaget skulle överföras på barnhuset. Sekreta utskottets statsdeputation beslöt även att godkänna

---

⁴ SRA. Landshövdingarnas skrivelser till Kungl. Maj:t, vol. 18. Lh. Gyllenborg till Kungl. Maj:t 5.4.1753 (FRA:FR 21); FRA. Ntlka, Ea: 58, Kungl. Maj:t till lh. Gyllenborg 19.6.1753; Cederberg 1950, 76; TLA. Tlsa, Ga: 3, lh. Gyllenborgs befallningar 26.3. och 10.4.1754 samt Ga:4, förteckning över de intagna 1755—56. De barn som klarade sig med livet i behåll från hospitalen gavs till legohjon som 13—14-åringar, se Sandholm 1974, 55—56.

⁵ SRA. R 3118. Statsdep. Lh. Gyllenborg till Kungl. Maj:t 11.3.1756.

detta förslag, även om Ehrensvärd aldrig inkom med de tilläggsutredningar han utlovat. Sekreta utskottets slutgiltiga ställningstagande var, att det även skulle vara möjligt att vårda andra än soldatbarn på Artilleriregementets barnhus. I fråga om dessa barn skulle behovet prövas av landshövdingen. Dessutom kunde intagna på hospitalet flyttas att sköta barn på barnhuset.⁶

Vid sidan av enskilda fall strävade Gyllenborg även efter att i stort ordna vården av fattiga barn. När Kungl. Maj:t bad om ett utlåtande angående vården av dödsdömda kvinnors barn, svarade landshövdingen på alla föräldralösa barns vägnar och beklagade sig över att städerna i hans län hade underlåtit att uppfylla barnhusskyldigheten i 1619 års lagutkast trots flera uppmaningar. Landshövdingens plan liknade den, som hade föreslagits för vården av sinnessjuka. Han ansökte om Kungl. Maj:ts tillstånd att av städernas lägre borgerskap och allmogen insamla en barnavårdsfond för länet. Om varje hushåll på landsbygden skulle erlägga ett silveröre och i städerna två silverören årligen, skulle det varje år samlas en fond på c. 300 silverdaler, som skulle kunna bekosta barnens hospitalvård. Landshövdingen varnade, att ett otal föräldralösa barn och barn utan släktingars skydd, annars skulle hotas av undergång. Detta förslag förnyade Gyllenborg ännu i sin riksdagsberättelse, men några svar inkom inte.⁷

Liksom många andra ståndspersoner på 1750-talet, såg Gyllenborg ett problem i att allmogens barnaskaror var för små. Orsakerna till detta låg enligt honom både i den höga barndödligheten till följd av dålig skötsel och i en medveten reglering av barnafödandet. Eftersom allmogen upplevde barnen som en belastning, borde staten uppmuntra barnanskaffning. Gyllenborgs recept var att bevilja skattelättnader när barnens antal steg över fem.⁸

De övriga landshövdingarna visade inte en lika stor entusiasm för att använda hospitalen för barnavård. Som ovan kons-

---

⁶ SRA. R 3118. Statsdep. Protokollsutdrag, riksrådet 30.3.1756 och överste Ehrensvärds memorial 19.6.1756; FRA. NTLka, Ea: 70 a, Kungl. Maj:t till lh. Gyllenborg 11.11.1756.

⁷ SRA. Landshövdingarnas skrivelser till Kungl. Maj:t, vol. 129. Lh. Gyllenborg till Kungl. Maj:t 10.4.1754 (FRA:FR 348); Cederberg 1950, 78.

⁸ Cederberg 1950, 108.

taterades, förhöll sig föreståndarna för såväl Sjalö som Kronoby hospital negativt till att barn placerades på hospitalen. Men mer generellt taget, återspeglade Gyllenborgs idéer också en bredare opinion. Landshövding Lillienberg ansåg redan på 1750-talet, att det var "högst nödigt samt nyttigt" att grunda ett barnhus i hans län och förenade sig med uppfattningen om barnhusens betydelse när det gällde att öka folkmängden. Lillienbergs idé om en ungarlsskatt, något justitiedeputationen även föreslog 1755—56, var en produkt av samma anda som Gyllenborgs förslag till skattelättnader. Man ansåg att staten även hade "socialpolitiska" uppgifter.⁹ Till några konkreta åtgärder för att ordna barnavården skred likväl vare sig Lillienberg eller hans efterträdare.

För landshövdingarna i Österbottens samt Savolax och Kymmenegårds län, hörde barnavårdens problem inte till de mest framträdande och barnavården figurerade sålunda inte nämnvärt i deras förslag. Landshövding Pipers lakoniska konstaterande, att det inte fanns några barnhus i hans län, utan att barnen fick tillräcklig fostran av klockarn, visade att han inte hade gripits av den allmänna entusiasmen för barnhus.¹⁰ Piper var närmast benägen att se barnavården som en del av legohjonsfrågan. Vården av barn till dödsdömda mödrar skulle ske med kronans bistånd eller genom utackordering i enlighet med legohjonsstadgan. Att barn utackorderades till hemmansägare och sålunda även tjänade som arbetskraft, såg Piper överlag som en lösning på legohjonsproblemen.¹¹

Vid barndödligheten fäste Piper däremot uppmärksamhet. Den höga barndödligheten i Österbotten berodde enligt honom på mödrarnas "naturvidriga" vana att ge barnen komjolk i.st.f.

---

⁹ SRA. Landshövdingarnas riksdagsberättelser 1751—52, vol. 43. Åbo och Björneborgs län, § 10 (FRA:FR 352); Paloposki 1976, 128—131. Genom ungarlsskatten ämnade justitiedeputationen samla medel för att finansiera barnhusen, Lillienberg åstundade närmast att bistå unga äkta par med understöd och skattelättnader.

¹⁰ Cederberg 1950, 259—260.

¹¹ SRA. Landshövdingarnas riksdagsberättelser 1751—52, vol. 45. Österbottens län. Bilaga H, svar på Finska Beredningens förfrågningar 19.1. och 9.7.1749 (FRA. FR 352); SRA. Landshövdingarnas skrivelser till Kungl. Maj:t, vol. 129. Lh. Piper till Kungl. Maj:t 12.12.1753 (FRA. FR 348). Barnarbetet inom lantbruket var en självklarhet och Pipers uppfattning om hur barnavårdsfrågan skulle lösas i det bondedominerade Österbotten var sålunda helt naturlig. Jfr. Gaunt 1983, 108—116.

modersmjölk. Denna styggelse försökte landshövdingen bekämpa genom att föreslå böter på upp till tio daler för mödrar, som inte hade ammat sitt barn minst ett halvt år och vars barn sedan hade dött.¹²

6.3. Barnavården och arméns intressen

De aktiva strävandena att utveckla militärväsendet inverkade kraftigt på den debatt som fördes om barnavården på riksdagarna. Överste Carl Ehrensvärd hade ett avgörande inflytande på innehållet i de betänkanden om barnhusväsendet som behandlades på 1755—56 års riksdag och som medlem av barnhus- och hospitalsdeputationen gjorde han en kraftfull insats för barnavården i Stockholms regementen. Ehrensvärds klart uttalade målsättning var att förbättra arméns stridsberedskap genom att höja nivån på soldaterna, något som förutsatte att arméns karaktär av straffanstalt upphörde och att soldatbarn fostrades till motiverade rekryter.

Kommendören för Åbo och Björneborgs läns infanteriregemente, överste B.O. Stackelberg, hade redan på 1751—52 års riksdag gett tanken en konkret urformning.

6.3.1. Överste Stackelbergs förslag till underhållssystem för rotesoldaters barn

Den mångomtalade "folkbristen" var även överste Stackelbergs utgångspunkt, men enligt honom var befolkningens litenhet inte något huvudproblem. Ett större problem var enligt översten befolkningens fattigdom och avsaknaden av lämpliga näringsfång. Den väsentligaste uppgiften ansåg han vara att på alla

---

¹² SRA. Landshövdingarnas skrivelser till Kungl. Maj:t, vol. 16. Lh. Piper till Kungl. Maj:t 29.10.1753 (FRA. FR 66). Den samtida iakttagelsen av den höga barndödligheten i Österbotten var riktig, diagnosen uppenbarligen ej. Enligt Turpeinen rörde det sig om att dricksvattnet förorenades under översvämningarna på våren och tarmsjukdomar till följd av detta, se Turpeinen 1978, 331—332.

sätt befrämja kolonisationsverksamhet och den vägen avlägsna orsakerna till att fattiga emigrerade och även framkalla en återinflyttning bland dem som redan hade emigrerat.

Rotesoldaterna, vars fattigdom översten gång efter annan intygade, skulle även ha sin givna plats i kolonisationsverksamheten.

Stackelbergs konkreta förslag var att rotesoldaternas ekonomiska ställning skulle tryggas, så att barnen inte gick under i misär, tvingas ty sig till tiggeri eller, värst av allt, ansluta sig till kringvandrande lösdrivare och lämna landet. För soldatbarnens uppehälle föreslog Stackelberg spannmålsunderstöd av kronan: Åt 8—12 -åriga pojkar skulle man varje vecka dela ut 2 skålpund mjöl och åt 13—15 -åringar den dubbla mängden. På basen av situationen i sitt eget regemente uppskattade översten att det i varje regemente skulle finnas ungefär 800 gossebarn och understöden skulle sålunda bilda en betydande utgiftspost för kronan. Men den nytta arrangementet medförde skulle vara ännu större. Ett villkor för understödet vore nämligen att barnet ifråga själv förband sig att bli soldat. Eftersom man på detta sätt skulle erhålla en tillräcklig mängd rekryter, skulle det inte mer finnas behov att överskrida den fastställda legan på 80 daler, som Stackelberg meddelade att var c. 400 daler vid denna tid. Såvida pojken inte ville bli soldat, måste understödet återbetalas. Flickor och tjänsteodugliga pojkar fick i sin tur börja tjänstgöra i manufakturerna. I sista hand skulle systemet bli förmånligt för kronan, försäkrade Stackelberg.¹³

Förordningsutskottet förhöll sig synnerligen välvilligt till Stackelbergs förslag, som verkade både nyttigt och genomförbart. KEKD hann likväl inte behandla utskottets betänkande före riksdagen avslutades och sålunda begrovs projektet.¹⁴

6.3.2. Artilleriregementets barnhus 1750—65

Sveaborgs upphovsman Augustin Ehrensvärds namn är även intimt sammanlänkat med barnhusväsendets historia. Han be-

---

¹³ SRA. R 3001, KEKD. Överste Stackelbergs memorial 15.11.1751 med bilagor.

¹⁴ SRA. R 3015. FOU 27.2.1752 och R 3002, KEKD, obehandlade handlingar, f. 981—984: FOU, protokollsutdrag 27.2.1752.

kymrade sig för den höga dödlighetsprocenten bland soldatbarn i hans eget artilleriregemente. Orsakerna till att ända upp till 75 % av barnen under 1 år dog, såg Ehrensvärd i soldaternas fattigdom och den försummade barnavården.¹⁵ Det var för att rädda dessa barn Ehrensvärd skred till åtgärder.

Man kan anse att Artilleriregementets barnhus grundades 6.12.1750, då riksrådet godkände Ehrensvärds förslag om en frivillig pensionskassa för regementet.¹⁶ Barnhusprojektet fick sin slutliga bekräftelse av kammar-, ekonomi- och kommersdeputationen år 1752, efter att Ehrensvärd hade hänvänt sig till denna för att erhålla stöd för den understöds-kassa han grundat. Ehrensvärd betonade att kassan uttryckligen var avsedd att bistå soldatbarn. Av ständerna anhöll han om en bestämmelse, enligt vilken varje understödstagare vore skyldig att tjäna i artilleriet tills personen ifråga var 30 år fyllda. De som inte dög för militärtjänstgöring skulle åläggas arbete i manufakturerna.¹⁷ Likheter med Stackelbergs förslag var iögonenfallande — officerskårens intressen i frågan styrdes av den korporativistiska anda som präglade armén under 1700-talet.

Eftersom förslaget även rörde manufakturerna, överförde deputationen ärendets behandling på kommersutskottet. På en punkt ställde utskottet Ehrensvärds förslag på huvudet. Enligt det förslag som kommersutskottet lade fram och som sedan även blev ständernas beslut, förpliktigades de barn som hade erhållit understöd ur kassan att arbeta uttryckligen i manufakturerna.¹⁷ Artilleriet skulle enbart få rå om dem, som inte dög till fabriksarbete eller som lämnade manufakturerna före sitt trettionde levnadsår.¹⁸

Efter ständernas beslut framskred barnhusprojektet snabbt. Ehrensvärd inköpte Hertonäs och Brändö gårdar i Helsinge samt anhöll om Kungl. Maj:ts tillstånd att använda vissa byggnader och dagsverksdagar på Sveaborg till förmån för barnhuset. Avsikten var att i anslutning till detta anlägga en trädgård

---

¹⁵ SRA. R 3067. Defensedep. Överste Ehrensvärds memorial 28.9.1756. Den eländiga situation de värvade regementenas soldater befann sig i, påtalades även av prästerskapet i Ingå prosteri år 1764, se SRA, R 927 Prästestd., Ingå prosteris riksdagspostulat 10.10.1764, § 14.

¹⁶ Nikula 1960, 39—40.

¹⁷ SRA. R 3001, KEKD. Överste Ehrensvärds memorial 3.2.1752.

¹⁸ SRA. R 3001. KEKD 25.2.1752; och R 3002, KEKD:s betänkande 25.2.1752.

och en tobaksodling och att förena verksamheten på barnhuset och Sveaborgs sjukstuga. Kungl. Maj:t gav sitt godkännande och via generalguvernör von Rosen erhöll även landshövding Gyllenberg en redogörelse för situationen.¹⁹ Detta var också den enda gången generalguvernören blandade sig i skeenden som rörde den finska fattigvården och även i detta fall enbart som informationsförmedlare.

Finlands första barnhus påbörjade sin verksamhet år 1753 i Brändö rusthålls utrymmen under Ehrensvärds aktiva beskydd. Ehrensvärd fick visserligen inte Borgå domkapitel att skaffa ekonomiskt stöd för inrättningen²⁰, men i övrigt använde sig översten av alla tillbudsstående medel för att förstärka de ekonomiska grundvalarna för barnhuset. Vid sidan av den egna produktionen kom inkomsterna inom armén att bli de viktigaste.

På följande riksdag vakade "regeringens favorit" över barnhusets intressen såväl i stort som i smått, något som bl.a. kom till synes när anslaget på 30 silverdaler "kapades" av Gyllenberg. På samma riksdag fick Ehrensvärd igenom ett förslag om att kommandantvakanser skulle grundas på Sveaborg och i Lovisa. Enligt beslutet fick inkomsterna från Mäkkylä i Esbo och Holmgård i Tessjö, som hade förordnats till tjänsteboställen för kommandanterna, användas till förmån för barnhuset fram till det att ämbetsinnehavarna hade utsetts.²¹

När Ehrensvärd märkte hur gynnsam opinionen var, försökte han sig på en ännu mer omfattande operation. Hösten 1756 lämnade han ett betänkande till försvarsdeputationen, där han beklagade sig över att han för närvarande enbart kunde erbjuda vård för 30 barn i Lovisa och på Sveaborg, medan behovet var mångdubbelt. Situationen i övriga regementen var likartad, enligt Ehrensvärd avled 6—7000 barn årligen i de värvade regementena, något som var till skada för hela riket, eftersom de miserabla förhållandena inte lockade soldaternas barn att fortsätta på den militära banan. På denna punkt sammanföll Carl och Augustin Ehrensvärds argument helt.

---

¹⁹ FRA. Ntlka, Ea: 58. Generalguvernör von Rosen till lh. Gyllenberg 8.3.1753.

²⁰ FRA. BDA, Ca:17. Borgå domkapitel 10.7.1754 och Da: 9, Borgå domkapitel till Ehrensvärd 10.7.1754.

²¹ SRA. R 3067, Defensedep. Överste Ehrensvärds memorial, godkänt 5.7.1756.

Som sin konkreta målsättning hade Ehrensvärd att olika riksomfattande inkomstkällor skulle komma Artilleriregementets barnhus till del. Han föreslog å ena sidan en insamling i alla värvade regementen och å andra sidan att hans eget barnhus skulle erhålla samma förmåner som inrättningarna i Stockholm hade garanterats. Ett förverkligande av detta förslag hade inneburit att en tredjedel av alla de rikets kollektinkomster, som gick till barnhusen, skulle ha tillfallit Artilleriregementets barnhus. I Ehrensvärds förslag utpekades dessutom ytterligare en, redan använd finansieringskanal. Ehrensvärd motiverade nämligen sitt förslag med, att han till följd av det beslut ständerna nu hade fattat, inte längre kunde använda löneinkomsterna från de aldrig tillsatta officersvakanserna till förmån för barnhuset. Även om försvarsdeputationen inte godkände förslaget, så ledde initiativet till resultat när riksrådet den 10.1.1757 förordnade om en allmän listinsamling till förmån för de planerade barnhusen i Karlskrona och Göteborg samt Artilleriregementets barnhus.²²

1750-talet var en klar blomstringstid för barnhuset. I enlighet med tidens anda hade man i anslutning till barnhuset grundat en tobaksplantage, som enligt landshövding Nordenskiöld årligen gav inkomster på över 1 000 silverdaler. Barnen arbetade både på tobaksodlingarna och i trädgården och förskaffade på detta sätt, förutom pengar till inrättningen, även en mångsidigare spisordning. Nordenskiöld var så entusiastisk för barnhusets verksamhet att han föreslog en sammanslagning med hospitalet, något som skulle fördubbla nyttan: de arbetsföra kunde tänkas vara till nytta i trädgårds- och åkerarbete samt vid fiske och på detta sätt skulle man kunna frambringa en mångsidigare mat än vad hospitalet förmådde erbjuda. Barnen skulle i sin tur erhålla undervisning av hospitalpredikanten.²³

Denna inrättning, som väl svarade emot epokens barnavårdsideal, fortsatte sin verksamhet ända fram till 1765—66 års

---

²² SRA. R 3067, Defensedep. Överste Ehrensvärds memorial 28.9.1756; FRA. NTLka, Ea: 70 a, Kungl. Maj:ts cirkulär till landshövdingarna och regementscheferna 10.1.1757.

²³ SRA. Landshövdingarnas riksdagsberättelser 1760—62, vol. 59. Nylands och Tavastehus län, § 5 (FRA: FR 354); FRA. NTLka, Da: 28, konceptet till § 10 i 1760 års riksdagsberättelse.

riksdag under kapten Gerdes ledning.²⁴ Riksdagen blev likväl ödesdiger för barnhuset, eftersom Ehrensvärds fall i samband med mössornas makttillträde även ledde till att barnhusets öde beseglades. Samma angrepp som överlag användes mot hattregimen speciellt i fråga om slöseri med statliga medel, riktades även mot barnhuset.²⁵

I april 1765 inlämnade kornett Fredrik Aminoff ett memorial till adelsståndet, vari det påtalades att inkomsterna från kommandantboställens Mäkkylä och Tessjö Holmgård hade använts för privata, d.v.s. olagliga ändamål. Aminoff uppskattade kronans förluster till 4 200 silverdaler, och därtill misstänkte han att landshövding Gyllenborg medvetet hade förhindrat att Mäkkylä såldes till skatte åren 1754—56, så att man skulle hinna anslå gården till kommandantboställe. Udden av angreppet riktade sig emot Ehrensvärd, även om anklagelsen förblev outtalad.²⁶

Ehrensvärds genmäle var bittert. Han sade sig som enda motiv ha haft, att rädda möjligast många mänskoliv för riket. Kasan hade verkat både på Sveaborg och i Stockholm, i Stockholm under ledning av den därvarande kommandanten (Carl Ehrensvärd), på Sveaborg under hans personliga överinseende. Ehrensvärd betonade svårigheterna i samband med grundandet och upprätthållandet av inrättningen och meddelade att den enbart hade åsamkat honom utgifter, t.o.m. för trädgårdsprodukterna hade han betalat fullt pris. Som ett resultat av alla omsorger hade man årligen kunnat omhänderta 40—50 barn, dels på inrättningen, dels genom att stöda utackordering. Barnen hade erhållit undervisning såväl i kristendom som i trädgårdsskötsel. Sålunda meddelade Ehrensvärd att, ifall man skulle börja inkräva kommandantboställenas inkomster av honom, han skulle kräva ersättning för alla utgifter barnhusen hade medfört för honom själv, ”än jag funnit, att intet Soldatebarn är fattigare än mitt eget”.²⁷

²⁴ Jfr. SRA. Landshövdingarnas riksdagsberättelser 1765—66, vol. 85. Nylands och Tavastehus län, § 10 (FRA: FR 360) och vol. 49, § 5 (FRA: FR 355), där lh. Boije berättar att tobaksodlingen fortgående har varit mycket inbringande för barnhuset.

²⁵ Se t.ex. Nikula 1960, 198—204; Paloposki 1976, 202.

²⁶ SRA. R 132, Ridderskaps och Adels konceptprotokoll. Kornett Aminoffs memorial 27.3.1765.

²⁷ SRA. R 132, Ridderskaps och Adels konceptprotokoll. General Ehrensvärds memorial 3.5.1765.

Även om behandlingen inom adelsståndet visade att Ehrensvärd hade anhängare och ärendet överfördes till Sekreta utskottet²⁸, så var barnhusets öde beseglat. Ehrensvärd sålde Brändö rusthåll till kapten Gerdes, barnhuset upphörde med sin verksamhet före år 1769 och tillgångarna överflyttades till Stockholm. Inte heller Aminoffs krav förverkligades, då Kammarkollegiet ännu år 1776 var helt ovetande om vad som hade hänt ifrågavarande medel.²⁹

Stackelbergs och Ehrensvärds projekt är goda exempel på att man verkligen försökte finna sätt att förbättra soldaternas villkor i en situation, där det inte fanns något enhetligt underhållssystem. På samma sätt som prästerskapet försökte underlätta de egnas svårigheter genom ståndets interna kassor för änkor och föräldralösa barn, försökte även de militära kretsarna åstadkomma detsamma inom ramen för sina egna korporationer, regementena. Intressant härvidlag är, att det var regementet som social korporation, som småningom även började beakta de menigas behov. Detta var också målsättningen med den ansökan om bekräftelse av understöds-kassan för Nylands infanteriregemente, avsedd för gamla soldater, deras änkor och föräldralösa barn, som överste J.F. Horn framlade för riksdagen år 1765.³⁰

6.4. Frimurarnas barnhusprojekt i Helsingfors 1760—65

6.4.1. Målsättning och taktik

På 1750-talet spred sig frimureriet snabbt bland ståndspersonerna i Sverige och erhöll även stöd av rikets ledande kretsar.

---

²⁸ Ridderskaps och Adels riksdagsprotokoll 24, 155—156.

²⁹ SRA. Landshövdingarnas riksdagsberättelser 1769—70, vol. 53. Nylands och Tavastehus län, § 10 (FRA: FR 362) och vol. 32, § 5 (FRA: FR 361); SRA. Städers acta, vol. 22. Nylands och Tavastehus länsstyrelse till Kammarkollegiet 12.8.1776 (FRA: FR 222).

³⁰ Ridderskaps och Adels riksdagsprotokoll 25, 154.

De drivande krafterna bakom det år 1753 grundade Frimurarebarnhuset i Stockholm utgjordes sålunda av riksråden Ehrenpreus och Tessin, verksamma även inom Serafimerorden, och den senare gjorde en avgörande insats när det gällde att ta initiativ och leda projektet.³¹

Finlands första frimurarloge grundades 24.6.1756 och tog namnet S:t Johannes Logen S:t Augustin. Man har antagit att namnet var en hedersbevisning åt Augustin Ehrensvärd. Logens verksamhet påbörjades år 1758 i Åbo och fortsatte under 1760—62 års riksdag i Stockholm och därefter i Helsingfors.³²

Logens egentliga verksamhet anses ha börjat under riksdagen, då man uppenbarligen även fattade beslutet om att grunda ett barnhus i Helsingfors. Den odaterade skrivelse angående grundandet av ett barnhus, som landshövdingen i Nylands och Tavastehus län, Hans Henrik Boije, sände till Kungl. Maj:t, anlände av anteckningarna att döma 24.4.1762, medan det möte som inledde frimurarnas verksamhet hölls den 1 april 1762. Boije, som föregående år hade utsetts till landshövding, valdes i detta sammanhang till logens stormästare.³³

I Boijes ansökan om tillstånd att grunda ett barnhus, nämndes ordet frimurare inte en enda gång, utan initiativtagarna meddelades vara "en stor myckenhet av invånarena i orten", som inspirerade av Ehrensvärds barnhus hade bett landshövdingen att ansöka om tillstånd för ett barnhus och som samtidigt även hade utlovat ekonomiskt stöd. Ett av Boijes vanligaste argument var naturligtvis folkbristen och därmed sammanhängande problem, som enbart kunde lösas genom prioritering av att barn till fattiga föräldrar räddades till livet. Trots projektets allmänna nyttighet ansökte Boije inte om kronans stöd för grundandet av barnhuset, utan enbart om rätt att ordna frivilliga insamlingar.³⁴

Boijes ansökan godkändes i riksrådet den 19.5.1762,³⁵ varefter insamlingen omedelbart påbörjades bland riksdagsmännen. Efter att riksdagen hade avslutats fortsatte verksamheten i Helsingfors, där logen första gången sammanträdde 28.8.1762. Lo-

---

³¹ Bergö 1903, 2—3.

³² Leinberg 1906, 207—208; Meyer 1933, 13.

³³ SRA. Landshövdingarnas skrivelser till Kungl. Maj:t, vol. 21. Lh. Boije till Kungl. Maj:t 1762 (FRA: FR 22); Meyer 1933, 13.

³⁴ Ovannämnda skrivelse av Boije.

³⁵ FRA. NTIka, Ea: 82. Kungl. Maj:t till lh. Boije 19.5.1762.

gens medlemmar bestod, förutom av Sveaborgs och de indelta regementenas officerskår, även av Helsingfors ledande borgare samt ämbetsmän vid länsstyrelsen och förbindelserna med såväl det statliga ämbetsmaskineriet, stadsförvaltningen som armén var sålunda utomordentliga.³⁶

Hösten 1762 började man samla in medel i landshövdingens namn, frimurarnas delaktighet fördes inte i något skede på tal. Emedan det var hopplost att åstadkomma någon mer betydande insamling utan prästerskapets stöd, vände sig Boije först till Borgå domkapitel.

När Boije lade fram ärendet för stiftsstyrelsen, argumenterade han på basen av den allmänna befolkningsfrågan. Som konkret målsättning för barnhuset framlade han å ena sidan uppgiften att rädda fattiga soldatbarn i garnisonerna, å andra sidan att underlätta äktenskap bland de fattiga genom att trygga deras barn en framtid med hjälp av barnhuset. Boije bad domkapitlet stöda insamlingen i länets församlingar och utlovade ryktbarhet för dem som deltog: I anslutning till barnhuset skulle man låta sätta upp en bok, där varje donator skulle få sitt namn och den donerade summan inskriven, vartill deras namn dessutom skulle läsas upp i hemförsamlingarnas kyrkor. Boije avslöjade inga detaljerade planer, men meddelade sig tro att ständerna skulle börja stöda inrättningen, bara man först fått igång den med privata krafter.³⁷ Taktiken var alltså densamma, som De Geer vid samma tid använde sig av i grannlänet.

Domkapitlet förhöll sig tvivlande till Boijes förslag. I sig var projektet ädelt och värt allt stöd, men den ekonomiska säkerheten och allmännyttigheten fordrade tilläggsutredningar. Domkapitlet uppställde även följande reservationer:

1. Ett reglemente borde uppgöras för barnhuset och en direktion tillsättas, där förutom domkapitlet även alla fyra stånden skulle vara representerade.

---

³⁶ Gräsbeck 1951. Till logen hörde enligt matrikeln bl.a. Helsingfors justitieborgmästare Anders Ignatius, rådmän Nils Burtz, som år 1763 blev politiborgmästare, från år 1762 landskamrern Johan Alopaeus, lantränkmästare Hellenius söner Fabian och Karl Gustaf (sedermera adlad af Enehjelm) och köpman Anders Byström, som hörde till stadens äldste. Till logen anslöt sig år 1763 bl.a. stadsnotarien A.M. Alftan, köpmännen Per Sunn och H.J. Tesche samt sekreteraren i finska fästningsbyggnadens upphandlingskommission Johan Kuhlberg, som år 1766 blev justitie- och politiborgmästare i Helsingfors.

³⁷ FRA. NTLka, Da: 30. Lh. Boije till Borgå domkapitel 20.9.1762.

2. Barnhuset skulle inte få ta in utomäktenskapliga barn, "til førekommande af den skadelige följd, at lösagtiga menniskjor eljest skulle taga sig anledning, at så mycket frijare öfwa sin syndiga och lastbara böjelse för otuckt" i vetskap om att barnen placerades på barnhem.

3. Direktioner skulle grundas i alla församlingar utanför Helsingfors för att handha insamlingen av medel, skaffa information om hjälpbehövande barn samt om hur man skulle bistå sådana barn som inte rymdes på barnhuset. Direktionerna skulle bestå av prästerskapet och kyrkoråden.

Domkapitlet meddelade att det skulle be prästerna stöda insamlingen, såvida dessa villkor uppfylldes.³⁸

Boijes svar var artigt men undvikande. Det första villkoret besvarade han med en förklaring, om att han som sitt rättsnöre hade bestämmelserna i instruktionen för landshövdingarna, enligt vilka han själv, biskopen och Helsingfors borgmästare skulle stå i ledningen för inrättningen. Han utlovade likväl representation även för domkapitlet. Boije ville dock inte skyn da med att tillsätta en direktion, emedan han fruktade att en sådan brådska enbart skulle leda till svårigheter, såvida exempelvis Åbo domkapitel och Helsingfors magistrat ville bli delaktiga i anstaltens ledning. Landshövdingen tilltalades inte heller av tanken på att alla stånd skulle vara representerade, en för stor direktion skulle enbart orsaka konflikter och laglighetsproblem. Boije meddelade, att han tills vidare enbart önskade en direktion bestående av honom själv, biskopen och borgmästaren, som även denna skulle behöva sammanträda först efter att insamlingens resultat var klart för att då besluta om den kommande förvaltningen. Det föreföll som om Boije ville ha fria händer visavi insamlingen. Dessutom gjorde han sig skyldig till att medvetet vilseleda domkapitlet, när man målade upp bilden av ett barnhus som skulle styras på samma sätt som kronans inrättningar.

Domkapitlets andra villkor tog Boije klart avstånd ifrån. Han konstaterade en gång för alla, att det föddes många såda-

---

³⁸ FRA. BDA, Ca: 25. Borgå domkapitel 20.10.1762; FRA. NTlka, Ea: 82. Borgå domkapitel till lh. Boije 20.10.1762.

na barn i landet, som hade alltför fattiga föräldrar eller som aldrig fick del av någon faderlig omvårdnad. Boije förstod inte hur det kunde vara i enlighet med det kristna kärleksbudet att låta sådana barn gå under. Till yttermera visso meddelade landshövdingen, att han kände många som inte skulle stöda projektet om man satte sådana begränsningar.

Till domkapitlets tredje villkor förhöll sig landshövdingen välvilligt, men inte heller när det gällde direktionerna i församlingarna ville han gå sakerna i förväg.³⁹

Boijes svar gav upphov till konflikter i domkapitlet. Lektor Kraftman motsatte sig stöd till barnhusprojektet och framlade som ett mer ändamålsenligt förslag att man skulle begrunda, hur fattiga barn och åldringar ute i socknarna bättre kunde bli omhändertagna. Domkapitlets majoritet beslöt likväl att nöja sig med Boijes redogörelse och man sände ut ett cirkulär, där prästerskapet uppmanades att stöda barnhusinsamlingen.⁴⁰

Landshövding Boije hade inte slagit sig till ro i väntan på domkapitlets slutgiltiga ståndpunkt. Kronofogdarna ålades att kungöra insamlingen bland befolkningen och man sände insamlingslistor till de olika regementena, kyrkoherdarna, Åbo domkapitel och Åbo hovrätt. Förutom i det egna länet spred sig insamlingslistorna även i Åbo till prästerna och de centrala institutionerna.⁴¹

Barnhusprojektets framtid föreföll ljus och det verkar som om prästerskapets inställning till frågan i.a.f. ställvis var synnerligen välvillig. I Ingå prosteris riksdagspostulat från år 1764 föreslogs en årlig kollektinsamling till förmån för barnhuset. Förslaget visade att prästerskapet uppfattade projektet som avsett uttryckligen för soldatbarn.⁴²

---

³⁹ FRA. Ntlka, Da: 30. Lh. Boije till Borgå domkapitel 3.11.1762.

⁴⁰ FRA. BDA, Ca: 25. Borgå domkapitel 20.11.1762 och Dc 3:1, domkapitlets cirkulär 27.11.1762.

⁴¹ FRA. Ntlka, Da: 30. Lh. Boije till kronofogdarna 2.10., till generalmajor Biörnberg och överste Liewen 10.11., till överstarna von Törne, Horn och Järnefelt samt Åbo domkapitel 12.11., till kyrkoherdarna 15.11. och Åbo hovrätt 20.11.1762. Bland städerna var det enbart magistraten i Ekenäs som erhöll insamlingslistor av landshövdingen 1.12.1762.

⁴² SRA. Prästestd., R 927. Ingå prosteris riksdagspostulat 10.10.1764, § 14.

6.4.2. Byggnadsarbetena inleds . . . och upphör

Vintern 1762—63 var förhoppningarna om att ett barnhus skulle byggas stora. När kampanjen inleddes fanns det i fonden 1 000 koppardaler, som hade insamlats i Stockholm och det emottagande projektet fick i länet verkade lovande. I samråd med Augustin Ehrensvärd började Boije förbereda ett igångsättande av byggnadsarbetena och använde sig då även av medel som lånades ur fonden för befästningsarbeten och länets lasarettfond. Med dessa medel igångsatte man grundarbeten och inköpte byggnadsmaterial.⁴³ Fortifikationsofficeren B.G. von Spången, som hade tjänstgjort på Sveaborg, stod för byggnadens ritningar och dessa hade sedan godkänts av Ehrensvärd. Helsingfors skulle få ett ståtligt stenhus.⁴⁴

Verkligheten visade sig snart besvärligare än förhoppningarna. Även om Boije prisade prästerskapets samarbetsvilja, var insamlingsresultatet en besvikelse. Subskriptioner hade visserligen insamlats för 25 000 koppardaler, men i reda pengar fanns det enbart 34 000 daler. De största donationerna kom från regimentsofficerare (sammanlagt c. 12 000) och av ståndspersoner, ämbetsmän och präster (c. 12 000), medan insamlingen av befolkningen däremot enbart hade gett c. 4 000 daler och genom frimurarnas verksamhet c. 6 000 daler.⁴⁵

Skulden till att projektet gick omintet satte Boije senare helt på mössornas makttillträde, ”under hwilket tidewarf, de flästa nyttiga inrättningar i Riket icke undgick at widkännas sådane skötningar hwilka syntes bebåda deras undergång”. Att de lättnader, som hade beviljats för byggande av stenhus, upphävdes, och framförallt att Ehrensvärd åsidosattes i ledningen för befästningsarbetena, var otvivelaktigt allvarliga bakslag. De medel som hade lånats ur befästnings- och lasarettfonden måste återbetalas, byggnadsarbetena inställas och man var tvungen att sälja byggnadsmaterialet på auktion.⁴⁶ Barnhuset visade sig vara ett luftslott.

---

⁴³ SRA. Städens acta, vol. 22. H.H. Boijes berättelse ang. barnhusprojektet 3.5.1773.

⁴⁴ Meyer 1933, 16.

⁴⁵ SRA. Landshövdingarnas riksdagsberättelser 1765—66, vol. 85. Nylands och Tavastehus län, § 10 (FRA: FR 360).

⁴⁶ Se not 43.

Helt till spillo gick resurserna likväl inte, eftersom man med de insamlade medlen från första början årligen hade understött vården av c. 30 barn. Med barnhusets behov i tankarna hade Boije även inköpt ett område för trädgårdsändamål. När han år 1772 lämnade Helsingfors, donerade han sin trädgård till barnhusfonden, vars medel i fortsättningen användes till välgörenhet och för att upprätthålla en skola för soldatbarn på Sveaborg.⁴⁷

Frimurarnas barnhusprojekt förefaller från begynnelsen att ha byggts på felaktiga uppskattningar. Fram till år 1765 hade man enbart fått ihop drygt 30 000 daler, även om Boije i sin riksdagsberättelse framställde insamlingsresultatet som nära nog det dubbla. Befolkningen i länet kom aldrig att känna någon större entusiasm för de extremt optimistiska ståndspersonernas barnhusiver. En annan felaktig uppskattning rörde kronans inställning. Den principiella entusiasm för barnhus som uttrycktes på riksdagen, var inte tillräcklig för att ständerna med kronans medel skulle ha stött barnhusprojektet, detta trots att Boije gång efter annan ansökte om stöd. Boije hade inte samma tur som Frimurarebarnhuset i Stockholm, till vilket Sekreta utskottet år 1761 beslöt donera 100 000 koppardaler utan att ens framlägga ärendet för ständerna.⁴⁸

6.5. Centralmakten, lokalsamhället och barnavården

När barnavården fr.o.m. 1750-talet småningom framträdde som fattigvårdspolitikens fasta punkt, var detta ett även internationellt sett ovanligt fenomen, som hängde samman med den sär-

---

⁴⁷ Ibid., samt Meyer 1933, 17.

⁴⁸ SRA. Sekreta utskottets protokoll 1760—62. SU 2.6.1761 (FRA:FR 25). Boijes ansökningar till riksdagen, se SRA. Landshövdingarnas riksdagsberättelser 1765—66, vol. 85. Nylands och Tavastehus län, § 10 (FRA: FR 360), 1769—70, vol. 53: § 10 (FRA:FR 362); samt 1771—72, vol. 51: § 10 (FRA: FR 363).

ställning befolkningsfrågorna fick i riksdagspolitiken.⁴⁹ Det allmänna argumentet för barnavårdsprojekt var befolkningspolitiskt, men i praktiken var det arméns utveckling som mer specifikt fick motivera projekten. De konkreta initiativen till att utveckla barnavården kom också i allmänhet från arméns håll.

Landshövdingarnas intresse för frågan varierade stort, men praktiska åtgärder vidtogs enbart av landshövding Gyllenberg, som konfronterades med de problem byggnadsarbetena på Sveaborg åsamkade barnen. I Helsingfors och Åbo, i centralområdena, visade landshövdingarna ett allmänt politiskt intresse för barnavårdsfrågor, medan däremot landshövdingarna i mer perifera och bondedominerade län visade ett iögonenfallande litet intresse för barnavårdens allmänna problematik. Sannolikt är, att landshövdingarnas intresse fick aktiva uttryck i de områden, där en stor grupp av ståndspersoner hyste intresse för rikets angelägenheter, medan landshövdingarna i traditionella bondeområden hade fullt upp med konkretare problem, såsom den höga barndödligheten i Österbotten. Det kan gott och väl hända, att landshövdingen i Österbottens eller Savolax och Kymmenegårds län personligen var t.o.m. mycket intresserad av barnavårdsfrågor som en del av den allmänna befolkningsfrågan, men att detta till följd av den outvecklade ”debattkulturen” bland ståndspersonerna inte gav några impulser till konkreta åtgärder.

De konkreta förslagen utgick antingen direkt eller indirekt från militära kretsar. Ett intressant drag i dessa projekt är att inget av dem, Stackelbergs plan undantagen, föreslogs finansieras direkt av kronan. Stackelbergs plan lämnade aldrig pappret och man kan misstänka att detta även skulle ha varit fallet, ifall den hade hunnit nå riksdagens slutgiltiga behandling. Framgångsrikast var Augustin Ehrensvärds barnhus och karaktäristiskt för den därmed sammanhängande beslutsprocessen var, att Ehrensvärd vände sig direkt till Kungl. Maj:t eller till riksdagen och att hans starka personliga auktoritet uppenbarligen tryggade många sådana finansieringsformer, som inte skulle ha öppnat sig för andra. Centralmaktens regionala nivå, för att inte tala om lokalsamhället, hade ingenting att göra med Artilleriregementets barnhus. Regimentenas betydelse som

---

⁴⁹ Dyrvik 1983, 414—423.

sociala korporationer var i sig stor, i Artilleriregementets fall kom Ehrensvärds personliga insats därtill att bli avgörande.

Påståendet att frimurarnas barnhusprojekt utgick från armén och dess intressen, kan även underbyggas med att frimurarna i så hög grad dominerades av officerare. Även i offentligheten framtonade barnhuset som en stödinrättning för uttryckligen soldatbarn. Projektet var likväl på många sätt exceptionellt. Landshövding Boije handhade personligen penninginsamlingen, men i sin egenskap av landshövding. Insamlingen var ursprungligen helt frivillig och dess praktiska förverkligande vilade på ståndspersonernas och prästerskapets välvilja. Boije gjorde inte ens några försök att erhålla pengar av Kungl. Maj:t, men efter att insamlingen misslyckats vände han sig regelbundet till ständerna, dock utan resultat. Där De Geer inte hade lyckats i sin taktik att erhålla kronans finansiering, lyckades inte heller Boije.

Även om grunddragen i De Geers och Boijes taktik var desamma, finns det en intressant skillnad. De Geer vände sig till befolkningen via tinget, medan Boije i sin tur försökte samla in pengar med hjälp av domkapitlet och prästerskapet. Domkapitlets motsträvighet gentemot Boijes projekt kan förefalla egendomligt, men förklaras delvis av att man i domkapitlet otvivelaktigt var medvetna om frimurarnas bakgrundsroll. Förutom av ideologiska, förhöll sig domkapitlet även av politiska skäl misstänksamt till frimureriet. I sveaborgsofficerarnas hemliga sällskap såg Borgå domkapitel med sin mössmajoritet, förutom religiöst och sedligt misstänkliga drag, även ett kraftcentrum för hattarnas politik.⁵⁰

Sammanfattningsvis kan man säga att strävandena att utveckla barnavården var ett intresse för en begränsad grupp

---

⁵⁰ I Ingå protesteris riksdagspostulat till 1765—66 års riksdag (se not 42) föreslogs det, främst på moraliskt-religiösa grunder, att frimurarorganisationen skulle avskaffas. Eftersom man i samma postulat framlade sitt stöd för Boijes barnhusprojekt, är det uppenbart att prästerskapet inte förknippade detta med frimurarna. Borgå domkapitel planerade år 1769 ett riksdagsbesvär om frimurarorganisationen, som betraktades som ett hot, förutom mot religionen även mot regeringsformen. Se FRA. BDA, Ca: 32.1. Borgå domkapitel 17.3. och 15.4.1769. Det mössledda domkapitlets fientliga inställning till frimureriet förstärktes otvivelaktigt av, att Helsingfors kyrkoherde Zachris Cajander, förutom frimurare även anhängare av hattarna, samma år valdes till prästerskapets representant på riksdagen. Se Tolonen 1980, 130, 143.

ståndspersoner, medan bönderna förhöll sig helt passivt. De olika projektens öde blev att antingen redan i initialskedet misslyckas till följd av en för liten finansieringsbas eller att falla tillsammans med en inflytelserik beskyddare. Kronans ståndpunkt visade sig tudelad på samma sätt som fallet var också i fråga om hospitalväsendet. Projekten understöddes i princip, men försöken att erhålla kronans finansiering misslyckades. Artilleriregementets barnhus var i sin egenskap av arméns interna arrangemang det livsdugligaste, men i det långa loppet kunde verksamheten på inrättningen inte upprätthållas utan en mer omfattande finansiering. Entusiasmen för barnhus dämpades även på 1760-talet och så ansåg exempelvis H.H. Boije i den redogörelse han gav 1773, att inrättningarna närmast var ett slöseri med pengar. Den upplysta opinionen hade svängt till stöd för utackordering. Det var också det enda sättet att uppnå resultat utan betydande utgifter för staten. I praktiken kunde detta enbart förverkligas genom bönderna, som en del av det lokala fattigvårdssystemet.

7. Fattigvård i Åbo stifts församlingar 1721—1772

Åbo stift innefattade under frihetstiden hela Åbo och Björneborgs samt Österbottens län och västra delen av Nylands och Tavastehus län. Till följd av områdets omfattning och heterogena karaktär, kommer fattigvårdens utveckling här att granskas i fem områden, så att det på detta sätt kan bli möjligt att skönja eventuella särdrag i utvecklingen samt bakomliggande ekonomisk-sociala och institutionella faktorer. Enligt LEINBERGS utredning (1886) fanns det under frihetstiden 105 moderförsamlingar på landsbygden i Åbo stift, varav denna undersökning områdesvis inbegriper församlingar enligt följande (inom parentes det totala antalet moderförsamlingar på landsbygden i området): *Egentliga Finland* nitton (25) samt uppgifter om fyra kapellförsamlingar, *Åland* fyra (8), *västra Nyland* åtta (11) samt uppgifter om tre kapell, *Satakunda* elva (21) samt uppgifter om ett kapell, *västra Tavastland* sju (14) samt uppgifter om tre kapell och *Österbotten* tio (26). Av de undersökta församlingarna i Österbotten är hälften från Sydösterbotten och hälften från Nordösterbotten. Totalt är 59 (c. 56 %) av moderförsamlingarna på landsbygden medtagna och urvalet kan sålunda anses representativt. De exaktaste resultaten får man i södra Finland, slutsatserna om situationen i Österbotten bör man ta med större försiktighet.

Då grunddragen i fattigvårdssystemens utveckling och beslutsprocesserna nedan beskrivs, hänvisas huvudsakligen till de uppgifter som finns framlagda i bilagorna och deras källhänvis-

ningar. I bilagorna har varje församling sitt eget nummer, som även är numret på källhänvisningen till bilagan. Noterna i textdelen hänvisar sålunda till källhänvisningen i ifrågavarande bilaga. Ett sådant tillvägagångssätt har förefallit ändamålsenligt för att undvika en alltför tung notapparat, även om det har resulterat i mindre exakta hänvisningar. Numreringen av de undersökta församlingarna syns på karta 2.

P.g.a. bristerna i Åbo domkapitels arkiv, baserar sig framställningen nästan helt på uppgifter ur församlingarnas arkiv samt ur landskaps- och sockenhistoriska verk. Till följd av att församlingarnas arkivmaterial varierar beroende på tidpunkt, finns det med nödvändighet luckor i bilden av den lokala fattigvården och beslutsfattandet i anslutning till denna, något det är skäl att hålla i minnet då man förhåller sig till slutsatserna nedan.

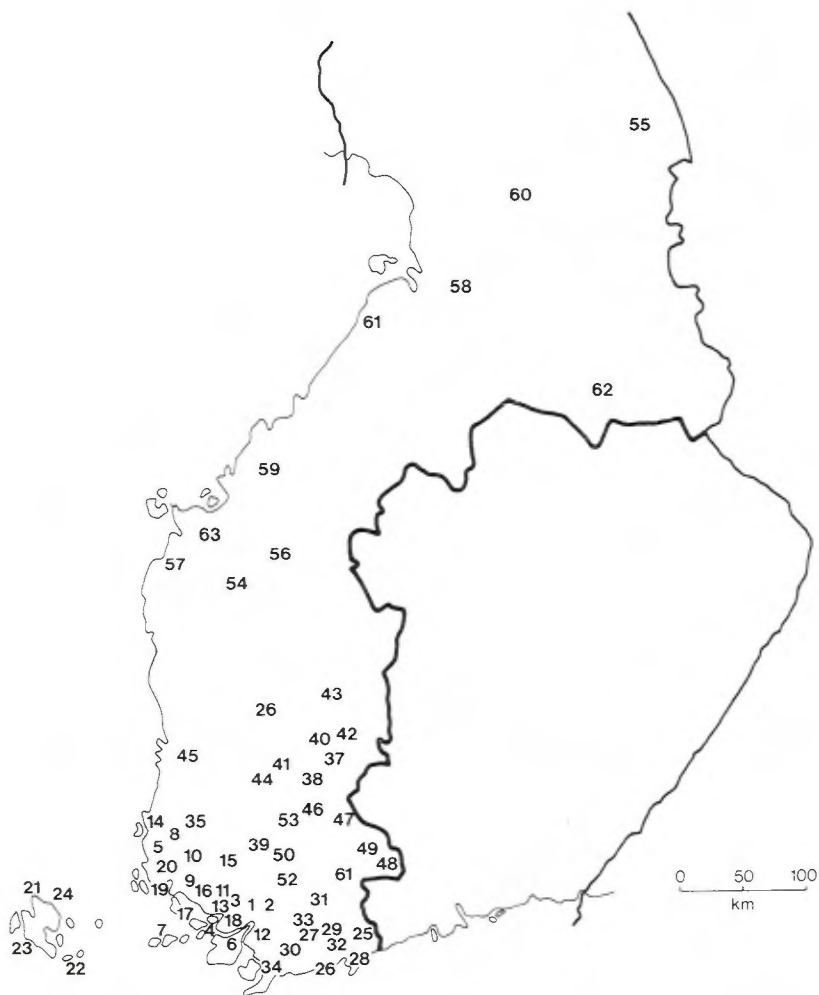
7.1. Lag och allmän praxis — fattigstugornas utbredning

De fattistugor som föreskrevs i kyrkolagen och den allmänna lagen, fanns enbart på några orter i södra Finland. Den enda socken, där fattigstugan fungerade som huvudsaklig fattigvårdsform under hela frihetstiden, var Tenala i västra Nyland. Stugan hade uppförts i slutet av 1600-talet och hade plats för åtta fattiga. Fram till 1760-talet försörjdes de fattiga med frivilliga gåvor, vars otillräcklighet och ojämna fördelning tvingade de fattiga till tiggeri. Klagomålen över detta gav resultat år 1733, när sockenstämmorna i Bromarv och Tenala beslöt att kyrkoherden i fortsättningen skulle sköta utdelningen av gåvorna. Kyrkoherden skulle tillsammans med någon adelsman eller kyrkvården och i närvaro av sexmännen, mellan stugans invånare fördela de gåvor som hade samlats.¹

I början av 1700-talet utgjorde sockenstämman den enda beslutsinstitutionen i församlingen, men på 1760-talet valde man

¹ Bilaga 1 B:34 (Tenala).

Karta 2 Undersökta församlingar/Åbo stift.

likväl att återinföra kyrkorådet, som hade verkat under 1600-talet. Detta organ blev av avgörande betydelse för fattigvårdens utveckling. Kyrkoherde Joakim von Glan, som på sin tid hade blivit vald som adelns och ståndspersonernas kandidat, uttryckte på sockenstämman sin oro över de fattigas försämrade ställning år 1767, och man beslöt då att till följd av "de ganska dyra tider och den usla belägenhet" de fattiga befann sig i, även bevilja kassaunderstöd åt tre änkor som levde utanför fattigstugan. Mer betydande åtgärder vidtogs följande år, då bergmästare Johan Adolf Liljeqvist för kyrkorådet föreslog att man skulle bygga en ny fattigstuga. På följande sockenstämma tog kyrkoföreståndaren, kapten Carl Fredrik Toll, tyglarna och föreslog att socknens hemman skulle indelas i understödsrotar med skyldighet att bistå fattigstugans invånare. På samma stämma fattades ett principbeslut om att en ny fattigstuga skulle byggas. Den slutgiltiga, detaljerade beskattningsförteckningen framlades i kyrkorådets namn för sockenstämman 8.10.1769. Hemmanens understödsskyldighet fasställdes enligt betalningsförmåga sålunda, att säterier årligen betalade 8 kappar, säterirusthåll 7 kappar, krono- och skatterusthåll 6 kappar samt övriga hemman 4 kappar råg till det fattighjon som hade tilldelats dem. I detta sammanhang beslöt man även att låta bygga en fattigstuga, men arbetena kom igång först efter att bonden Isak Nilsson år 1770 åtog sig arbetet. Eftersom Isak Nilsson synbarligen själv var medlem av kyrkorådet, blev det på sätt och vis även kyrkorådets egen sak att verkställa det beslut man hade drivit fram.

Böndernas passivitet när det gällde att befrämja projektet var uppenbar. Tenala hörde till de församlingar som dominerades av ståndspersoner och enligt NIKULA hade de adliga kyrkoföreståndarna lika mycket makt i församlingens angelägenheter som kyrkoherdarna själva. Adelns och böndernas olikartade intressen var uppenbara i prästvalen på 1700-talet, där adeln i regel fick sin egen kandidat godkänd.²

I västra Nyland finner man även en hänvisning till en annan fattigstuga. Det finns likväl inga säkra uppgifter om den inrättning som verkade i Lojo genast efter stora ofreden, sannolikt rörde det sig om antingen en rote eller ett fattighjon som tillfäl-

---

² Ibid.

ligt placerades i sockenstugan.³

Fattigstugorna förblev sällsynta även i Egentliga Finland, där fattigstugverksamheten i Virmo och Pöytis är nära förknippad med den mångsidigt verksamma Anders Lizelius namn. Under sin tid som kyrkoherde i Pöytis (1739—1759) strävade Lizelius kraftfullt efter att utveckla fattigvården. För att komplettera rotesystemet och täcka kostnaderna för fattigstugan från slutet av 1750-talet, skapade man ett s.k. fattigmagasin. Magasinet grundades år 1758 och man fastställde då som ett av dess syftemål att försörja någon arm invånare på fattigstugan. Det finns likväl inte några säkra uppgifter om när denna fattigstuga grundades. Pöytis kapell i Yläne fick ett motsvarande fattigmagasin år 1763 och fr.o.m. år 1768 deltog även Oripääborna i Pöytismagasinet. Även detta beslut fattades i samband med en av Lizelius prostevisitationer. Magasinen blev också snabbt ekonomiskt inbringande. Vid prostevisitationen år 1774 kunde man konstatera att spannmålskapitalet uppgick till 30 tunnor och fattigkassan till över 2 000 koppardaler.⁴

År 1760 utsågs Anders Lizelius till kyrkoherde i Virmo och den nya kyrkoherdens bomärke kom snart även att sättas på fattigvårdens organisation. I Virmo hade en fattigstuga uppenbarligen varit i funktion på 1730-talet, men efter att ha förfallit hade den sedan kommit ur bruk. Då rotarna år 1762 vägrade att ta sig an en viss sjuk soldat, gav Lizelius order om att en skild stuga skulle byggas åt denna. Ägotvisterna om området som hade planerats för stugan, drog ut på verkställandet av beslutet, men tillsammans med kronofogde C. Rödlin drev Lizelius igenom sin sak. Stugan omnämndes inte ännu under 1764 års biskopsvisitation, men senare var den en del av fattigvårdssystemet i Virmo. År 1767 föreslog Lizelius med framgång att man även skulle grunda ett fattigmagasin och sedermera gjorde han nyttan av ett sådant bekant i Åbo Tidningar (1774) samt i sin egen finskspråkiga tidning, Suomenkieliset Tietosanomat (1776). Omorganiseringen av fattigvården i början av gustavianska tiden visar på ett utmärkt sätt hur Lizelius synsätt i fattigvårdsfrågor var före sin tid. I Virmo avskaffades rotevården

---

³ Ylikangas & Siiriäinen 1973, 471.

⁴ Bilaga 1 A:15 (Pöytis, Yläne).

helt och fattigvården organiserades på basen av skatter, fattighus och kassaunderstöd.⁵

Det traditionella fattighuset i Tenala och de fattigstugor Lizelius åstadkom i Pöytis och Virmo förblev undantag i stiftet och stiftsstyrelsen drev inte heller på församlingarna när det gällde att grunda sådana inrättningar, annat än då man genom hot ville tvinga fram en större medgörlighet i roteringen. Inför biskop Fahlenius förslag om en fattigstuga accepterade Hattula rotering år 1737 och i Pedersöre förband man sig år 1751 att genomföra rotering, när Browallius krävde ett fattighus för underhållet av de 150 tiggarna.⁶

Sockenstugan användes ställvis som en tillfällighetslösning när enskilda fattiga skulle placeras. Om ett sådant förfaringsätt vittnar t.ex. det beslut som år 1766 fattades i Tövsala, där man avslög en viss dragons ansökan om att i.a.f. i samband med kyrkfärderna få placera sin sjuka hustru på sockenstugan. Församlingen "ville på goda grunder inte godta detta, utan lovade henne hellre ett rum att bo i".⁷

7.2. Rotevården som alternativ till fattighuset

I Åbo stift kom förverkligandet av rotevården igång på 1690-talet, efter att fattigvårdsproblemen i flera repriser hade behandlats på synodalmötena i stiftet. 1698 års synodalmöte fastställde, att det på sådana orter där det inte kunde anses möjligt att grunda fattigstugor, hörde till sockenstämmans uppgifter att besluta om vården av fattiga i bestämda gårdar. De fattiga skulle hålla sig i den krets av gårdar som hade tilldelats dem, i roten, samt bistå i arbetet i den mån ålder och hälsa tillät. Följande år påminde domkapitlet i ett cirkulär om roteringen.⁸

---

⁵ Bilaga 1 A:10 (Virmo).

⁶ Bilaga 1 D:47 (Hattula) och 1 E:59 (Pedersöre).

⁷ Tövsala KA. Sockenstämmoprotokoll 6.4.1766 (FRA: JK 178).

⁸ Juva 1955, 94; Kuusanmäki 1966, 511.

Roteringsens utbredning avlägsnade likväl inte de problem, som å ena sidan orsakades av den traditionella frivillighetstanken, å andra sidan av det fortgående tiggeriet. I böndernas synsätt kom fattigvårdens frivilliga karaktär att överföras på rotens frihet att avgöra vem som skulle bli rotehjon. Följden blev ett principiellt problem beträffande huruvida sockenstämornas beslut var bindande, något även domkapitlet måste ta ställning till då en rote i S:t Karins egensinnigt vägrade att godkänna det rotehjon som hade ålagts av sockenstämman. Domkapitlet bad landshövdingen ingripa i tvisten i en skrivelse, som på ett utmärkt sätt belyser det officiella förhållningssättet till församlingsfattigvården under frihetstiden.

Domkapitlet förklarade att fattigstugorna var föreskrivna såväl i lagen som i instruktionen för landshövdingarna, men att det sedan urminnes tider inte hade funnits några fattigstugor i landet. Däremot hade de fattiga indelats i rotar och i detta fall "har denna lands sed gällit så som Lag". Domkapitlet ansåg att roteringen var ett alternativ att föredra, eftersom de fattiga då blev bättre omhändertagna, när de inte "blifvit skilda ifrån friskt och wälmående folks sällskap". Emedan det alltså inte fanns något bättre tillvägagångssätt, var det skäl att bibehålla roteringen, av vilket det i sin tur följde att en rote inte kunde ha någon rätt att förbigå sockenstämmans beslut. Problemet var att det inte fanns några medel att tvinga rotarna till efterlevnad av besluten och vid tvister måste man sålunda söka kompromissförslag. Med domkapitlets ord: "Å ena sidan förekommer den eländigas nöd, samt den willerwalla som sig deraf kunde utbreda, om någon Rota egenwilligt finge sätta sig emot kyrcklostämmans beslut, å den andra sidan förekommer det, at allmosor och de fattigas understöd, under Rikets sälla Regering, böra af en fri wilja härflyta".⁹ Det kan konstateras, att inte ens landshövdingens ingripande fick ifrågasvarande rote att ändra sin inställning.

Domkapitlet såg alltså roteringen som ett officiellt godkänt substitut för fattigstugorna. Under frihetstiden utvecklades roteringen även till det dominerande fattigvårdssystemet och dess

---

⁹ ÅLA. ÅDA, B I:31. Åbo domkapitel till lh. Wallén 15.1.1766. Samma tvistemåne kom upp under biskopsvisitationen i Janakkala år 1767. Biskopen ansåg att roten, "för en god ordnings bibehållande", skulle foga sig i sockenstämmans beslut. Janakkala KA. Biskopsvisitationsprotokoll 1767 (FRA: TK 253).

karaktär förändrades småningom allt tydligare från "organiserad frivillighet" till obligatorisk fattigvårdsskatt.

7.2.1. Egentliga Finland och Åland

Sydvästra Finland var ett administrativt och socialt sett stabilt område, för vilket det var karaktäristiskt med små församlingar och administrativa enheter, nära förbindelser med den andliga och världsliga centralorten Åbo, långvarigt åkerbruk och i anslutning till detta en stark prägel av ståndspersoner.

Roteringen i Egentliga Finland och på Åland 1721—1772

(Årtal utan parentes anger roteringsår, årtal inom parentes det år, från vilket de första uppgifterna om rotering finns.)

Före år 1721	1720—1730-talen	1740—1750-talen	1760—1772
Kimito (1705)	Pöytis (1722)	Angelniemi (1748)	Bjärnå (1760-talet)
Halikko (1709)	Rimito 1722—23	Lundo (1750)	
	Letala 1724	Masku (1750)	
	Pyhämaa 1724	Kaland 1755	
	Virmo (1731)	Vemo (1755)	
	Reso 1738	S:t Karins (1756)	
	Uskela (1739)	Pemar (1758)	
	Finström (1739)	Pikis (1755)	
	Saltvik (1739)		

Även om den första uppgiften om rotering för åtta församlingars del är från tiden efter 1740-talet, så kan man ta för givet att roteringen även i dessa fall är av äldre datum. Att uppgifterna blir vanligare i slutet av 1740-talet beror på den grundlighet Johan Browallius visade under sina visitationer, tidigare biskopar kunde lämna fattigvården helt obeaktad och otvivelaktigt var detta i synnerhet fallet om det inte fanns något att anmärka på. Vid prostevisitationerna var det i allmänhet mer slumpmässigt man behandlade fattigvården.

Av församlingarna i Egentliga Finland var det med säkerhet enbart församlingarna i Korpo och Tövsala som saknade rotering, sannolikt var detta även fallet i Sagu. I de åländska socknarna Föglö och Hammarland var de fattiga beroende av tiggeri, bygång och understöd från fattigkassan.

Det viktigaste skälet till att biskoparna inte uppträdde som egentliga initiativtagare i roteringsfrågor, var att roteringen hade etablerats i ett så tidigt skede. Det är i sig intressant att no-

tera, att vare sig Browallius eller Mennander föreslog rotering ens för de församlingar, som saknade sådan under deras ämbetsperioder (Korpo, Tövsala, Föglö). Prästerskapets och församlingarnas försäkringar om att de fattiga även annars blev tillräckligt väl omhändertagna, var nog för biskoparna. Enbart i Föglös fall föreslog Mennander att de fattiga skulle roteras, såvida deras antal började stiga.¹⁰

Prostevisitationerna hade en större andel i genomförandet av roteringen. Det var krav under prostevisitationerna som låg bakom roteringen av de fattiga i Rimito samt i Letala och dess kapell i Pyhämaa i början av 1720-talet. Även i Tövsala fattades det år 1750 på initiativ av prosten H.H. Alanus ett roteringsbeslut, men detta verkställdes aldrig.¹¹

Eftersom det enbart finns uppgifter om roteringsbeslut från fyra församlingar, är det omöjligt att med säkerhet säga vilka kretsar som tog initiativet till dessa. Sannolikt är likväl att roteringen i dessa sydvästliga kulturbygder huvudsakligen var kyrkoherdarnas verk och att prostarna enbart ingrep där det lokala prästerskapet hade försummat roteindelningen. Roteindelningen i Virmo på 1720-talet var sannolikt ett resultat av kyrkoherdarnas verksamhet och detta var helt uppenbart fallet med roteringen i Reso från år 1738.¹² Av församlingarna i närheten av Åbo var många löneförsamlingar för domkapitlet och Åbo akademis konsistorium, där en vikarie handhade själavårdarens praktiska verksamhet, men detta förefaller inte ha haft någon menlig inverkan på fattigvårdsförhållandena i dessa församlingar.

Den tidiga etableringen av rotesystemet ledde även till att man snabbare upptäckte problemen med rotering. Det fanns fler som ansökte om roteplats än placeringsmöjligheter och för det andra måste de inbördes rättigheterna och skyldigheterna för såväl husbönder som rotehjon klarare definieras. För att gallra bland sökandena till rotar var man tvungen att skärpa kriterierna för understöd, något man försökte uppnå framförallt genom bestämmelsen om att rotehjonens egendom skulle tillfalla fattigkassan. I Kimito fattades detta s.k. kvarlåtenskapsbeslut i samband med att sockenstämman även annars

---

¹⁰ Bilaga 1 A:22 (Föglö), 1 A:7 (Korpo) och 1 A:19 (Tövsala).

¹¹ Bilaga 1 A:8 (Letala), 1 A:14 (Pyhämaa) och 1 A:19 (Tövsala).

¹² Bilaga 1 A:10 (Virmo) och 1 A:16 (Reso).

behandlade många fattigvårdsärenden år 1756. Det var även uttryckligen på församlingsbornas initiativ man i detta sammanhang beslöt att begränsa kvoten kyrkfattiga, att gradera rotebelastningen enligt mantal samt att tillåta de fattiga att bo i egna boningar, så att de inte behövde fraktas från gård till gård. Allmogens klagomål över rotebördan ledde i Kimito till reformer ännu år 1769, då man beslöt att fastställa roteskyldigheten för varje hemman på basen av dess skatter till kronan. Kimito torde vara den första socken, där man avstod från mantalsbaserad rotebördan.¹³

Kvarlåtenskapsbesluten blev allt vanligare på 1760-talet. Kvarlåtenskapsbeslutet i Virmo från år 1762 och i Masku från år 1766 hade fattats på initiativ av kyrkoherden och prosten Lizelius, spår av församlingens prästerskap syns även i Bjärnä kvarlåtenskapsbeslut från år 1762, i Kaland år 1766 och i Letala år 1769.¹⁴

Strävandena att fördela rotebördan mer jämlikt och att precisera vårdskyldigheterna, uttryckte sig mångestädes i form av att man övergick till en skatteliknande rotebörd samt genom att man uppgjorde ett slags lokala ”instruktioner”. Det ovan nämnda kvarlåtenskapsbeslutet i Kimito åtföljdes av mångahanda bestämmelser, bl.a. om begravningskostnaderna för fattiga. Bakgrunden till instruktionerna låg ofta i de fattigas klagomål över otillräcklig vård. I Letala ledde klagomålen år 1753 till att de s.k. rotemästarna, som övervakade de olika rotarna, fick redovisa för sina åtgärder och år 1756 och 1757 var man dessutom tvungen att höja böterna för försummade roteskyldigheter. Bötesbestämmelserna var uppenbarligen nödvändiga, emedan domkapitlet år 1757 tvingades be myndigheterna om hjälp för att inkräva de böter på hela fem silverdaler, som hade ådömts av tinget i Kimito.¹⁵ Även i Virmo ledde de fattigas klagomål år 1771 till en instruktion och andra praktiska åtgärder. De grundliga sockenstämmoprotokollen från Virmo visar att allmogen ingalunda alltid var villig att godkänna Lizelius åtgärder och förslag i fattigvårdsfrågor. I Kaland övergick man

---

¹³ Bilaga 1 A:6 (Kimito).

¹⁴ Bilaga 1 A:10 (Virmo), 1 A:9 (Masku), 1 A:12 (Bjärnä), 1 A:5 (Kaland) och 1 A:8 (Letala).

¹⁵ Bilaga 1 A:8 (Letala); ÅLA. ÅDA, B I:26. Åbo domkapitel till lh. Lillienberg 23.3.1757.

till beskattning år 1772, efter att prosten Sacklinius föreslagit detta i samband med sin visitation.¹⁶

Den roteringsinstruktion som godkändes i Finström på Åland år 1765, innehåller på sätt och vis ett koncentrat av de många principer och bestämmelser, som man i slutet av frihetstiden följde i de olika församlingarna. Instruktionen hade uppgjorts av Daniel A. Backman, som även hade verkat som riksdagsman och den bar sällsynt tydliga spår av 1763 års förordning angående hospital och barnhus. Förordningens bestämmelser om bl.a. vem som var vårdberättigad, konkretiserades på basen av lokala förhållanden; som roteberättigade angav instruktionen enbart de allra mest utsatta, såsom åldringar och arbetsförmögna änkor, föräldralösa barn samt invalider och vårdbehövande "allt för späda barn" samt sådan sjukliga, svagsynta, blinda eller på annat sätt lytta personer, som inte själv förmådde tjäna sitt uppehälle. Bakgrunden till de allt vanligare kvarlåtenskapsbesluten belyses av instruktionens uttryckliga förbud mot att gamla husbönder/värdinnor eller anhöriga till hemmansägare föreslogs för rotarna, ett förbud man försökte effektivisera genom att stadga om att rotehjonens egendom skulle tillfalla fattiggassan. Sytningssystemets utbredning förefaller delvis även ha lett till att trycket på fattigvården ökade. Instruktionen innehöll därtill noggranna direktiv om beklädnads-, förplägnads- och begravningskyldigheter, om fattighjonens vårdperioder i de olika gårdarna, om deras arbetsplikt, levnadsvanor och kristendomsövningar. Instruktionen betonade å ena sidan understödets frivilliga karaktär, å andra sidan den kristna skyldigheten att hjälpa. För att övervaka förverkligandet av denna "frivilliga skyldighet", hade kyrkoherden rätt att för varje rote utse en speciell övervakare.¹⁷

I sydvästra Finland utvecklades rotesystemet till en allt noggrannare reglerad, skattelikhande börda. Det praktiska förverkligandet av fattigvården stod under prästerskapets stränga övervakning, varvid proste- och biskopsvisitationernas roll blev att stå för den allmänna kontrollen och råda bot på olika brister. Även om det är det lokala prästerskapets roll tillsammans med prostarna som framträder i beslutsprocessen, så gjorde även allmogen och de fattiga själv en insats när det gällde att

---

¹⁶ Bilaga 1 A:10 (Virmo) och 1 A:5 (Kaland).

¹⁷ Finströms KA. Sockenstämmoprotokoll 11.3.1765 (FRA: 55985).

utveckla fattigvården. Ett intressant fenomen är, att materialet från sockenstämmorna och visitationerna inte vittnar om någon särskild aktivitet bland ståndspersonerna, även om dessa uppträder i samband med rutinärenden rörande fattigvården, såsom förslagen till rotehjon och kyrkfattiga. I flera församlingar hade ståndspersonerna och de lokala ämbetsmännen likväl förtroendeuppdrag inom församlingen, där de verkade som prästerkapets stöd och bundsförvanter. För ståndspersonerna och ämbetsmännen framstod situationen som tillräckligt välordnad, också utan att de själva behövde tillgripa några speciella påtryckningar.

7.2.2. Västra Nyland

Västra Nyland präglades förutom av ett åkerbruk där ståndspersonerna dominerade, även av den flitigt förekommande bruksindustrin. Bruksområdena bildade likväl ofta egna samhällen, vars specialproblem det inte i detta sammanhang har ansetts vara meningsfullt att behandla. Det inflytande av ståndspersoner som bruken medförde, återspeglas i vilket fall som helst flitigt också i beslutsfattandet i församlingarna.

Roteringen i västra Nyland 1721—1772

1721—39

Esbo (1726)
Pojo (1729)
Ingå (1733)

1740—59

Karislojo (1749)
Lojo (1749)
Sjundeå 1749
Suomusjärvi (1749)
Kyrkslätt (1758)

1760—72

Pusula (1763)
(Tenala 1769)

I början av frihetstiden var roteringen allmänt utbredd också i västra Nyland, även om roteindelningen inte var helt problemfri. En dominans av ståndspersoner förefaller i sig inte ha varit tillräcklig för lösningar i enlighet med domkapitlets vilja, i Sjundeå där herrgårdarna var helt förhärskande, fick biskopen exempelvis inget stöd för sitt roteringsförslag år 1736. Som kyrkoföreståndare fungerade vid denna tid kapten O.M. Krebs med bistånd av två kyrkvårdar som vanligtvis utgjordes av traktens rusthållare. Roteindelningen av de fattiga i Sjundeå skedde år 1749 på förslag av biskop Browallius.¹⁸ År 1730 och

¹⁸ Bilaga 1 B:32 (Sjundeå).

1736 motsatte sig även Kyrkslättborna den rotering biskoparna föreslog, men vid biskop Mennanders visitation år 1758 visade det sig att också Kyrkslätt hade blivit roterat. På förslag av Mennander beslöt man samma år i Pojo att öka antalet rotar, så att det bättre motsvarade behovet.¹⁹

Det var enbart i Lojo kapell i Pusula samt i Ingå, som det lokala prästerskapets insats klart kom till synes. Det beslut om att höja rotarnas antal från 7 till 10 som år 1771 fattades i Pusula, var ett verk av kyrkoherden i Lojo, Thomas Pacchalenius.²⁰ Övergången till rotering i Ingå år 1733, skedde eventuellt på förslag av kyrkoherde Alexander Kepplerus, men det kan lika väl hända att initiativtagarna utgjordes av de många ståndspersoner, om vars närvaro mötesprotokollet vittnar. Det beslut som år 1737 ålade de kyrkfattiga att årligen städa kyrkogården, hade fattats på initiativ av brukspatron Hising, som verkade som kyrkoföreståndare.

Man får en god bild av sockenstämmoinstitutionen i Ingå om man betraktar dess "representativitet". Vid biskopsvisitationen år 1724 beslöt man att tre bönder från varje sexmansdistrikt i framtiden skulle delta på sockenstämmorna. År 1746 preciserades förfaringssättet ytterligare, genom att representanterna för sexmansdistrikten, vid denna tid sex från varje, skulle utses av kyrkoherden! Sockenstämmorna i Ingå valde flitigt rotehjon, men ett omnämnande från år 1739 om att kyrkorådet på förhand granskar vem som kan antas som kyrkfattig, antyder att fattigvårdsärendena förbereddes i en trängre krets.²¹

Den roll de av ståndspersoner präglade kyrkoråden hade för fattigvårdens utveckling, kom klart till synes, förutom i Tenala, även i Esbo. Den tvist som år 1758 blossade upp i Esbo kyrkoråd mellan å ena sidan kapten Tersmeden och jägmästare Amnorin och å andra sidan kyrkoherde Cajander, visar att förhållandet mellan ståndspersoner och prästerskap inte var helt problemfritt. Tersmeden och Amnorin föreslog att valet av och understödet till kyrkfattiga helt skulle sättas under kyrkorådets övervakning, något som gjorde kyrkoherden förbittrad. Cajander meddelade att han hade uppfyllt sina ämbetsskyldigheter, men konstaterade, att man för hans del kunde utse andra att

---

¹⁹ Bilaga 1 B:28 (Kyrkslätt) och 1 B:30 (Pojo).

²⁰ Bilaga 1 B:31 (Pusula).

²¹ Bilaga 1 B:26 (Ingå).

svara för biståndet till och övervakningen av de fattiga, ”dem de tilltro, bättre kunna känna de fattigas tillstånd och willkor, och med mera ömt samwete bewaka dessa uslingars rätt”. Ståndspersonerna hade gjort intrång på kyrkoherdens domäner och denna svarade med att göra saken till en klar förtroendefråga. Krisfröet löstes genom att sakerna förblev vid det gamla.²²

Materialet från sockenstämmorna i västra Nyland vittnar inte i nämnvärd grad om att bönderna eller de fattiga själva skulle ha varit aktiva. Frågorna sköttes under prästerskapets överinseende, medan ståndspersonernas medverkan främst framträdde då förändringar av systemet var på förslag. På många orter var sockenstämmornas verkliga makt enbart nominell, avgörandena gjordes i kyrkoråden och sockenstämmornas roll blev enbart att bekräfta beslut som redan hade fattats. Den ”senare” roteringen i Sjundea och Kyrkslätt visar likväl att ståndspersonernas dominans ingalunda automatiskt innebar att mer utvecklade fattigvårdssystem skulle ha ibruktagits. Dröjsmålet blev likväl kortvarigt.

7.2.3. Satakunda

Satakunda utgjorde ett vidsträckt område, som från västkustens välbärgade åkerbruksområden sträckte sig långt in i det inre av Finland, där kolonisation och svedjebbruk banade väg för bosättning i ödemarken. Till sin karaktär kan Satakunda betraktas som mer bondedominerat än de föregående områdena, men även om ståndspersonerna var fåtaligare, har deras inflytande på det lokala livet dock varit stort t.ex. runt Björneborg och i trakterna av dagens Tammerfors.

Roteringen i Satakunda 1721—1772

1721—39	1740—59	1760—72
Lembois 1720-talet	Ruovesi förnyad 1745	—
Tyrvis (1724)	Messuby (1746)	
Kiukais (1729)	Orivesi (1747)	
Eura (1736)	Ikalis (1750)	
Kangasala (1737)		
Loimijoki (1737)		
Nokia (Birkala) (1737)		
Ruovesi (1737—39)		
Ulvaby (1739)		

²² Esbo KA. Sockenstämmoprotokoll 1726—74. Kyrkorådets protokoll 4.6.1758 (FRA: ES 226).

Roteringen hade etablerat sig relativt tidigt i de olika delarna av Satakunda, även om systemet i viss mån skiftade. Loimijoki upphörde helt med rotering före mitten av 1760-talet och biskop Mennander ansåg det inte heller motiverat att kräva ett återinförande av systemet.²³ I början av 1740-talet avstod man även i Ruovesi från rotarna, emedan det enligt församlingsborna rörde sig så många såväl egna som främmande tiggare i socknen, att något fastställt understöd inte kunde komma ifråga. Prosten Justander ålade likväl kyrkoherden och länsmanen att tillsammans återinföra roteringen och övervaka, att var och en deltog i kostnaderna för fattigvården ”efter öre och örtog”. Före år 1745 hade systemet även återinförts. Den förnyade rotering som år 1734 genomfördes i Eura kapell i Kiukais, var även den ett resultat av en prostevisitation.²⁵

I Satakunda präglades rotesystemets utveckling av de fortgående allt fler klagomålen över understödets otillräcklighet och som en följd av detta, en förstärkning av roteringens skattekaraktär. I Messuby fastställdes underhållsskyldigheterna på sockenstämman år 1746 och beslutet förnyades år 1763. De fattigas klagomål över undermålig vård ledde år 1760 till att beskattning infördes i Lembois och i sitt memorial för biskopsvisitationen framlade kyrkoherden i Kangasala samma klagomål år 1767. För att råda bot på situationen föreslog kyrkoherden en höjning av skatten, men allmogen vägrade samtidigt som man dock lovade att frivilligt öka sina understöd.²⁶ Det förefaller som om beskattningen först blev allmän uttryckligen i övre Satakunda, där klagomålen över kringvandrande tiggare även varit vanligast (jfr. kap. 3.4.2.). Kyrkoherden i Messuby besvärade sig år 1770 till domkapitlet om tiggare från Kangasala och anhöll om att domkapitlet skulle ålägga Kangasala församling att ersätta de kostnader försörjningen av dessa hade medfört. Domkapitlet undersökte frågan och godkände kravet, samtidigt som det uppmanade församlingarna att stöda varandra och vid behov fördela fattigvårdsbelastningen.²⁷

---

²³ Bilaga 1 C:39 (Loimijoki).

²⁴ Bilaga 1 C:43 (Ruovesi).

²⁵ Bilaga 1 C:35 (Eura, Kiukais).

²⁶ Bilaga 1 C:40 (Messuby), 1 C:38 (Lembois) och 1 C:37 (Kangasala).

²⁷ ÅLA. ÅDA, A I:8. Åbo domkapitel 10.1., 7.2. och 2.5.1770. Liksom Mennander på sina visitationer år 1767, uppmanade domkapitlet församlingarna att beakta nödårens inverkan, då de bedömde sin fattigvårdsbelastning.

Som fallen i Ruovesi och Kiukais visar, hade prostevisitationerna vid sidan av kyrkoherdarnas verksamhet en framträdande plats i församlingsfattigvården i Satakunda. Även i Tyrvis var prostens år 1768 tvungen att ingripa i det också på andra orter vanliga problemet med att rotarna egenmäktigt beslöt om sina rotehjon.²⁸ Ett särskilt omnämmande förtjänar kyrkoherden i Orivesi, prostens Anders Salovius, vars speciella intresse låg i att jaga efter lösdrivare. Det var inte många av Salovius visitationer som förrättades utan att han gjorde förfrågningar om eventuella lösdrivare. Resultaten blev i allmänhet magra.

Biskoparnas betydelse för fattigvården i Satakunda förblev i allmänhet obetydlig, det var egentligen enbart det beslut som år 1737 fattades i Birkala om att man skulle påbörja insamlingar i samband med familjehögtider, som var biskopens verk. Biskopsvisitationerna hade likväl en viktig indirekt betydelse, eftersom de erbjöd kyrkoherdarna ett forum, där man för allmogen kunde föreslå en ökning av understödet till de fattiga. Kyrkoherdarnas förslag uttrycker ofta en äkta omsorg om de fattigas rättigheter, något som ledde dem att kräva mer av allmogen än vad denna skulle ha varit villig att acceptera. Biskoparna erbjöd i sådana situationer ett auktoritativt stöd för prästerskapet, även om resultaten ofta inskränkte sig till löften.

Allmogen i Satakunda förefaller inte ha varit benägen för initiativ i fråga om fattigvårdens utveckling, men inte heller för ett aktivt motstånd. I Messuby kapell i Teisko åstadkom några hemmansägare med sina, enligt kyrkoherdens förmenande "obilliga" förslag, en större reda i valet av kyrkfattiga, men detta förblev också det enda initiativ som klart utgick från allmogen. Det finns flera exempel på att de fattiga klagade över böndernas snikenhet och i allmänhet erhöll de även prästerskaps stöd, något som även ledde till åtgärder, såsom beskattningsbeslutet i Lembois år 1760.

Det finns inte heller några klara tecken på att ståndspersonerna skulle ha varit aktiva. Det kvarlåtenskapsbeslut som fattades i Ulvsby år 1763 kan eventuellt ha varit ett initiativ av ståndspersoner. Som föreståndare för Ulvsby kyrka verkade vid denna tid rektorn för Björneborgs trivialskola Johan Kraftman, känd för sina mångsidiga samhällliga intressen.²⁹

---

²⁸ Bilaga 1 C:44 (Tyrvis).

²⁹ Bilaga 1 C:45 (Ulvsby).

Det är uppenbart, att fattigvårdens allmänna utveckling i riktning mot beskattning, ledde till en viss motsättning mellan allmogen och speciellt prästerskapet i Satakunda. Av de lokala ståndspersonerna erhöll allmogen knappast något stöd, eftersom dessa ofta i sin egenskap av lokala ämbetsmän hade likartade målsättningar med prästerskapet. Det antagande SAARENHEIMO gör i sitt arbete om Birkalas historia, nämligen att tiggarna i främsta rummet var ämbetsmännens och prästerskapets bekymmer medan bönderna förhöll sig positivt till dem, ligger i detta avseende nära sanningen.³⁰ Å andra sidan är det inte heller omöjligt att de tilltagande klagomålen över tiggare även utgick ifrån bönderna, eftersom dessa i en situation där det redan sedan tidigare fanns en skattelikhande fattigvårdsbörda, småningom i allt lägre grad kom att tilltalas av främmande tiggare i dörröppningen. Det faktum att klagomålen över tiggeri blev vanligare vid samma tid som fattigvårdens beskattningskaraktär förstärktes, visar likväl tydligt att fattigproblemet framförallt i övre Satakunda höll på att få en omfattning, där den gamla rotevärden på frivillig bas inte mer var tillräcklig.

7.2.4. Västra Tavastland

I de södra och sydvästra delarna av Tavastland liknade den sociala strukturen mer Egentliga Finlands än Satakundas, exempelvis Jockis och Janakkala var välkända herrgårdssocknar. Adeln och andra ståndspersoner hade en starkare ställning i dessa trakter även av den anledningen, att det till skillnad från i t.ex. övre Satakunda fanns fler fast bosatta godsägarläkter i södra Tavastland, som givetvis var mer intresserade av lokala problem än innehavare av blotta tjänsteboställen.

Roteringen i västra Tavastland 1721—1772

Före år 1721	1721—39	1740—59
Ackas (1701)	Ypäjä (1735)	Jockis (1746)
Urdiala (1702)	Hattula 1737	Loppis förnyad 1753?
Janakkala (1716)	Somero (1737)	
Hausjärvi (1716)	Loppis 1738	

³⁰ Saarenheimo 1974, 309.

I västra Tavastland hade biskoparna ett något större inflytande på fattigvårdsarrangemangen än i t.ex. Satakunda. Hattulaborna fogade sig i rotering år 1737, då biskop Fahlenius som alternativ föreslog att en fattigstuga skulle byggas och i Ackas började man samma år på förslag av biskopen samla fattigkollekt i samband med familjehögtider.³¹ I Janakkala vände man sig till biskoparna såväl när rotarna var motspänstiga som för att till fattigkassan få in de böter som skulle tillfalla de fattiga. Ett återkommande bekymmer för domkapitlen var att de lagstadgade inkomsterna var så slumpmässiga. Detta var även det enda problem i anslutning till den lokala fattigvården, som föranledde ett riksdagsbesvär av allmogen.³²

Även i de tavastländska församlingarna hade prostevisitationerna en viktig kontrolluppgift, bl.a. i Janakkala och Hausjärvi förnyades roteringen i samband med en prostevisitation år 1738 och i Urdiala fick prosten Amnell 1745 av fattighjonen emotta klagomål över den dåliga vård de erhöll av husbönderna. Amnell hörde till de prostar, som så gott som aldrig lät bli att ta fattigvårdsfrågan till behandling i samband med visitationerna.³³ Det lokala prästerskapet gjorde ingen särdeles framträdande aktiv insats, även om kyrkoherden i Loppis Isaac Pacchalenius måste tillskrivas genomdrivandet av roteringsbeslutet på sockenstämman år 1738. Stämman var den första i sitt slag och syftade till att få ordning på mångahanda ting inom församlingen, men det är osäkert om roteringen verkligen förverkligades före år 1753, då rotering första gången omnämns i protokollen.³⁴

De svårigheter som hörde ihop med roteringen började klart visa sig från och med 1740-talet. Fattighjonen i Urdiala klagade över dålig vård, Ackasborna beklagade sig i sin tur 1750 och 1767 för biskopen över kringvandrande tiggare. Rotetvisterna i Janakkala tillspetsades på 1760-talet och vid samma tid klagade

³¹ Bilaga 1 D:47 (Hattula) och 1 D:46 (Ackas).

³² Bilaga 1 D:49 (Janakkala); bägge domkapitlen var bekymrade över hur bötes- och bouppteckningsmedel inflöt. Se ÅLA. ÅDA, B 1:10. Åbo domkapitel till hovrätten 7.4.1738 samt FRA. BDA, DC 3:1. Borgå domkapitels cirkulär 14.12.1752 och 28.3.1765. I allmogens besvär från Sääksmäki övre och nedre härader tog man upp samma fråga på 1760-talet. Kungl. Maj:ts resolution 23.12.1769 ålade kyrkoherdarna och länsmännen att gemensamt se till att de medel som skulle tillfalla de fattiga, nådde fram. Se ÅLA. ÅDA, A 1:8. Åbo domkapitel 30.6.1770.

³³ Bilaga 1 D:49 (Janakkala), 1 D:48 (Hausjärvi) och 1 D:53 (Urdiala).

³⁴ Bilaga 1 D:51 (Loppis).

de Janakkalaborna även över att tiggeriet hade tilltagit. I västra Tavastland tillgrep man dock i allmänhet inte arrangemang för att komplettera roteringen. Beskattning var år 1767 i bruk i Hattula kapell i Tyrvis, men inte i själva moderförsamlingen. I Loppis beviljade man i sin tur spannmålslån ur sockenmagasinen åt de fattiga, en procedur som under 1750-talet ledde till fortsatta tvister mellan kyrkoherden och församlingsmedlemmarna. Roterung utan noggrannare reglering var likväl även i slutet av frihetstiden det dominerande fattigvårdssystemet.

Såsom fallet även var i andra områden där roteringen fungerade någotsånär tillfredsställande, syns det inga tecken på att behandlingen av fattigvårdsfrågorna skulle ha påverkats av ståndspersonerna. Deras inflytande var mer indirekt och gjorde sig gällande via förtroendeuppdrag i församlingen eller med tyngden av den auktoritet de hade i det lokala beslutsfattandet. Kyrkoföreståndare var vanliga även i de sydtavastländska församlingarna och föreståndarna var i huvudsak adliga eller, som fallet var i Loppis 1738, kronans ämbetsmän.

En aktiv insats från ståndspersonernas sida kom klarast till synes i Somero, där innehavaren av Äviks glasbruk J.R. Depong åren 1767—68 drev igenom ett beslut om att grunda ett kyrkoråd. I samband med biskopsvisitationen år 1767 klagade Depong över "buller och orolighet" på sockenstämmorna och föreslog att man skulle grunda ett kyrkoråd. Stridigheterna på sockenstämmorna var även motiveringen för det förslag, som framlades för sockenstämman 29.10.1767. I februari 1768 godkände stämman kyrkorådets stadgar, som bl.a. innehöll principen om att rådet själv skulle tillsätta sina medlemmar. Stadgarerna med sina 32 paragrafer skulle, ifall de hade förverkligats, ha inneburit att praktiskt taget all beslutande makt skulle ha överförts från sockenstämman på kyrkorådet. I hela sin utsträckning använde kyrkorådet uppenbarligen aldrig sin myndighet.³⁵

Det material som finns att tillgå från församlingarna i västra Tavastland, erbjuder inte möjligheter till några långtgående slutsatser om beslutsprocessens verkliga förlopp. Protokollen behandlar i huvudsak rutiner inom fattigvården, där det lokala prästerskapet höll tyglarna i sin hand. Väsentligt är dock, att alla initiativ förefaller ha utgått från andra kretsar än bönderna.

---

³⁵ Bilaga 1 D:52 (Somero).

7.2.5. Österbotten

Det vidsträckta och bondedominerade Österbotten bildade en egen heterogen helhet med samhälleliga och administrativa förhållanden som klart avvek från stiftets sydliga områden. För Österbotten var det karaktäristiskt med vidsträckta moderförsamlingar framförallt i de norra och östra delarna, med gamla prästsläkter som hade en stark ställning i församlingsförvaltningen och med långa avstånd till de administrativa centralorterna samt en fåtalig mängd ståndspersoner. Områdets förvaltning avvek från det övriga Finlands på två punkter. Österbotten var för det första indelat i tre häradar, men i fem fögderier och för det andra kom det byförvaltningssystem som centralmakten arbetade för, åldermansväsendet, att få en sällsynt stor omfattning i Österbotten.³⁶ Även i ekonomiskt avseende hade Österbotten sina särdrag. I de sydöstra och östra delarna av Österbotten präglades livet av svedjehushållning och tjärbränning och även storfamiljen hade en viktig position. De mellersta delarna av Sydösterbotten var ett synnerligen välbärgat område som dominerades av böndernas åkerbruk och i kusttrakterna kom den växande skeppsbyggnadsindustrin att bli ett rikedomssalstrande och kännetecknande drag för Österbotten. I de sydösterbottniska kulturbygderna var bosättningen starkt koncentrerad till sammangyttrade byar medan den i Nordösterbotten utgjordes av en glesare äldvalsbosättning och i trakterna kring Kuusamo och Pudasjärvi av glesbebyggda nybyggarområden. HALILAS karaktärisering av Kajanaland som en "byarnas förbundsrepublik" torde väl beskriva områdets administrativa splittring, även om bybosättningen i Kajanaland eller Nordösterbotten till sin karaktär skilde sig från den sydösterbottniska.³⁷

Roteringen i Österbotten 1721—1772

Före år 1721	1721—39	1740—59	1760—72
Kuusamo (1716)	Lillkyro 1738	Lappo 1743	Muhos 1771
Ilmola (1719)	Salois 1739	Pedersöre 1758	Malax och Solv 1772
Malax (1719)			
Pudasjärvi 1719			
Lillkyro 1719			

³⁶ Paloposki 1961, 43; Kallio 1982, 62—66.

³⁷ Kallio 1982, 17—31; Halila 1954, 162.

I sammanställningen av undersökta församlingar saknas enbart Sotkamo, där det inte ens talas om rotering. Den bild uppställningen ger är likväl alltför positiv. Den samling med prostevisitationsprotokoll som finns i Ilmola kyrkoarkiv visar visserligen, att roteringen allmänt var i bruk vid 1720-talets inbrott eller då infördes, om ock "medh stort beswär", som fallet var i Lillkyro år 1719. Exempler från Lillkyro och Malax visar dock att roteringen i vissa fall blev kortvarig.

Roteringen innebar olika saker i olika delar av Österbotten. I Ilmola var det byalagen som omhändertog de fattiga och beslutet fattades på bystämmorna. I Kuusamo, liksom även i många andra socknar, innebar roten detsamma som husförhållningsdistriktet. I Sotkamo omhändertogs de fattiga byvis och sockenstämmans beslut i vissa ersättningsärenden trädde t.ex. inte i kraft före de hade bekräftats av byalagen.³⁸ Så kan man även betrakta församlingsfattigvården i Nordösterbotten och Kajanalund närmast som en bygång, ett regionalt begränsat tiggeri som på sina ställen gick under namnet rotering.

När roteringen genomfördes i Österbotten, medförde detta en mängd tvister och motsträvighet. I Pudasjärvi förverkligades roteringen först efter att kyrkoherde Eric Frosterus hade inbegärt tingets bekräftelse år 1719. Man krävde att hemmansägarna i Pudasjärvi skulle sköta om de fattiga i deras hem och förbjöd dem att hämta dessa till kyrkan "utan föda och uppehälle", något kyrkoherden beklagade sig över att hade hänt.³⁹

Också i Lappo blev roteringstvisterna tingssak i början av 1770-talet, efter att kyrkoherde Lithovius hade begärt landshövdingens bekräftelse på sin målsättning att sänka det mantal rotarna baserade sig på från fyra till tre. Roteringsstvisterna i Lappo hade en historia lika lång som rotarna. Församlingen hade avfärdat biskop Fahlenius roteringsförslag år 1737, men kyrkoherde Asproth lyckades sex år senare förmå Lappoborna att acceptera rotering. År 1748 var man tvungen att förnya roteringen till följd av både husböndernas och de fattigas missnöje. I början av 1750-talet föreslog kyrkoherden en skatt för att livnära de allra sämst lottade och fick även detta godkänt år 1752, då rotarna ånyo omorganiserades. I praktiken innebar

---

³⁸ Bilaga 1 E:54 (Ilmola), 1 E:55 (Kuusamo) och 1 E:62 (Sotkamo).

³⁹ Bilaga 1 E:60 (Pudasjärvi).

omorganiseringen en kraftig minskning av antalet rotar. Tvisten tillspetsades på nytt i slutet av 1760-talet, då Isaac Lithovius krävde en ökning av antalet rotar med hänvisning till både större mantal och det växande antalet fattiga. Allmogen motsatte sig hårt detta, även om kyrkoherden hotade med bygandet av en fattigstuga, såvida man inte följde hans vilja. Den undersökning om de hjälpbehövande som landshövdingen lät utföra, visade att det fanns betydligt fler sådana än rotar, men även om rotarnas antal sedan ökades, lyckades Lithovius inte driva igenom en minskning av det mantal roten grundade sig på.⁴⁰

Biskoparna hade en klart större inverkan på roteindelningen i Österbotten än annorstädes. År 1738 föreslog Fahlenius rotering även i Lillkyro och Salois. Roteringsen i Lillkyro förverkligades redan samma år och i Salois följande år efter prosten N. Matthesius påminnelse om saken. Roteringsen i Salois torde även ha påskyndats av den tvist, som några år tidigare hade förts med moderförsamlingen Brahestad om användningen av fattigkassans medel.⁴¹

I tre socknar krävde fattigvårdssituationen biskop Browallius ingripande. Från Pedersöre och dess vidsträckta kapell meddelades att 150 tiggare fanns i området och biskopen befallde att en fattigstuga skulle uppföras för att omhänderta dessa. Församlingen ansåg naturligtvis detta omöjligt, men lovade att rotera sina fattiga. Löftet från år 1751 uppfylldes inte och prosten Jacob Haartman tog upp ärendet under sin visitation år 1757. Följande år fattade sockenstämman beslut om rotering, men två år senare fanns det enbart 12 rotar i moderförsamlingen och klagomålen över kringvandrande tiggare var allmänna. Trycket på fattigvården visas även av att Pedersöre år 1763

---

⁴⁰ Bilaga 1 E:56 (Lappo).

⁴¹ Bilaga 1 E:63 (Lillkyro) och 1 E:61 (Salois); tvisten hade sin upprinnelse i magistratens ståndpunkt, enligt vilken boupptecknings- och arvsprocenter från staden hörde till stadens fattiga, även om fattigkassan var gemensam. Domkapitlet godkände inte magistratens tolkning, se Salois KA. Visitationsprotokoll 1668—1758. Åbo domkapitel till prosten Mathesius 27.8.1736. (FRA: IK 548). Av samma anledning tvistade Raumo stad och landsförsamling åren 1761—1763. Med hänvisning till förordningen ang. hospital och barnhus i riket ibruktofs fattigvårdsskatt år 1763 i Raumo. Landsförsamlingen övergick till beskattning och rotering två år senare. Raumo KA. Sockenstämorna 12.5.1761, 11.12.1763 (stadsförsaml.) och 3.11.1765 (landsförsaml.) (FRA: JK 294).

fastnade för kvarlåtenskapsbeslut, något som var sällsynt i Österbotten.⁴²

I många församlingar var det en mödosam och utdragen process att åstadkomma rotering, samtidigt som systemets brister även snart kom i dagen. Dels rörde det sig om kritik av rotehusbönderna, något som i början av 1750-talet föranledde Browallius ingripande bl.a. i Lappo och Pudasjärvi, dels om klagomål över tiggare. C.F. Mennander möttes av sådana klagomål på sina visitationer i Lappo år 1759, i Malax år 1760 och i Pedersöre samma år. I detta skede hade biskopen två botemedel att erbjuda: Tiggarna skulle anges antingen för domkapitlet eller landshövdingen och för det andra skulle roteringen effektiveras, ett krav som närmast gällde Pedersöre.⁴³

Bristfälliga fattigvårdsförhållanden fick synnerligen ofta biskoparna att ingripa och framställa förslag. Biskopsvisitatiornas resultat hade i sig blivit magra, om de österbottniska prostarna inte skulle ha sett till att visitationsbesluten verkställdes. Det var enbart i Lillkyro som en biskopsvisitation omedelbart gav upphov till rotering. I Salois och Pedersöre var det prosten som säkrade en uppföljning.

I Österbotten förefaller kyrkoherdarnas roll ha varit synnerligen varierande. I Lappo var de färdiga att sätta hårt mot hårt för att effektivera fattigvården och även i Pudasjärvi var kyrkoherden beredd att driva igenom sin sak med tingets hjälp. Kyrkoherdens insats var uppenbar även i Sotkamo, där man år 1745 på initiativ av kyrkoherde Backman började insamla s.k. fattigkollekt samt i Muhos, där kyrkoherde Aejmelaeus år 1771 började yrka på rotering för att få slut på tiggeriet och inbegärde råd ända från Åbo.⁴⁴

Även civilförvaltningens och ämbetsmännens roll var klarare i Österbotten än i det övriga Finland. Vid sidan av kyrkoherde Israel Björk var det ortens kronofogde och länsman som stod bakom roteringsbesluten i Malax och Solv.⁴⁵ Förutom att man vände sig till tinget, var det i Österbotten även karaktäristiskt att landshövdingarna intog en aktivare roll, även om det inte

---

⁴² Bilaga 1 E:59 (Pedersöre).

⁴³ Bilaga 1 E:56 (Lappo), 1 E:60 (Pudasjärvi), 1 E:57 (Malax) och 1 E:59 (Pedersöre).

⁴⁴ Bilaga 1 E:62 (Sotkamo) och 1 E:58 (Muhos).

⁴⁵ Bilaga 1 E:57 (Malax).

finns några direkta antydningar om detta i landshövdingarnas riksdagsberättelser. I sin berättelse från år 1746 meddelade Gustaf Creutz att de fattiga var fördelade by- eller områdesvis och ett tiotal år senare försäkrade Abraham Piper att de fattiga blev omhändertagna i sina hemsocknar, antingen i rotar eller genom fattiggassan. Enligt Piper hade man inga besvär med tiggare, men i slutet av 1760-talet var landshövding Göös tvungen att mildra detta påstående och hävdade så att tiggarna "ej synnerligen beswära".⁴⁶

Församlingarnas arkiv visar att landshövdingarna företog sig mer än så. I Pudasjärvi hänvisade biskop Browallius år 1750 till den bestämmelse landshövdingen hade utfärdat år 1745, enligt vilken den som försummade sin roteskyldighet ålades att erlägga tre koppardaler i böter.⁴⁷ Efter att ha erhållit den befallning landshövdingen sände 31.10.1750, levererade kyrkoherden i Brahestad Gustaf Borgman i sin tur förteckningarna över inhysingar, torpare och dem som erhöll fattighjälp i Brahestad, Salois och Vihanti. Piper hade sannolikt samlat motsvarande uppgifter från ett större område, emedan prosten i Vörå erhöll en liknande begäran enligt ÅKERBLOM.⁴⁸ Det är naturligtvis möjligt, att landshövdingens befallning hade givits på begäran av domkapitlet, emedan det i protokollen från bl.a. biskopsvisitationerna i Loimijoki och Janakkala finns hänvisningar till att domkapitlet skulle ha sänt en motsvarande begäran.

Det är uppenbart, att det långa avståndet från Österbotten till stiftshuvudstaden tvingade landshövdingarna att övervaka också sådana fenomen, som man i andra län lugnt konstaterade att hörde till kyrkoförvaltningen.⁴⁹ Det faktum, att kyrkoherdarna i Lappo såväl år 1743 som 1772 vände sig till landshövdingen i roteringsfrågor, vittnar om att man betraktade Åbo

---

⁴⁶ SRA. Landshövdingarnas riksdagsberättelser 1746—47, vol. 51. Österbottens län, § 10 (FRA: FR 351); 1765—66, vol. 85. Österbottens län, § 10 (FRA: FR 360) samt Cederberg 1950, 260.

⁴⁷ Bilaga 1 E:60 (Pudasjärvi).

⁴⁸ Salois KA. Visitationsprotokoll 1668—1758. Kyrkoherde Borgman till lh. Piper 18.11.1750 (FRA: IK 1750); Åkerblom 1950 II, 685.

⁴⁹ SRA. R 3090, Åbo och Björneborgs läns riksdagsberättelse 1755—56, § 10. Lh. Lillienberg konstaterade helt lakoniskt, att övervakningen av församlingsfattigvården skedde genom biskops- och prostvisitationerna. Detta konstaterande hindrade inte Lillienberg att minst sagt överdriva, genom att påstå att det hade grundats fattig- och sjukstugor i nästan alla länets socknar.

som för fjärran liggande, när det gällde att erhålla hjälp i lokala problem. Intressant är, att landshövdingarna, trots att de på detta sätt kanske blev större kännare av församlingarnas problem än sina kolleger längre söderut, ändå inte ville åta sig att avgöra tvister inom kyrkoförvaltningen, utan hänvisade till rättsväsendets avgörande. I Österbotten präglades tinget ännu på 1770-talet av den gamla folkliga beslutstraditionen.

7.3. Konklusioner: Beslutsprocessens aktörer

7.3.1. Biskoparna och domkapitlet

Biskoparnas inställning till församlingsfattigvårdens utveckling förändrades klart under frihetstiden. Under Herman Wittes eller Lars Tammelins biskopsperioder på 1720-talet och början av 1730-talet, var det enbart slumpmässigt man behandlade fattigvården i samband med biskopsvisitationerna och inte heller förefaller biskoparna att på eget initiativ ha tagit upp fattigvårdsfrågan. Under Jonas Fahlenius tid (1734—47) förändrades situationen. Församlingarna blev tvungna att redovisa för sin fattigvård och biskopen framställde själv flera förslag om rotering och andra utvecklingsåtgärder. I roteringens fall blev Fahlenius omedelbara framgång anspråkslös: Sjundeå, Kyrkslätt och Lappo avlog förslaget och även i Salois förverkligades roteringens först efter prostens påminnelse. Det var enbart i Hattula och Lillkyro som man omedelbart skred till åtgärder. På längre sikt bar Fahlenius förslag visserligen bättre frukt.

Den egentliga fattigvårdsaktiviteten fick sin början när den aktiva hattpolitikern Johan Browallius övertog biskopsätet. Under sin ämbetsperiod (1749—55) visade sig Browallius vara en ordningens man och fäste stor uppmärksamhet vid en förbättring av församlingarnas förvaltning och finanser. Biskopen tog itu med missförhållanden inom fattigvården, det må sedan ha gällt bristfällig rotering, otillräcklig vård eller fattigkassans räkenskaper och fick till stånd att övervakningen av fattigvården i församlingarna klart förbättrades. Inte heller civilförvalt-

ningen gick fri för Browallius nit och efter visitationsronderna fick landshövdingarna emotta domkapitlets förebråelser, än om bristande övervakning av tiggeriet, än om dröjsmål med de avgifter som skulle tillfalla fattigkassorna. Det förefaller även som om biskopens personliga makt och auktoritet var störst under Browallius tid. Det är betecknande att domkapitlet inte vågade ge generalguvernör von Rosen de uppgifter om fattighusens medel och utvecklingsplaner som denna hade inbegärt, utan istället gav uppmaningen att invänta biskopens återkomst från riksdagen.⁵⁰ Vad gällde själva fattigvårdssystemet, var Browallius dock inte tvungen att göra många förslag till ändringar. Förutom i några österbottniska församlingar var roteringen allmänt förhärskande och uppgiften låg närmast i att effektivisera denna verksamhet.

Om Browallius inställning var auktoritär och hade betoningen på disciplinen, strävade hans efterträdare C.F. Mennander till samma resultat genom att vädja till det kristna kärleksbudet och "then Store Belönarens" barmhärtighet. Mennander var på intet vis mindre intresserad av fattigvården, men han försökte undvika allt som liknade order. Betecknande i detta avseende var domkapitlets medlande ställningstaganden i roteringstvisterna i S:t Karins eller visavi de ömsesidiga ersättningskrav som framlades av Messuby och Kangasala församlingar. Mennanders medlande tonfall på visitationerna kan även förklaras av att han använde mycket av sin tid för att försäkra allmogen om nyttan med att stöda det lasarett, som hade grundats i Åbo.

Det var givetvis situationen och behovet som avgjorde biskoparnas ingripande i församlingsfattigvården. Aktivast var ingripandet i Österbotten, där även bristerna var störst. Man ville få ordning på fjärran belägna områden, som var svårast att kontrollera, men såg däremot genom fingrarna med de församlingar i närheten av Åbo, som inte hade genomfört rotering. Biskopsvisitationernas allmänna funktion föreföll bli att tillhandahålla ett forum, där man kunde påtala missförhållanden. De var även vanligt att församlingsprästerskapet använde sig

---

⁵⁰ ÅLA. ÅDA, B I:19. Åbo domkapitel till generalguvernör von Rosen 3.6.1752; beträffande Browallius och hans auktoritet, se även Österbladh 1929, spec. 320.

av situationen för att erhålla auktoritativt stöd för sina strävanden att förbättra de fattigas situation, något som ofta innebar en ökad börda för bönderna.

7.3.2. Det lokala prästerskapet

Prostevisitationerna hade en viktig kontrollfunktion, emedan de hölls betydligt oftare än biskopsvisitationerna. Prostevisitationerna blev speciellt i Egentliga Finland och Österbotten en central faktor för fattigvårdens utveckling. Minst var deras betydelse däremot i Nyland. Prostarnas intresse för fattigvården varierade likväl stort, somliga tog frågan till behandling varje år, andra aldrig.

I sista hand var det naturligtvis kyrkoherdarnas inställning i församlingarna som var avgörande. Det är svårt att i detta avseende fälla något slutligt omdöme, eftersom sockenstämmoprotokollen inte är en särdeles givande källa då man söker efter initiativtagare. Man kan dock anta, att det i de flesta av de församlingar som gick in för rotering, var kyrkoherden som i enlighet med domkapitlets direktiv fungerade som initiativtagare. Lizelius verksamhet i Egentliga Finland, alla de kyrkoherdar som under biskopsvisitationerna förde de fattigas talan, de präster som genomdrev roteringen i Lappo o.s.v., utgör exempel på att det lokala prästerskapet tog allvarligt på att utveckla fattigvården och såg det som sin uppgift att försvara de fattigas intressen. Frågan om i hur hög grad kyrkoherdarna lyckades i sina föresatser, berodde likväl inte enbart på dem själva. Det beslutsforum som sockenstämman utgjorde, återspeglade framförallt den sociala situationen och styrkeförhållandena i församlingen.

7.3.3. Sockenstämmornas roll i beslutsprocessen

Det är inte lätt att uppskatta sockenstämmornas verkliga roll, emedan man för att kunna dra några säkra slutsatser, borde känna till vem som deltog, vem som tog initiativ och arten av de argument som användes. Inte ens i de rena bondeområdenas fall kan man med säkerhet säga, om de verkliga beslutsfattarna representerade en majoritet av allmogen eller om de utgjordes

av personer som på ett eller annat sätt var knutna till den kyrkliga eller andra förvaltningen och som snarare ansåg sig representera förvaltningen och lagen än bondesamhällets värderingar. Vissa allmänna slutsatser går det likväl att framlägga.

Det var enbart i västra Nyland, där kyrkoråden klart åsidosatte sockenstämmorna, som ståndspersonerna uppenbart styrde det lokala beslutsfattandet, även om de också i allmänhet hade en ledande ekonomisk och social status på lokalplanet. Denna dominans präglades i allmänhet av ett samförstånd med prästerskapet, men ställvis verkar det även som om prästerskapet höll fast vid sina rättigheter gentemot ståndspersonerna i kyrkoråden. Tvisten om kyrkorådets befogenheter i Esbo var likväl ett undatag och i Somero hade prästerna t.ex. ingenting att anmärka på att ståndspersonerna övertog alla sockenstämmans befogenheter. Att det saknas klara tecken på ståndspersonernas dominans i beslutsfattandet, innebär likväl ej att denna dominans inte skulle ha varit ett faktum. På orter, där ståndspersonerna med sin makt och auktoritet förmådde behärska beslutsfattandet på sockenstämmorna, kom handlingarna ingalunda med nödvändighet att bära spår av meningsskiljaktigheter. Detta kan antingen ha berott på att bönderna som deltog på stämmorna vare sig ville eller vågade opponera sig eller så helt enkelt på det sätt, varpå protokollen uppgjordes. I hela södra Finland var det vanligt att kronofogdarna eller länsmännen fungerade som kyrkoföreståndare eller kyrkvårdar, varvid bönderna kom att ha såväl den gudomliga som världsliga lagen emot sig när beslut skulle fattas i församlingen. Den auktoritet en sådan allians hade, var otvivelaktigt i många fall tillräcklig för att tysta allt motstånd.

Böndernas agerande i fattigvårdsfrågor präglades av en viss tudelning. I allmänhet tog man inte direkt ställning mot en utveckling av fattigvården, även om det speciellt i de österbottniska bondeområdena är möjligt att skönja tecken också på ett aktivt motstånd. I de södra delarna av Åbo stift var böndernas inställning närmast passiv, själv tog de inte i nämnvärd grad några initiativ till att utveckla fattigvården, men strävade inom rådande system att minimera den egna bördan. Som fallet var i Kangasala år 1767, föredrog man frivilligt understöd framom beskattning. Rotarna försökte erhålla rotehjon som tilltalade dem och detta ledde till tvister om hur bindande sockenstämmornas beslut var, eller så hjälpte man helt enkelt de fattiga så

litet som möjligt, därvidlag talar de allestädes återkommande klagomålen över dålig vård sitt tydliga språk. När tiggeriet började utbreda sig, blev böndernas ställning ännu svårare och i den situationen var man redan villig att acceptera beskattning, såvida denna skulle göra det möjligt att slippa transporten och försörjningen av främmande tiggare. Tiggeriets orsaker påverkades likväl enbart i begränsad utsträckning av dessa åtgärder.

I de södra delarna av Åbo stift förefaller sockenstämmans roll i den beslutsprocess som rörde fattigvården, snarare ha varit att fungera som centralmaktens kanal för att driva igenom sina fattigvårdsmålsättningar än att tillhandahålla en arena för böndernas beslut. Bönderna utgjorde med några få undantag (jfr Kimito, där böndernas klagomål gav upphov till flera förändringar) en passiv part, som efter bästa förmåga strävade efter att lätta den börda, som prästerna och ståndspersonerna försökte lasta på dem i fattigvården.

I Österbotten var situationen i viss mån en annan. Den jämna sociala strukturen gjorde böndernas intressen enhetligare och den oansenliga mängden ståndspersoner gjorde i sin tur dessa intressen dominerande. Stiftsstyrelsen i egenskap av biskopen, det lokala prästerskapet och ämbetsmännen var tvungna att bedriva centralmaktens roteringskampanj i en klart motsträvigare omgivning. Å andra sidan kan bygemenskapens betydelse och förstärkningen av byförvaltningen ha varit faktorer, som banade väg för ett principiellt godkännande av roteringen, såvida den tolkades som att bygemenskapen omhändertog de fattiga. Försöken att göra roteringen effektivare och mer täckande, stötte likväl på ett motstånd, som inte ens bröts av att landshövdingen ingrep och saken fördes till ting. Roteringsstivsten i Lappo ledde i praktiken till att kyrkoherden segrade, men den principiella segern var böndernas.

7.3.4. Landshövdingarna och ämbetsmännen

Fattigvårdens karaktär av församlingsverksamhet hade en uppenbar inverkan på landshövdingarnas agerande. Även om övervakningen av de obesuttna och fattigvården i princip hörde till landshövdingarnas uppgifter, så undvek de direkta ingripanden. Framförallt i Åbo och Björneborgs län blev landshövdingarnas roll närmast att emotta skrivelser av domkapitlet och se-

dan på basen av dessa ge direktiv till lägre tjänstemän. Främst rörde det sig om övervakningen av lösdrivare och om att leverera bötesmedel m.m. till fattigkassorna. Österbottens säregna ställning ledde i viss mån till att landshövdingarna i högre grad kom att befatta sig även med församlingsfattigvården. De gjorde dock inga försök att fatta beslut som skulle ha bundit församlingarna, inte ens när kyrkoherdarna bad om detta. Tinget var den instans, där landshövdingen ville att avgörandena skulle ske, såvida församlingens självstyrelseorgan inte förmodade lösa en fråga.

Landshövdingarnas direktiv band naturligtvis den lägre ämbetsmannakåren, men generellt sett förefaller ämbetsmännens inflytande ha varit förknippat med det allmänna inflytande ståndspersonerna hade. De lokala tjänstemännen hörde till märkespersonerna på sin ort och innehade ofta även förtroendeeuppdrag inom församlingen. Både deras ställning som ämbetsmän och de lokala intressena förband dem att även i fattigvården verka för de bestämmelser som kom från högre ort. Lize-lius understöddes av kronofogden då en fattigstuga skulle byggas, i Loppis var länsman Gustaf Dubbe kyrkoföreståndare när roteringsbeslutet fattades och i Malax och Solv var länsman Berg och kronofogde Krook med om att driva igenom roteringsbeslutet. Allmänt taget var civilförvaltningens inflytande på fattigvården indirekt och den fungerade främst som ett flankstöd för den kyrkliga förvaltningen.

Roteringen utgjorde under hela frihetstiden grundvalen för fattigvården i Åbo stift och att utveckla denna blev huvuduppgiften när man försökte effektivisera fattigvården. Det enda undantaget utgjordes av de mer perifera östra och norra delarna av Österbotten. I Kyrotrakten och sydvästra Österbotten genomfördes roteringen i huvudsak redan under frihetstiden, men i Sjöbygden längre österut etablerades rotarna först på 1800-talet.⁵¹ Det system som i Nordösterbottens församlingar gick under namnet rotering, kunde man på goda grunder kalla bygång, eftersom det rörde sig om ett regionalt begränsat, kontrollerat tiggeri. I de glesbebyggda och i stor utsträckning ännu svedjebrukande områden, där även storfamiljsinstitutionen hade en plats, förverkligades roteringen inte.

---

⁵¹ Alanen 1949, 682—683.

8. Fattigvård i Borgå stifts församlingar 1721—1772

Borgå stift, som efter stora nordiska kriget ersatte Viborgs stift, innefattade de östra delarna av Nylands och Tavastehus län samt hela Savolax och Kymmenegårds län. I slutet av frihetstiden fanns det i stiftet 42 moderförsamlingar på landsbygden, som har medtagits i denna undersökning enligt följande: *Nyland och Kymmenedalen* nio (11) samt en kapellförsamling, *östra Tavastland och Mellersta Finland* elva (11) samt ett kapell och *Savolax och norra Karelen* aderton (20) samt ett kapell. De församlingar som gick förlorade till Ryssland efter hattarnas krig (1741—43) har inte tagits med, även om det i samband med behandlingen av händelserna på 1730-talet hänvisas till vissa av dem. C. 90 % av de församlingar som blev på svenska sidan finns med och materialet är sålunda täckande. Vad gäller undersökningen av beslutsprocessen minskas täckningen å andra sidan av att det i några församlingars fall enbart är möjligt att följa utvecklingen på basen av biskopsvisitationsprotokoll i Borgå domkapitels arkiv, emedan församlingarnas sockenstämmo- och andra protokoll inte har funnits att tillgå.

Till följd av att domkapitlets arkiv har bevarats i Borgå stift, är det möjligt att för hela frihetstidens del där följa utvecklingen på ett mer enhetligt sätt än vad som har varit möjligt i fråga om Åbo stift. Det är även möjligt att konsekvent följa upp domkapitlets och biskoparnas roll. Detta är ett av skälen till att utvecklingen i fortsättningen främst granskas kronologiskt för hela stiftets del, även om den områdesindelning som

framkommer i bilagorna, kommer att beaktas när slutsatser dras. Numreringen av församlingarna framgår ur karta 3.

8.1. Hur lagen lästes — grundandet av fattigstugor

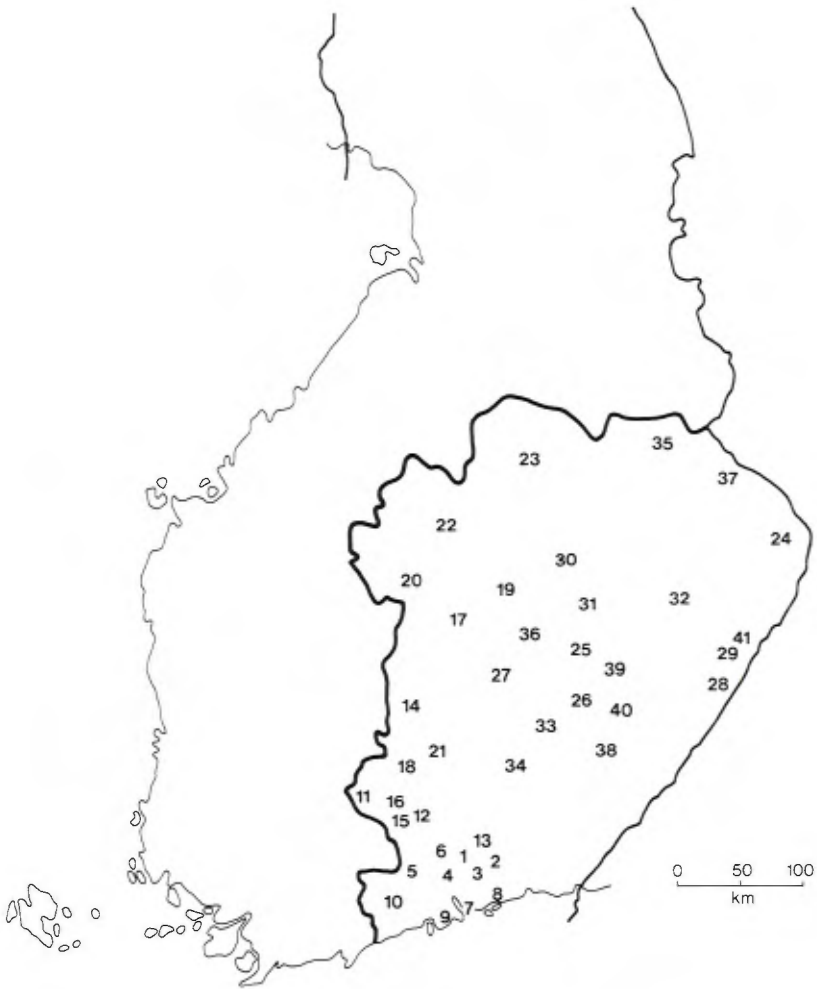
Det enda omnämmandet av en fattigstuga som förefaller tillförlitligt, är från S:t Michel. Sockenborna ville på 1750—60-talen riva den stuga på kyrkbacken, som främst beboddes av kvinnliga lösdrivare och som tidigare hade fungerat som fattigstuga. För att erhålla rivningstillstånd vände sig församlingen till domkapitlet, som år 1768 fastslog att ärendet skulle behandlas på ting. Tingsundersökningen visade att stugan inte låg på församlingens mark och att den inte ens hörde till församlingen. Då det inte heller i tidigare biskopsvisitationsprotokoll finns några omnämmanden om stugan som en av församlingens fattigvårdsformer, är det uppenbart att det rörde sig om den tillfälliga byggnad som år 1711 uppfördes för dem som från Viborgs hospital hade flytt undan kriget.¹

När biskop Daniel Juslenius påbörjade visitationsresan i början av sin ämbetsperiod (1735—44), föreslog han på vissa orter att en fattigstuga skulle byggas i enlighet med vad som föreskrevs i kyrkolagen. Biskopens förslag fick ingenstans något gensvar och senare föreslogs fattigstugubyggen enbart sällan och närmast i avskräckande syfte, för att göra opinionen mer välvilligt inställd till rotering.² Att fattigstugorna inte lämpade sig för fattigvården i vidsträckta församlingar blev småningom uppenbart för myndigheterna. När landshövding Petter Stierncrantz i sin berättelse från år 1737 meddelade sig ha utfärdat en allmän kungörelse om att fattigstugor skulle byggas, redogjorde han samtidigt för orsakerna till att det var så svårt att

---

¹ Bilaga 2 C:33 (S:t Michel); flyktingar från Viborgs hospital förlades veterligen även i Jockas och Pieksämäki.

² FRA. BDA, Cf:1. Biskopsvisitationsprotokoll, Elimä, Joutseno, Koski, Ruokola och Savitaipale 1736, Veckelax 1737 och Rautalampi 1738.

Karta 3 Undersökta församlingar/Borgå stift.

förverkliga bestämmelsen. Enligt landshövdingen var det redan i sig dyrt för bönderna att bygga fattigstugor, för att inte tala om att stugornas invånare måste underhållas med ved, mat och kläder. Därtill kunde man frukta, att fattigstugorna skulle bli försäljningsställen för olagligt brännvin och öl. Sammanfattningsvis var roteringen enligt landshövdingen ett bättre alternativ. I sin egen redogörelse betonade även domkapitlet fattigstugornas onyttighet och fördelen med rotar.³

År 1754 lade domkapitlet ånyo fram sina motiveringar i ärendet. I en redogörelse som hade inbegärts av Kungl. Maj:t, motiverade domkapitlet den totala avsaknaden av fattigstugor framförallt med att vården där, enligt såväl församlingarna, de fattiga som även domkapitlet, skulle bli sämre än den de fattiga kunde erbjudas i rotar eller enbart genom kassaunderstöd. Rotevården var också ett mer flexibelt system, eftersom antalet rotehjon vid behov kunde ökas.⁴

Med myndigheternas samtycke lät församlingarna i Borgå stift helt bli att uppfylla sin enda lagstadgade fattigvårdsskyldighet. På vissa orter användes sockenstugorna visserligen också som boplats för de fattiga⁵, men allmänt taget ingick fattigstugorna inte i den östfinländska fattigvården, även om sådana slutsatser också har dragits på basen av befolkningstabellerna.⁶

8.2. Rotesystemets utbredning i Borgå stift

På 1720- och 1730-talen byggde fattigvården i Borgå stifts församlingar huvudsakligen på frivillig hjälp, några säkra uppgif-

---

³ FRA. NtIka, Da:9. Lh. Stierncrantz till Kungl. Maj:t 22.2.1737; FRA. BDA. Da:4. Borgå domkapitel till Kungl. Maj:t 16.3.1737.

⁴ FRA. BDA, Da:9. Borgå domkapitel till Kungl. Maj:t 16.3.1754.

⁵ Omnämningen om fattiga som var bosatta i sockenstugorna finns i.a.f. från Jockas och Mäntyharju; Teittinen 1957, 287—289 och Mäntyharju KA. Sockenstämmoprotokoll 22.9.1754 (FRA: TK 1077).

⁶ Enligt befolkningstabellerna skulle 21 % av de fattiga i Nylands och Tavastehus län och 25 % i Savolax och Kymmenegårds län ha blivit omhändertagna i fattigstugor år 1769; se Raivio 1954. Antagandet om en fattigstuga som verkade i Hollola på 1760-talet, bygger även det på en "befolkningsstatistisk illusion". Jfr. Forsius 1982, 79—82.

ter om att rotesystemet skulle ha varit i bruk före Juslenius tid finns inte. Då Juslenius under sina första visitationer märkte det omöjliga i att grunda fattigstugor, igångsatte han en stort upplagd kampanj för att etablera roteringen i sitt stift. I Åbo stifts församlingar, som han hade lärt känna bl.a. då han deltog i biskop Tammelins visitationer i början av 1730-talet, hade Juslenius blivit väl förtrogen med rotevärd.

Daniel Juslenius var en politiskt upplyst person och deltog i riksdagsarbetet under 1730-talet. Sålunda var han väl bekant med målsättningarna för tidens aktiva tiggarpolitik. I detta avseende var det en obehaglig överraskning för biskopen att bli bekant med fattigvårdsförhållandena i rikets östra periferi, som karaktäriserades både av ett allmänt utbrett tiggeri och en fördragsam inställning till detsamma. Den klara motsättning som rådde mellan fattigvårdsförhållandena i stiftet å ena sidan och centralmaktens målsättningar och lagarna å andra sidan, krävde ett kännbart ingripande av stiftsstyrelsen.⁷

8.2.1. Juslenius roteringskampanj 1736—1739

Borgå domkapitels cirkulär från den 5 maj 1736 fäste uppmärksamhet vid de problem kringvandrande tiggare medförde och ålade kyrkoherdarna att på sockenstämman verka för ett roteringsbeslut. Förslaget motiverades både med bestämmelserna i tiggardordningen och med att rotering såväl för sockenborna som de fattiga var ett lättare tillvägagångssätt.⁸ Roteringen hade på så sätt officiellt blivit ett fattigvårdssystem som ersatte fattigstugan.

De visitationer som Juslenius påbörjade samma år, fortfor under de två följande åren. Visitationerna sträckte sig till nästan alla stiftets församlingar och med några få undantag föreslog Juslenius i mer eller mindre uppfordrande ton att rotar skulle grundas. Resultaten verkade lovande. I några församlingar hade roteringen förverkligats redan före visitationen och det var enbart få församlingar som direkt vägrade. Motsträvighet och oenighet var desto vanligare och redan i mars 1737 var domkapitlet tvunget att be om landshövdingarnas hjälp för att tvinga

---

⁷ Beträffande Juslenius levnad, se Pietilä 1907—10, I—II.

⁸ FRA. BDA, Dc 3:1. Borgå domkapitels cirkulär 5.5.1736.

tredskande Mäntyharjubor att åta sig roteringen, som hade godkänts på sockenstämman. Domkapitlets motivering visar att svårigheterna berodde på den traditionella frivillighetstanken; trots att kyrkoherden, kyrkorådet och socknens äldste enligt domkapitlet hade godkänt roteringen, kvarstod faktum "at någre obetänckte de där intet äro wane att contribuera något till de fattigas underhåld, willia sig för denna rotering undandra ga . . ." ⁹

Motviljan mot rotering fick domkapitlet att söka civilförvaltningens stöd för sina målsättningar. Landshövdingarna fick emotta redogörelser för de roteringsbeslut som hade fattats och motsträvigheten i samband med dessa. Domkapitlet anhöll om att landshövdingarna skulle ålägga kronobetjänterna att med hårdhandskarna ta itu med frågan, såvida de roteskyldiga vägrade att uppfylla sina plikter mot de fattiga. Efter att landshövdingarna hade gett ett positivt svar sändes ett cirkulär till församlingarna, där det meddelades att landshövdingarna hade bekräftat roteringsbesluten. Prästerskapet skulle förhindra alla motståndsyttningar i samarbete med kronobetjänterna, som hade erhållit landshövdingens befallning att övervaka efterlevnaden av systemet. ¹⁰

Efter att kronans ämbetsmaskineri officiellt hade ställt sig bakom roteringskampanjen, kunde Juslenius gå ännu mer rätlinjigt tillväga. På många håll gav biskopen direkta befallningar om rotering, även om verkställandet av beslutet lämnades åt prästerskapet och sockenstämmorna. Att roteringen i sista hand kom att vila på lokalsamhället, utgjorde även stötestenen för Juslenius kampanj. Att församlingsborna gav löften åt biskopen innebar ännu inte att de även i praktiken skulle ha varit villiga att uppfylla dessa.

---

⁹ FRA. BDA, Da:4. Borgå domkapitel till lh. Frisenheim och lh. Stierncrantz 16.3.1737. I detta skede hade man visserligen fattat beslut om beskattning i Mäntyharju, roteringen verkställdes först i slutet av år 1737; Mäntyharju KA. Sockenstämmoprotokoll 11.9.1736 och 21.12.1737 (FRA: TK 1077).

¹⁰ FRA. BDA, Cf:1. Borgå domkapitel till lh. Frisenheim 25.7.1737; Da:4. Borgå domkapitel till lh. Gyllenstierna 26.9.1737; Ca:2. Borgå domkapitel 13.8. och 15.10.1737 samt Dc 3:1. Borgå domkapitels cirkulär 18.12.1737.

Roteringen i Borgå stift under biskop Juslenius tid:

	Nyland- Kymmenedalen	Östra Tavast- land — Mellersta Fin- land	Savolax — norra Karelen
Rotering senast med anledning av cirkuläret 5.5.1736	Artsjö Mörskom Orimattila	Hauho, Itis, Jämsä, Lampis, Padasjoki, Saa- rijärvi, Viitasa- ari	Idensalmi, Kuopio, Leppä- virta
Rotering god- känd under biskopsvisita- tion	Elimä, Mäntsälä, Pyttis, Tusby	Koskis, Laukas, Rautalampi	Ilomants, Jorois, Jockas, Kesälax, Kangasniemi, Kides, Libelits, S:t Michel, Män- tyharju, Nur- mes, Pieksämä- ki, Pielisjärvi, Puumala, Ranta- salmi, Tohma- järvi
Rotering för- verkligad till följd av biskops- visitation	Elimä, Tusby	Koskis, Laukas, Rautalampi	Kides, Mänty- harju, (Nurmes)
Rotering förkas- tad	Lappträsk	Hollola, Sysmä	
Avstod från ro- tering på 1740- talet	Elimä, Tusby	Jämsä, Koskis, Laukas, Rauta- lampi, Saarijär- vi	Kuopio, Leppä- virta, Mäntyhar- ju
Rotering före- slogs inte	Pernä, Sibbo		

Under sina visitationer fick Juslenius löfte om rotering av 22 församlingar, men av dessa var det enbart åtta som höll sitt löfte och även bland dessa avstod hela sex från roteringen före 1750-talet. Före visitationerna var roteringen i kraft i 13 församlingar, men som ett resultat av Juslenius visitationer steg antalet roteindelta församlingar i slutet av 1730-talet till 21. Varaktiga blev rotarna likväl enbart i Artsjö, Orimattila, Mörskom, Hauho, Lampis, Itis, Viitasaari, Kides och Nurmes. Systemet i Nurmes var snarast enbart bygång och kan sålunda blott med vissa reservationer betraktas som rotering.

De beslut som fattades på initiativ av det lokala prästerskapet, om och som ett resultat av 1733 års kungliga skrivelse och domkapitlets cirkulär från år 1736, blev klart livskraftigare än de lösningar som åstadkoms genom den mäktiga biskopens per-

sonliga påtryckningar. En god bild av kyrkoherdarnas avgörande inflytande får man genom den förklaring som biskopen fick emotta i Koskis i början av 1750-talet, nämligen att man inte hade brytt sig om att hålla fast vid rotarna efter att gamla kyrkoherde Orraeus hade avlidit.¹¹ Å andra sidan visar det faktum, att många roteringsbeslut antingen aldrig kom längre än till löftesstadiet eller så blev enbart kortvariga, att de östfinländska kyrkoherdarna inte var särdeles villiga att börja driva igenom lösningar, som församlingsborna var uppenbart avogt inställda till.

Det verkar som om även ståndspersonerna förblev kyligt inställda till roteringen som fattigvårdssystem. I vissa socknar, där ståndspersonerna hade en stark ställning, kom roteringsbeslutet för dessa helt klart i andra hand när det gällde prioriteringen av olika fattigvårdsformer. I Tusby hade landsfiskal Blåfield i början av 1730-talet fåfängt försökt genomdriva att en fattigstuga byggdes i samband med byggnadsarbetena på kyrkan.¹² I Orimattila, där man redan på 1690-talet hade fattat beslut om att bygga en fattigstuga, fastnade man för beskattning redan år 1735, fyra år före roteringsbeslutet och även i Mäntyharju föregicks roteringsbeslutet av ett beskattningsbeslut, som ovan redan framkommit. I Sibbo, på vars sockenstämmor Juslenius själv aktivt deltog under 1730-talet, ansåg biskopen situationen vara under så god kontroll, att det inte ens var nödvändigt att föreslå rotering.¹⁴

Efter Juslenius epok skedde det inga omedelbara större förändringar i fråga om roteringen. I Nurmes moderförsamling Pielisjärvi etablerades bygången i slutet av 1740-talet och uppgifter från Pyttis i början av 1750-talet vittnar om samma system.¹⁵ I Hollola roterades de fattiga i slutet av 1740-talet, men systemet blev tillfälligt och i Itis övergav man helt rotarna på 1750-talet.¹⁶ Vid sidan av tiggeriet var det i större delen av Borgå stift enbart kyrkans fattigkassa som tryggade de fattigas uppehälle på 1750-talet.

---

¹¹ Bilaga 2 B:15 (Koskis).

¹² Bilaga 2 A:10 (Tusby).

¹³ Bilaga 2 A:6 (Orimattila).

¹⁴ Bilaga 2 A:9 (Sibbo).

¹⁵ Bilaga 2 C:37 (Pielisjärvi) och 2 A:8 (Pyttis).

¹⁶ Bilaga 2 B:12 (Hollola) och 2 B:13 (Itis).

8.2.2. Roteringsens andra våg på 1760-talet

På 1760-talet började roteringen utvecklas till det dominerande fattigvårdssystemet, även om biskop Fortelius inte fick något gensvar på sina roteringsförslag under visitationerna 1763—64.¹⁷ Den nya roteringsvågen igångsattes av den försvårade fattigvårdssituationen i socknarna, då nödåren i början av 1760-talet satte allt större tiggarskaror i rörelse. Trycket från de främmande tiggarna var speciellt starkt i södra Savolax, där de förbättrade trafikförbindelserna var ägnade att underlätta de obesuttas rörlighet.¹⁸

De klagomål över tilltagande tiggeri speciellt bland arbetsföra främlingar, som kom upp på sockenstämmorna, utgjorde motiveringen för roteringsbesluten i S:t Michel och Rantasalmi år 1764. En av de drivande krafterna bakom beslutet och genomförandet av det var vicepastor Carlqvist, på vars initiativ man redan år 1757 hade fattat ett kvarlåtenskapsbeslut i S:t Michel. Roteringsbeslutet bereddes i kyrkorådet, som dominerades av officerare och ämbetsmän, men det praktiska förverkligandet av planen lämnades åt C.H. Carlqvist, eftersom han enligt prosten Henrik Wegelius innehade de bästa kunskaperna om de fattigas situation.¹⁹

I Rantasalmi var det vicepastor Mikael Orraeus som stod bakom roteringsbeslutet, som dock inte förverkligades. Då prosten Samuel Krogius år 1767 övertog kyrkoherdeämbetet, återställdes disciplinen. På sockenstämman 11.3.1770 drev Krogius igenom, förutom att ett kyrkoråd skulle grundas, även ett nytt roteringsbeslut. Krogius motiverade detta med att man skulle bli fri från kringvandrande, till en del arbetsföra tiggare samt transporten av dessa och för att ge större tyngd åt sin målsättning antydde han även skyldigheten att låta bygga en fattigstuga som alternativ till rotarna.²⁰

Efter S:t Michel var Jockas följande i turen att rotera sina fattiga och år 1766 grundade man där 45 rotar, ett antal som

---

¹⁷ FRA. BDA, Cf: 2. Biskopsvisitationsprotokoll, Jockas 1763, Ilomants, Kesälax, Jorois, Puumala och Sulkava 1764.

¹⁸ Wirilander 1960, 426.

¹⁹ Bilaga 2 C:33 (S:t Michel).

²⁰ Bilaga 2 C:39 (Rantasalmi).

visserligen ursprungligen ansågs otillräckligt för att bistå alla hjälpbehövande.²¹ I Mäntyharju visade det sig svårt att fatta roteringsbeslutet, även om man på sockenstämmorna år 1768 klagade över tiggare från andra orter. Följande år föreslogs rotering för församlingen, men bönderna vägrade med hänvisning till de fortgående tvister mellan rotar och gårdar, som rotarna skulle försaka. Vid sidan av kyrkoherde Zachris Cygnaeus, var det uppenbarligen ståndspersonerna i Mäntyharju som stod bakom förslaget och av dessa var det framförallt direktör Abraham Argillander och länsman Axel Laurell som syntes i behandlingen av fattigvårdsfrågor.

Detta förbund hade beslutat sig för att driva igenom sina målsättningar. När sockenstämman 25.6.1770 behandlade fattigvården, godkändes både roteringen och skatten utan knot. Skälet låg i ett tingsbeslut från föregående vinter om böter på hela 20 silverdaler för den, som hjälpte eller fraktade tiggare från andra orter.²²

På initiativ av vicepastor Lyra fattades år 1770 ett roteringsbeslut även i Pieksämäki, men verkställandet uppsköts till år 1772.²³ Under frihetstidens sista år fortsatte roteringen att utbreda sig såväl i norr som vid kusten. Även domkapitlet kom att medverka i den roteringsprocess som hade utgått från församlingarna, när det av landshövdingen i Savolax och Kymmenegårds län fick emotta roteringsavtalet från Leppävirta. Landshövdingen hade för egen del bekräftat Leppävirtaavtalet, men bad även domkapitlet att kungöra detta i församlingarna. Detta avtal, som hade uppgjorts år 1771, var ett verk av kyrkoherde Gustaf Fredrik Aurenus, som hade kommit till Leppävirta från Lovisa, och innehöll ovanligt detaljerade fattigvårdsbestämmelser. I Leppävirta genomförde man både rotering och beskattning, rotehjonens och husböndernas rättigheter och skyl-

---

²¹ Bilaga 2 C:26 (Jockas).

²² Bilaga 2 C:34 (Mäntyharju).

²³ Bilaga 2 C:36 (Pieksämäki); bakgrunden till beslutet år 1770 kan ha legat i det cirkulär domkapitlet sände 8.3.1770, där en allmän vädjan om bättre vård av de fattiga framlades. Cirkuläret hade föregåtts av en tvist mellan Lovisa och Pieksämäki församlingar om vårdskyldigheten för barnet till en viss dödsdömd Pieksämäkikvinna. Barnet hade avlats och fötts i Lovisa häkte. Tvisten hade föranlett landshövdingen att klaga för domkapitlet över församlingarnas likgiltighet för sina fattiga. FRA. BDA, Ca:34. Borgå domkapitel 3.1. och 17.2.1770.

digheter stadgades i detalj och därtill kom även de mer välbärgade torpen exceptionellt nog att höra till roteringen. Instruktionerna innehöll även ett kvarlåtenskapsbeslut. Domkapitlet rekommenderade denna Aurenus modell för alla församlingar.²⁴

Domkapitlets cirkulär hade också omedelbart en stimulerande inverkan på roteringen. Det nya roteringsbeslutet i Pieksämäki i maj 1772 hade sannolikt inspirerats av cirkuläret, i Idensalmi återgick man samma år till rotering och i Tusby följde man Aurenus modell genom att införa beskattning. Med anledning av domkapitlets cirkulär beslöt även Orimattilaborna att förnya sin rotering, något som skedde år 1773.²⁵ I slutet av frihetstiden hann ännu Sibbo rotera sina fattiga, men det var inte "Aurenus modell" som låg till grund för beslutet, utan det faktum att åtgärder måste vidtas för att förhindra den pest, som härjade i Ryssland, från att sprida sig. I Sibbo hade man på 1760-talet i flera repriser försökt effektivisera fattigvården, men de förslag som hade syftat till en grundlig reformering hade inte vunnit något understöd. Den 5 april 1772 samlades ståndspersonerna, sexmännen och församlingens äldste i Sibbo för att överväga hur man skulle kunna göra slut på tiggarnas rundvandringar och detta inofficiella kyrkoråd fastnade för att föreslå rotering, även om ståndspersonerna ansåg att beskattning skulle ha varit ett bättre alternativ. Att man förkastade skatten motiverades med att denna till följd av de dåliga skördarna skulle bli en alltför tung belastning för bönderna. Den 28. september 1772 framlades roteringsförslaget för sockenstämman godkännande och även om C.F. Nordenskiöld ännu på stämman föreslog att man skulle övergå till beskattning, fastställdes roteringen som grundval för fattigvårdssystemet i Sibbo.²⁶

Det som på 1760-talet gav impulsen till rotesystemets expansion, var den försvårade fattigvårdssituationen i församlingarna och de konstant tilltagande klagomålen över tiggare. På en kort tid spred sig roteringen betydligt effektivare än 30 år tidigare, då man hade använt sig av tvångsliknande metoder.

---

²⁴ FRA. BDA, Ca:37. Borgå domkapitel 17.1.1772 och Dc 3:1, domkapitlets cirkulär 14.3.1772.

²⁵ Bilaga 2 C:23 (Idensalmi), 2 A:10 (Tusby) och 2 A:6 (Orimattila).

²⁶ Bilaga 2 A:9 (Sibbo).

Roterings expansion 1750—1772

Nyland — Kymmenedalen	Östra Tavastland — Mellersta Finland	Savolax — norra Karelen
Sibbo 1772	Hollola tillfälligt på 1750-talet, Saarijärvi på 1760-talet	(Pielisjärvi på 1740- och 1750-talen), S:t Michel 1764, Jockas 1766, Mäntyharju 1770, Ranta- salmi (1764), 1770, Leppä- virta 1771, Pieksämäki (1770), 1772, Idensalmi 1772

Om man kan betrakta bygången som en form av rotering, var roteringen i slutet av frihetstiden i kraft i sammanlagt 19 av de undersökta 41 församlingarna. Roteringen var dock inte det enda alternativet till tiggeri för församlingarna i Borgå stift. Medan fattigvårdsskatten i allmänhet blev ett komplement till rotering i Åbo stifts församlingar, sågs skatten i det östra stiftet ofta som ett alternativ till rotering.

8.3. Fattigvårdsskatt som alternativ till rotering

Den tidigaste uppgiften om att fattigvårdsskatt ibruktogs är från år 1728, då ståndspersonerna i S:t Michel lovade erlægga ett fastställt antal spannmålskappar till de fattiga, såvida man på detta sätt skulle förskonas från tiggare. Beslutet rörde inte bönderna och det finns inga uppgifter om verkställandet av det.²⁷

I herrgårdssocknarna i östra Nyland och Kymmenedalen kom fattigvårdsskatten att ersätta roteringen. I Lappträsk redogjorde man år 1736 inför biskopen för den skatt på en halv kappe årligen, som varje hemman erlade. Sockenborna ansåg detta system tillräckligt och avslag biskopens roteringsförslag. De enda förändringar beskattningssystemet i Lappträsk genomgick under frihetstiden gällde skattens belopp, som steg till en kap-

---

²⁷ Wirilander H. 1982, 375—376.

pe årligen, vartill herrgårdarna i början av 1760-talet redan erlade en tunna i året.²⁸ Skattesystemets första skeden är höljda i dunkel, men man kan notera att Johan Nylander, som efterträdde Juslenius som biskop, år 1736 var kyrkoherde i Lappträsk och att hans svärson i sin tur var den kyrkoherde Aurenus, som införde skattesystemet i Leppävirta.

Till fattigvårdsskatt övergick man före roteringen därtill i Orimattila år 1735 och i Mäntyharju följande år. Åtminstone i Orimattila var beskattning knuten till den rotering som godkändes år 1739, eftersom man år 1740 beslöt att varje hemman var skyldigt att erlægga 2 1/2 kappe och från år 1743 3 kappar spannmål till rotehjonet.²⁹

I Pernå, som gränsade till Lappträsk, övergick man år 1749 till skattesystemet. Där fördes rotering aldrig ens på tal och även biskop Juslenius ansåg att socknens fattiga klarade sig tillräckligt väl med de spannmålsunderstöd, som traktens herrgårdar hade haft för vana att ge ända sedan 1600-talet. Det ökade antalet fattiga och tillsättandet av en ny kyrkoherde, satte på 1740-talet igång en effektivisering av fattigvården. På förslag av kyrkoherde Haberman höjdes antalet kyrkfattiga till 32 och några år senare införskaffade man på förslag av kyrkoföreståndaren major von Törne, en fattigbössa till kyrkan. En total reformering av systemet kom igång år 1748, då innehavaren av Sundarö herrgård, Paul Westlöf, tog upp frågan om fattigvårdens brister och det undermåliga sätt fattigvårdsmedlen handhades på. På förslag av baron Erik Armfelt fastnade sockenstämman våren 1749 för att övergå till beskattning. Förslaget stötte inte på något motstånd, vilket även var förståeligt mot bakgrunden av att man i Pernå redan år 1736 hade fattat ett officiellt beslut om att majoritetsbeslut var bindande. Röstningen skedde på basen av mantal och adelns dominans var sålunda stark när man tar hänsyn till att frälsejorden stod för närmare 40 % av mantalet i Pernå.³⁰

Elimä strax öster om Lappträsk och Pernå fattade beslut om beskattning följande år, sannolikt under inflytande av exemplet från Pernå. Under lilla ofreden hade rotarna upphört och tigde-

---

²⁸ Bilaga 2 A:3 (Lappträsk).

²⁹ Bilaga 2 A:6 (Orimattila).

³⁰ Bilaga 2 A:7 (Pernå).

riet ånyo blivit vanligt. Enligt det beslut som fattades på sockenstämman 4.4.1750, skulle varje hemman erlægga en kappe spannmål i året och skatteuppbörden anförtroddes åt sexmännen. Den som synbarligen låg bakom beslutet var prosten David Starck, men de ståndspersoner som aktivt deltog i församlingen understödde otvivelaktigt beslutet. Baron Rabbe Gottlieb Wrede fungerade som föreståndare för Elimä kyrka och övervakade även fattigkassans verksamhet samt föreslog speciellt på 1760-talet många förbättringar av fattigkassans räkenskaper och förvaltning.³¹

När skatten i slutet av 1740-talet utbreddes sig i östra Nyland och Kymmenedalen, där ståndspersonerna var dominerande, var detta i två avseenden ett exceptionellt fenomen. För det första anammade man helt klart beskattningen som ett alternativ till rotering och för det andra blev beskattningen vanlig under en tid, som i övrigt utgjorde en lågperiod när det gällde fattigvårdens utveckling. Det förblir en öppen fråga, om besluten i Pernå och Elimä berodde på förändringar i den sociala situationen i dessa herrgårdssocknar, eller på att rikets aristokrati i slutet av 1740-talet allmänt taget började uppmärksamma att fattigvården var i behov av att utvecklas.

I slutet av frihetstiden valde man ännu i Tusby att basera fattigvården på beskattning. Beskattningsbeslutet i Tusby år 1772 graderade skatten enligt hemmanens betalningsförmåga, men i övrigt använde man sig inte av "Aurenius modell", som hade tjänat som grund för beslutet. Prosten Krogius hade år 1767 föreslagit rotering för Tusbyborna med hänvisning till den nya barnhus- och hospitalsförordningen, men något beslut i frågan fattades inte den gången.³² Samma år föredrog även ståndspersonerna i Sibbo beskattning framom rotevärd, men böndernas intressen avgjorde frågan till förmån för rotering.³³

Det var enbart i församlingarna i det södra åkerbruksområdet som beskattningen blev ett alternativ till rotering, medan den däremot i anslutning till roteringen började bli allmän i Savolax i början av 1770-talet. Som ett komplement till roteringen ibruktogs beskattning, som ovan framkommit, i Mänty-

---

³¹ Bilaga 2 A:2 (Elimä).

³² Bilaga 2 A:10 (Tusby).

³³ Bilaga 2 A:9 (Sibbo).

harju och Rantasalmi år 1770 samt i Leppävirta 1771.

I slutet av frihetstiden utgjorde beskattning stommen för fattigvårdssystemet i fyra herrgårdssocknar samt eventuellt, om ock osannolikt, i Rautalampi.³⁴ Om ifrågakvarande fyra socknar fogas till de nitton roterade, kan man konstatera att de fattiga i 17 församlingar i Borgå stift fortfarande var tvugna att ty sig till den hjälp de fick genom kyrkornas fattigkassor och människors barmhärtighet. Områdesvis fördelade sig dessa "efterblivna" församlingar enligt följande: Nyland och Kymmenedalen två, östra Tavastland och Mellersta Finland sex, Savolax och norra Karelen bäggedera fyra. Eftersom det i norra Karelen enbart är med vissa förbehåll man kan kalla bygången i Pielisjärvi och Nurmes för rotering, kan man konstatera att norra Karelen uttryckligen var det område, där centralmaktens fattigvårdsmålsåttningar sämst förverkligades. I detta avseende kan man finna likheter mellan fattigvårdsförhållandena i norra Karelen, övre Savolax och Mellersta Finland å ena sidan och förhållandena i de östra delarna av Österbotten, Nordösterbotten och Kajanaland å andra sidan. Samtidigt är det även ett faktum att blotta roteringen, utan klara bestämmelser om hur mycket gårdarna var skyldiga att ge de fattiga, i princip på samma sätt var frivilligt bistånd, som understödet till andra tiggare. Skillnaderna mellan obegränsat tiggeri, bygång och oreglerad rotering var relativa och rörde sig närmast om gradskillnader. En rent kvalitativ gräns uppstod först då fattigvårdsbelastningen gjordes skattemässig.

8.4. Konklusioner: Beslutsprocessens aktörer

8.4.1. Biskoparna och domkapitlet

Stiftsstyrelsens roll varierade i hög grad under de olika biskoparnas ämbetsperioder. Störst var domkapitlets aktivitet inom

---

³⁴ Saloheimo 1959, 230—31 omnämner beskattning som ett ersättningssystem för rotarna på 1740-talet. Visitationsprotokollen innehåller inga omnämningar som skulle visa att systemet blev varaktigt.

fattigvården helt klart under Daniel Juslenius tid, då man med en auktoritativ kampanj försökte driva församlingarna till rotering. Man kunde betrakta Juslenius som den länk, som förmedlade den statliga tiggarpolitikens målsättningar till den östfinländska verkligheten. Juslenius argument var lagen och hans metod befallningen, men det var blott delvis han förmådde driva igenom sin linje. Även om det enbart var Lapträsk, Hollola och Sysmä som direkt vägrade att införa rotering, så erbjöd församlingarnas självstyrelse en möjlighet för lokalsamhället att bibehålla sina egna tillvägagångssätt. Karaktäristiskt är, att de roteringar som Juslenius beordrade på sina visitationer, genomgående blev kortvarigare än de arrangemang församlingarnas kyrkoherdar genomförde på eget initiativ och som även dessa baserade sig på centralmaktens bestämmelser.

Efter hattarnas krig blev domkapitlets och biskoparnas ställning mindre framträdande. Johan Nylander nöjde sig under sina visitationer vid decennieskiftet 1740—1750 med att konstatera situationen och godkänna de lösningar församlingarna hade fastnat för, även om dessa innebar att man frångick hans föregångares beslut. Domkapitlets redogörelse till Kungl. Maj:t från år 1754 vittnar om en passiv hållning, emedan man där inte gick in för att rangordna de olika systemen utan ansåg det viktigast att de fattiga omhändertogs på ett sätt, som förhindrade tiggare att stryka omkring på främmande orter.³⁵ Före år 1772 ingrep domkapitlet inte heller med sina cirkulär i den lokala fattigvården, påminnelser om uteblivna bötespengar undantagna (se kap. 7.2.4., not 32).

Gabriel Fortelius, som år 1762 efterträdde Nylander på biskopssätet, intog en i någon mån aktivare hållning när det gällde att utveckla fattigvården, men typiskt var att inte heller hans roteringsförslag vann något gensvar ens i de församlingar, som några år senare övergick till rotesystemet på eget initiativ. När man i ett cirkulär sände Aurenus modell till församlingarna, visade det sig att det skrivna ordet hade en större effekt än det talade. Fortelius förslag avsågs i fem församlingar, men inom loppet av ett år ledde cirkuläret till förändringar i.a.f. i tre församlingar och försnabbade eventuellt avgörandena i två

---

³⁵ FRA. BDA, Da:9. Borgå domkapitel till Kungl. Maj:t 16.3.1754.

andra. Väsentligt är, att det utgående från cirkulären var de lokala prästerna som tog initiativet och att dessa hela tiden förefaller ha haft större möjligheter att genomföra besluten än de mäktiga biskoparna.

De växlingar domkapitlets aktiva perioder genomgick, sammanfaller med biskopsperioderna, men förändringarna kan även ha berott på allmänna faktorer. Juslenius tid sammanföll med den aktiva tiggarpolitikens era, Nylanders passiva period inföll i sin tur samtidigt som entusiasmen för barnhus, då intresset för att utveckla församlingsfattigvården inte var lika framträdande. I början av Fortelius ämbetsperiod utfärdades den första barnhus- och hospitalsförordningen, något som ånyo överflyttade tyngdpunkten på församlingsfattigvården. Vid samma tid ökade trycket på denna också underifrån, i form av ett ökat tiggeri. Den debatt som hösten 1762 fördes i domkapitlet om Boijes barnhusprojekt, visar att man där uttryckligen ville koncentrera sig på att behandla församlingsfattigvårdens problem och att man även när det gällde att ordna vården av fattiga barn, betonade församlingarnas egna problem och deras beslutanderätt (se kap. 6.4.1.).

I Borgå var man tydligt väl insatt i församlingsfattigvårdens behov, något som vid sidan av en kunskap om lagtexter och riksdagsdebatter, kan ha inverkat på att Fortelius intog en aktivare hållning än sin föregångare. Kännedomen om den lokala situationen åtföljdes samtidigt av en respekt för församlingarnas självstyre, en ovilja att utöva påtryckningar på församlingarna i fattigvårdsfrågor. I ett sådant läge hade de lokala prästerna och sockenstämman en nyckelroll när det gällde att utveckla fattigvården.

8.4.2. Det lokala prästerskapet

Den bild man får av det lokala prästerskapets verksamhet är tudelad. Å ena sidan stod de lokala prästerna bakom nästan alla sedermera varaktiga roteringsavgöranden på 1730-talet, men å andra sidan förefaller det som om prästerskapet i större delen av de bondedominerade församlingarna i framförallt det inre av Finland, inte skulle ha gjort sig några speciella bemödanden om att genomdriva biskopens önskemål mot församlingsmedlemmarnas vilja. Situationen förändrades på 1760-talet, då

missnöjesyttringarna började komma från böndernas håll. Vicepastor Carlqvist i S:t Michel, vicepastor Orraeus i Rantasalmi och vicepastor Lyra i Pieksämäki, var alla nyckelpersoner när roteringsbesluten fattades. Lika betydelsefullt var det inflytande kyrkoherde Krogius och kyrkoherde Aurenus hade i Rantasalmi och Leppävirta i början av 1770-talet.

Församlingens eget prästerskap förefaller ha varit den grupp, som hade de största möjligheterna att genomföra beslut, eftersom prostarnas insats blev liten utanför deras egna församlingar. I S:t Michel fungerade prosten Wegelius som en bakgrundsfigur, i Tusby gjorde prosten Paul Krogius ett fåfängt arbete då han försökte genomdriva rotering år 1767. Också i Tusby var det vicepastor D. Lindfors som hade tyglarna i sin hand när beskattningsbeslutet fattades.

I Borgå stifts församlingar kom avgörandena i fattigvårdsfrågor uttryckligen att ske utgående från församlingen själv och det var högst vanligt att prästerna i församlingarna mer verkade i enlighet med församlingens vilja än på det sätt stiftsstyrelsen påbjöd. Denna bild blir speciellt framträdande i de trakter, där andelen ståndspersoner var liten. Men prästerna var även färdiga att krossa böndernas vilja, såvida de hade en tillräckligt stark samling ståndspersoner bakom sig, något fallet Mäntyharju i slutet av 1760-talet visade. Ännu klarare än i Åbo stift, förefaller församlingens sociala struktur och styrkeförhållandena mellan olika ståndsgrupperingar ha avgjort, vilka fattigvårdslösningar man kunde besluta sig för på sockenstämmorna.

8.4.3. Ståndspersonerna, bönderna och sockenstämman

Det sätt på vilket sockenstämmoprotokollen uppgjordes i Borgå stift, sätter exakt samma gränser för undersökningen av beslutsprocessen som i det västra stiftet. Initiativtagarna omnämns sällan, debatten refereras knapphändigt och i allmänhet är det enbart besluten som noggrant antecknas. Ståndspersonernas och böndernas olikartade intressen framkommer likväl i många sammanhang.

Ståndspersonernas inställning präglades av en motvilja mot tiggare och sådana levnadssätt bland de obesuttna, som man

ansåg lagvidriga. På tinget i Sibbo framlade landsfiskal Blåfield år 1726 fåfängt förslaget att de fattigas backstugor skulle rivas i enlighet med vad som föreskrevs i 1723 års legohjonsstadga. Tinget godkände dock inte att de fattiga kastades ut på landsvägen, utan beslöt att av landshövdingen anhålla om undantagstillstånd för deras i sig olagliga boningar.³⁶ Ståndspersonerna i S:t Michel lovade i sin tur två år senare att betala skatt, såvida de bara kunde bli fria från att försörja tiggare. Det faktum att beskattning blev vanlig som ett alternativ till rotering i trakter med högreståndsprägel, ger också en bild av ståndspersonernas ovilja att ta sig an fattiga i hemknutarna, medan bönderna däremot hellre på eget vis försörjde fattiga i gårdarna, än de avstod från sina små mängder spannmål i form av fattigvårdsskatt. I Lappträsk, Pernå och Elimä finns det inga tecken på motstånd bland bönderna, men dessa socknar var å andra sidan i så hög grad dominerade av ståndspersoner, att motstånd knappast heller skulle ha varit till någon större nytta. Avgörandena i Sibbo uttrycker klart ståndsskillnaderna. Även rotering avslogs ännu i början av 1760-talet av församlingen, men år 1772 gick ståndspersonerna med på att avstå från det, enligt deras mening bättre alternativet beskattning och godta rotering, eftersom nödåren hade lett till att "större delen af Socknemännen äro i det tillstånd, att de ej, utan sin drygaste känning, kunna bortgifwa några kappor spannmål".

Ståndspersonernas intresse att få ordning på fattigvården ledde även till initiativ i mer bondedominerade områden. I Tohmajärvi föreslog vicelandsfiskal Petter Pomoelius redan på 1730-talet att fattigvården skulle förbättras, men utan resultat.³⁷ Ovan har det redan varit tal om hur roteringsbeslutet i Mäntyharju genomdrevs med hjälp av tingsbeslut. Den egentliga aktiviteten bland ståndspersoner hade likväl sin tyngdpunkt i de socknar, där även deras sociala andel var störst. Dessa socknar var samtidigt belägna närmast biskopssätet och länshuvudstäderna Lovisa och Helsingfors. I mer bondedominerade och avlägsna områden kan man inte lika klart skönja en insats av ståndspersoner ens i de fall, där någon av dessa fungerade som kyrkoföreståndare eller kyrkvård. I de normala fattigvårdsrutin-

---

³⁶ Peltovuori 1975, 212.

³⁷ Saloheimo 1980, 469.

nera, såsom när kyrkfattiga föreslogs för sockenstämman, var ståndspersonerna inte mer avgörande än prästerskapet och bönderna.

Böndernas uppträdande när det gällde fattigvårdens utveckling karakteriserades antingen av att de passivt fogade sig i de beslut som gjorts eller att de aktivt började göra motstånd. Förslag som skulle ha syftat till att utveckla fattigvården kom inte i nämnvärd grad från böndernas sida, ett undantag är måhända det beslut som i slutet av 1760-talet fattades i Orimattila om att öka antalet understödstagare. Böndernas inställning kännetecknades av konservativitet, en vilja att hålla fast vid rådande förfaringssätt och en speciellt uppenbar motvilja mot alla förslag och bestämmelser som kom från högre ort. Man kunde ännu godkänna den egna kyrkoherdens förslag, men redan prostarna hade betydligt mindre påverkningsmöjligheter. Inställningen till tiggeri var fördragsam så länge detta inte blev en alltför stor belastning. I de socknar, där man på 1740-talet avstod från rotarna, betygade såväl allmogen som de fattiga sin tillfredsställelse över att det fria tiggeriet återinfördes.

Situationen började förändras på 1760-talet, då tiggeriet blev allt rörligare och fler arbetsföra ingick bland tiggarna. Bönderna blev småningom färdiga att acceptera rotering, för att kunna göra en åtskillnad mellan egna och främmande tiggare. Samtidigt innebar roteringen även att belastningen fördelades jämnare mellan hemmanen, då roteindelningen även medförde att de hemmansägare, som inte hade varit villiga att bistå tiggare, nu tvingades bära sin del av bördan. Skillnaden mellan snåla och givmilda kvarstod dock naturligtvis så länge rotebelastningen inte var klarare definierad. Genom att sammanlänka beskattning med roteringen strävade man efter att avlägsna denna skillnad och samtidigt även att minska tvisterna såväl mellan gårdarna som mellan hjonen och husbönderna. Samtidigt som man fastställde hur mycket varje hemman var skyldigt att ge, fastslog man i allmänhet även de fattigas skyldighet att nöja sig med vad gården normalt tillhandahöll och att enligt förmåga bistå i sysslorna på gården.

Bönderna övervakade noga sina rättigheter, till vilka rätten att utse kyrkfattiga på sockenstämman även hörde. Sexmännen, som vanligtvis var bönder, hade på många håll till uppgift att övervaka de fattigas liv och behov av hjälp. Oreglerlighet och dryckenskap var skäl som på många orter ledde till att un-

derstödsrätten avsges. De allmänna kriterierna för understöd belyses väl av den diskussion som i juni 1764 fördes i Mäntyharju om vården av den sinnesrubbade korpralen Aminoff. Kronofogde Masalin, som på basen av en skrivelse från landshövdingen hade framlagt ärendet för sockenbornas avgörande, redogjorde för hur svårt korpralens mor som var änka, hade att sköta sin son, men ingenting hjälpte. Församlingens argument för sin ovillkorliga vägran var klara: 1) Korpral Aminoff var inte född på orten, 2) han hade inte tjänstgjort i trakten, utan enbart besökt sina föräldrar, 3) han hade en arvedel i en av socknens frälsegårdar, med vars avkastning han skulle kunna omhändertas och 4) han hade förmögna anhöriga som kunde sköta honom och som inte heller hade vägrat att åta sig detta.³⁸

Bönderna såg i allmänhet noga till att kyrkfattiga inte antogs på andra ställen än sockenstämmorna. Förekomsten av fattigvårdsärenden i protokollet varierar likväl stort från ort till ort, något som visar att man inte i alla trakter höll fast vid sockenstämmans beslutanderätt i denna fråga. Det vanliga fenomenet var att rutinären den regelbundet förekom i protokollet i de församlingar, där antingen beskattning eller rotering var i bruk. I t.ex. Ilomants, Jämsä och Mäntsälä låg understödsverksamheten å andra sidan helt i prästerskapets händer. Också i Laukas försvinner fattigvårdsärendena nästan helt ur sockenstämmoprotokollen efter att rotarna avskaffades. Regler har alltid undantag. I Hauho, som redan tidigt hade indelats i rotar, behandlades fattigvårdsärenden inte överhuvudtaget på sockenstämmorna, utan fattigunderstödet hörde till prästernas ämbetskyldigheter. I Sibbo och Tusby, som bägge var oroterade, utsågs däremot de understödsberättigade regelbundet på sockenstämmorna.

Klagomålen från de fattiga själva gällde huvudsakligen dålig vård och rotehusbönderna ålades i allmänhet vid vite att bättre omhänderta sina rotehjon. I Laukas gick t.ex. situationen år 1739 ända därtill, att rotehusbönderna hotades med ting, såvi-

---

³⁸ Mäntyharju KA. Sockenstämmoprotokoll 3.7.1764 (FRA: TK 1077). På den föregående stämman hade man uttryckligen beslutat, att kyrkfattiga inte fick utses annat än på sockenstämman. Motsvarande beslut gjordes även på andra orter och de riktade sig mot prästerskapets självständiga understödsverksamhet.

da de inte erbjöd sina fattiga den vård, som sockenstämmans beslut förutsatte.³⁹

Även om de fattiga inte hade några större rättigheter i 1700-talets ståndssamhälle, var privilegietanken ändå så djupt rotad, att det betraktades som en utarmad människas privilegium att erhålla hjälp ifall hon var berättigad till sådan. Tankegången återspeglas i den redogörelse Borgå domkapitel framlade i en tvist mellan domkapitlet och Kymmene församling, som gällde vården av en kaplan, som hade förlorat sitt ämbete till följd av dryckenskap, en tvist som hade uppstått efter att Juslenius ålagt församlingen att sköta sin kaplan. Domkapitlets tolkning var att "Etholin är nu en tiggare, och alltså en fattig, ehuru han varit så at säga en missgiärningsman, dock intet misst the af Guds mildhet, uthi tusende then H. Skrifts rum och ställe, utgifne fattigas privilegier. Han måste ju födas och ingalunda tilstädjas at swälta ihjäl".⁴⁰ Även om kronans skattskyldiga undersåtar hade rätt att besluta om, vem som var berättigad att åtnjuta dessa "fattigas privilegier", var de fattiga inte efter att ha erhållit denna "officiella" ställning helt rättslösa. Klagomålen ledde i allmänhet till resultat.

8.4.4. Landshövdingarna och ämbetsmännen

Landshövdingarna i Borgå stifts område följde i stort sett samma verksamhetsmönster som kollegerna i Åbo och Björneborgs län. Även om de i princip hade möjligheter att ingripa i församlingsfattigvården, koncentrerade de sig helt på hospitalväsendet. Landshövding Stierncrantz redogörelse för Kungl. Maj:t år 1737 är betecknande för landshövdingarnas allmänna inställning. Stierncrantz konstaterar att han har utfärdat en allmän bestämmelse om att fattigstugor skall byggas, men fortsätter genast med att förklara hur olämpliga stugorna är. Enligt Stierncrantz vittnesmål var de fattiga, "såsom af ålder wanligt wa-

---

³⁹ JyLA. Laukas KA, II Ca:1. Sockenstämmoprotokoll 29.6.1739.

⁴⁰ SRA. R 2711, Protokollsdep. Borgå domkapitel till ständernas protokollsdeputation 16.10.1738. Deputationen ansåg att Juslenius hade brutit mot det stadgande, som förbjöd belastning av kronans skattskyldiga undersåtar. Tanken på fattigvårdsskyldigheten som en skatt var i detta skede helt främmande för ständerna.

rit", placerade i rotar istället för fattighus, varvid han mildt sagt gjorde sig skyldig till en förskönande beskrivning. Landshövdingens enkla kostaterande var, att eftersom fattighus ännu inte hade uppförts, "wid hwilcken öflighet jag jämwäl hittills låtit beroo", skulle han invänta konungens eventuella andra befallningar.⁴¹

När det gällde församlingsfattigvårdens utveckling blev landshövdingens uppgift att ge flankstöd åt domkapitlet genom att ålägga ämbetsmännen att bistå vid roteringen, såvida prästerna önskade det. Under hela senare delen av frihetstiden hände det sig vare sig i Nylands och Tavastehus eller Savolax och Kymmenegårds län, att landshövdingarna skulle ha ingripit i den lokala fattigvården, såvida det inte rörde sig om en ansökan till landshövdingen om att någon arm person skulle intas på hospital.

Kronofogdarnas och länsmännens roll blev på motsvarande sätt passiv. I östra Finland innehade ämbetsmän på många orter förtroendeuppdrag inom församlingen, såsom länsman Henrik Limatius i Laukas på 1730- och 1740-talen och Axel Laurell i Mäntyharju på 1760-talet. I sin egenskap av märkespersoner inom församlingen deltog ämbetsmännen naturligtvis i fattigvårdsavgörandena liksom andra ståndspersoner, men det finns inga tecken på att de å ämbetets vägnar skulle ha ingripit i sakernas gång. Även i Borgå stift ålåg det kronans ämbetsmaskineri att stöda kyrkoförvaltningen, när denna så önskade.

---

⁴¹ FRA. NTlka, Da:9. Lh. Stierncrantz till Kungl. Maj:t 22.2.1737.

9. Slutsatser: Centralmakt, lokalsamhälle och fattigvård

Den statliga fattigvårdspolitiken var en utpräglad merkantilistisk tiggarpolitik fram till 1740-talet, d.v.s. under den epok, som man även allmänt kan betrakta som ett övergångsskede, då arvet från enväldets tid ännu fortlevde. Sambandet mellan fattigvårdspolitiken och arbetskraftspolitiken fortbestod visserligen även i slutet av frihetstiden, men var inte längre lika framträdande. Befolkningspolitiken och behovet att utveckla armén ledde till att fattigvårdspolitikens tyngdpunkt försköts till barnvården och man började se det som en av statens viktigaste uppgifter att organisera denna. Följden blev att den statliga kontrollen över fattigvården effektiviserades och att fattigvårdslagstiftningen reformerades.

Centralmaktens grepp om fattigvårdsförvaltningen förstärktes på två plan. I ledningen för hospitalen minskade kyrkoförvaltningens andel och landshövdingarnas roll växte i motsvarande grad. Åsidosättandet av domkapitlen ledde till protester, men fåfängt. Samtidigt som hospitalens verksamhet allt tydligare kom att sortera under statsmaskineriet, ledde den effektiviserade statliga kontrollen till att handlingsfriheten för ämbetsmännen på det regionala planet, främst landshövdingarna, inskränktes. Hospitalens verksamhetsvillkor dikterades från Stockholm, där man närmast förhöll sig negativt till landshövdingarnas förslag om förbättringar av verksamheten på inrättningarna.

På 1750- och 1760-talen präglades centralmaktens fattig-

vårdspolitik av en konflikt mellan mål och medel. De omfattande utvecklingsplaner som uppskisserades på riksdagarna och de konkreta förslagen från den regionala nivån stötte på hinder i.o.m. att statsmaktens faktiska linje hade förblivit oförändrad. De förslag som syftade till att utveckla hospitalen blev lika resultatlösa på 1760-talet som på 1730-talet. Med avseende på statens grundfunktioner, upprätthållandet av militärväsendet, rättsväsendet och den förvaltning som var nödvändig för skatteuppbörden, förblev fattigvården en sekundär sektor, som man inte ville offra ekonomiska kraftresurser på. Statsfinanserna och arméns intressen var de argument, som strävandena att utveckla hospitalen föll på.

Centraliseringen och förstatligandet av fattigvårdsförvaltningen ledde till ökade konflikter såväl inom statsmaskineriet som mellan riksdagen och statsmaskineriet. Landshövdingarna blev tvungna att bära ansvaret för hospitalväsendets verksamhet i en situation, där trycket från befolkningen konstant ökade. De förslag som gjordes av hospitalens föreståndare, landshövdingarna och biskoparna, vittnar om ett uppriktigt bekymmer för att belastningen på allmogen höll på att växa sig alltför stor speciellt i vården av sinnessjuka. I detta läge riktade sig den regionala nivåns strävanden såväl till centralmaktens högsta organ som nedåt, till allmogen. Å ena sidan framlade man beskattningsmässiga finansieringssätt för kronans godkännande, men å andra sidan vände sig landshövdingarna, speciellt i avlägsna län, även direkt till bönderna för att erhålla frivilligt stöd. Förslagen till kronan, de må sedan ha gällt att erhålla statlig finansiering eller att spara ihop nya medel, blev vanligen resultatlösa, medan däremot de landshövdingar som vände sig till allmogen nådde bättre resultat. Allmogen utlovade förutom medel, även att den skulle verka för landshövdingens förslag på det politiska planet, på riksdagen. Men inte heller alliansen mellan bönderna och landshövdingarna var tillräcklig för att bryta centralmaktens finansieringslinje. Utvecklingen under frihetstidens sista år präglades dessutom av tilltagande meningsskiljaktigheter mellan riksdagen och det verkställande maskineriet. De projekt, som syftade till att utveckla hospitalen, erhöll förutom böndernas stöd, även prästerskapets gillande. Att förslagen blev resultatlösa irriterade speciellt prästerskapet, men även inom borgarståndet var opinionen klart fientlig mot den statliga fattigvårdskontrollen. De lägre ståndens

negativa inställning till den statliga fattigvårdspolitiken var mest framträdande under frihetstidens sista riksdagar och det intressanta härvidlag är, att ämbetsmännen på en lägre nivå, landshövdingarna, medvetet försökte använda sig av denna kritik i sin kamp mot överdirektionen för hospital och barnhus i riket. Centralmakten var verkligen ingen monolitisk makt: Statsmaktens politiska maktcentrum var inne på andra linjer än de organ som svarade för statens praktiska verksamhet och därtill kom ännu att meningsskiljaktigheterna inom statsmaskineriet mellan centralnivån och den regionala nivån tillspetsades.

Skötebarnet för ständernas fattigvårdspolitik, barnavården, visade sig bli ett fält, där speciellt officerskretsarnas korporativistiska intressen förverkligades. Alla konkreta barnavårdsprojekt var sammanlänkade med arméns intressen och det var uttryckligen ståndspersoner som utgjorde de drivande krafterna. T.o.m. inom kyrkoförvaltningen intog man en avvisande hållning gentemot dessa projekt och bönderna förhöll sig helt kallt till dem. Det filantropiska intresset var den upplysta överklassens privilegium. Allmogen kände ingen dragnig till detta och inte heller använde sig de präster och ämbetsmän, som bättre kände till allmogens behov, av filantropiska argument när de lade fram sina förslag.

Statens inställning till barnavården var tudelad på samma sätt som inställningen till den övriga fattigvården. På det politiska planet fäste man stora förhoppningar vid barnhusväsendet, men när det gällde att grunda inrättningar och ekonomiskt stöda verksamheten, räckte viljan inte längre till. Den snäva sociala grundvalen för barnavårdsintresset avgjorde i sin tur, att man inte enbart på frivillig bas kunde grunda och upprätthålla inrättningar. Augustin Ehrensvärds exceptionella framgång med att grunda ett barnhus berodde i hög grad på hans personliga auktoritet i riksrådet och hans möjligheter att använda sig av de resurser armén kunde tillhandahålla. Artilleriregementets barnhus var uttryckligen Ehrensvärds barnhus, när hans stjärna dalade, föll även inrättningen.

Om det nästan helt var ståndspersonernas aktivitet och verksamheten inom statsmaskineriet som stod för barnavårdens och hospitalväsendets utveckling stod församlingsfattigvården däremot enbart marginellt under statsmaskineriets inflytande. Centralmaktens konsekventa målsättning var uttryckligen att öka

församlingarnas fattigvårdsansvar. Av detta skäl kom kyrkoförvaltningen att stå i en nyckelposition när det gällde att förverkliga de fattigvårdspolitiska målsättningarna. Även om de olika biskoparnas intresse för fattigvården varierade, utgjorde de allmänt taget den kraft, som målmedvetet strävade att befrämja centralmaktens fattigvårdspolitiska syften. Biskoparna och domkapitlen var framförallt under frihetstidens första decennier en effektivare och aktivare utlöpare av centralmakten än civilförvaltningen, det må sedan ha rört sig om hospitalens verksamhet eller den lokala fattigvården.

Församlingarnas självstyre satte även gränser för biskoparnas verksamhetsmöjligheter. De faktorer som blev avgörande för den lokala fattigvårdens utveckling, var församlingens sociala karaktär och styrkeförhållandet mellan de olika befolkningsgrupperna samt förvaltningens allmänna effektivitetsnivå. Skillnaden mellan fattigvården i Åbo och Borgå stift förklaras delvis av institutionella skillnader. I Åbo stift, där församlingförvaltningen hade äldre traditioner och ett fastare grepp om befolkningen till följd av bl.a. församlingarnas relativt sett mindre storlek, var fattigvården redan i början av frihetstiden mer organiserad. Rotesystemet var i allmänt bruk och när detta skulle utvecklas övergick man på många håll till beskattningsmässiga arrangemang. Till följd av att fattigvården var bättre organiserad, behövde stiftsstyrelsen inte i lika hög grad som i det östra stiftet utöva påtryckningar på församlingarna vad gällde fattigvårdsförhållandena, medan däremot de vidsträckta församlingarna i de östra och norra delarna av Borgå stift ännu på 1730-talet allmänt saknade ett reglerat fattigvårdssystem.

Vid sidan av de institutionella skillnaderna förefaller den sociala och ekonomiska strukturen att ha haft en stor inverkan på fattigvårdsorganisationen. I bägge stiftet var det företrädesvis de högreståndspräglade församlingarna i det södra åkerbruksområdet, som anammade effektivare och samtidigt mer betungande system. Speciellt i Nyland dominerades den lokala beslutsprocessen fullständigt av de adliga samt andra ståndspersoner, medan bönderna inte hade någon nämnvärd talan. Beslutsfattandet i församlingarna i de södra delarna av Borgå stift och i Åbo stift (Österbotten undantaget) vittnar om, att bönderna förhöll sig passivt till fattigvården och med några få undantag syns det inga tecken på att bönderna skulle ha tagit några initiativ. Lösningarna tilltalade tydligen dock inte bön-

derna, efter som roteringstvister, strider om vårdskyldigheten och klagomål över tiggare visar att bönderna i allmänhet försökte minimera den börda de själva fick bära.

Böndernas motstånd mot de beskattningsmässiga fattigvårdsarrangemang, som ståndspersonerna och kyrkoförvaltningen gynnade, tog sig aktiva uttryck i Österbotten och svedjeområdena i östra Finland. I Österbotten uttryckte sig striderna framförallt som tvister mellan präster och bönder, när de förra försökte effektivisera fattigvården mot de senares vilja. De avlägsna östra och norra delarna av Österbotten förblev även i allmänhet hänvisade till frivilliga understöd. Prästerskapet i de österbottniska församlingarna försökte likväl aktivt driva igenom de fattigvårdssystem domkapitlet hade anbefallt trots församlingsmedlemmarnas motstånd.

Situationen var en annan i församlingarna i de inre delarna av Borgå stift, där det lokala prästerskapet ända fram till 1760-talet i allmänhet var benäget att foga sig i församlingsmedlemmarnas vilja. Allmogen i församlingarna i Savolax, norra Karelen och Mellersta Finland förhöll sig synnerligen negativt till alla direktiv uppifrån och några medel att krossa det enhälliga motståndet bland bönderna hade varken stiftsstyrelsen eller det lokala prästerskapet. I dessa trakter, där ståndspersonerna var få, uttryckte sockenstämman uttryckligen bondesamhällets intressen. Ju starkare ståndspersonerna i ett område var, desto säkrare kom även de lösningar centralmakten önskade att genomdrivas och i motsvarande grad är även tecknen på bondeaktivitet mindre i materialet från sockenstämmorna. Som ett beslutsforum var sockenstämman i detta avseende av varierande slag; i områden som dominerades av ståndspersoner användes de lokala beslutsinstanserna för att driva igenom centralmaktens målsättningar, i bondeområden kunde de även präglas av motstånd mot centralmaktens intentioner. Till denna del bekräftar undersökningsresultaten SUOLAHTIS uppfattning om församlingsprästerskapets dubbla roll å ena sidan som representanter för administrationen, å andra sidan som församlingens tjänare. Befolkningens sociala struktur förefaller ha varit den faktor, som främst avgjorde vilkendera rollen, som kom att vara den framträdande i prästerskapets verksamhet.

Fattigvårdssystemen började förenhetligas på 1760-talet, då de östfinländska bönderna småningom godkände ett skatteliknande roteringssystem som grundval för fattigvården. Denna för-

ändrade inställning återspeglar enligt min mening inte i så hög grad ett skärpt grepp från centralmaktens sida, som att de sociala klyftorna på landsbygden hade tilltagit. Förhållningssättet till kringvandrande tiggare var ursprungligen mest negativt i södra och västra Finland, där arbetskraftsbehovet inom lantbruket å ena sidan och högre ståndsdominansen å andra sidan ledde till, att övervakningen av den obesuttna befolkningens liv var strängare. Fattigrotarna, fattigstugorna och tiggeriförbuden hade sin givna plats i den sociala kontroll, som de besuttna grupperna utövade över de obesuttna. Detta var även kärnan i den merkantilistiska tiggarpolitiken. I bondedominerade svedjebruksområden hade de obesuttna, redan till följd av svedjebrukets karaktär, en större rörelsefrihet och klyftan mellan bönder och obesuttna var inte lika djup. Detta avspeglades även i en välvilligare inställning till tiggeriet. Fr.o.m. 1760-talet ökade tiggeriet i hela landet till följd av den växande obesuttna befolkningen och de försämrade levnadsvillkoren. Detta ledde till en större belastning framförallt på bönderna, som även själva var illa utsatta av nödåren. Böndernas toleransgräns sänktes i fråga om de obesuttnas "olagliga" näringsfång och de blev mer mottagliga för arrangemang som skulle begränsa de obesuttnas rörelsefrihet. Det var uttryckligen klagomålen över kringvandrande tiggare som ledde till att roteringen spred sig i Savolax och att olika beskattnings- och kvarlåtenskapsbeslut blev vanliga i västra Finland. Den växande obesuttna befolkningen och böndernas starkare ställning, ledde till att klyftan mellan besuttna och obesuttna fördjupades, vilket i sin tur resulterade i att de olika besuttna stånden, ståndspersonerna och bönderna, fick allt mer likartade intressen visavi fattigvården. Under frihetstiden fick den utveckling sin början, som gjorde de obesuttna till ett socialt problem, förutom för ståndspersonerna, även för kronans skattepliktiga undersåtar, bönderna.

Statsmaskineriet förhöll sig passivt till den lokala fattigvården. Landshövdingarna ville inte ingripa i en fråga som enligt lag och tradition hörde till kyrkoförvaltningen. Kyrkoförvaltningen var den kugge i centralmaktens maskineri, som svarade för det praktiska genomförandet av den statliga fattigvårdspolitiken. Det lokala självstyret ställde gränser, som ställvis hämmade kyrkoförvaltningens verksamhet för centralmaktens målsättningar. Avgörande för det konkreta förverkligandet av dessa blev sålunda ståndspersonerna, på vilkas styrka det be-

rodde, i hur hög grad och i vilken form den sociala kontroll, som överensstämde med både deras egna och centralmaktens intressen, förverkligades på den finländska landsbygden. I detta avseende var fattigvårdspolitiken under frihetstiden, såväl till målsättningar som i praktiken, ståndspersonernas politik. Det var först helt i slutet av frihetstiden, som den ekonomiska och sociala utvecklingen började göra fattigvårdspolitiken till de besuttna gruppernas gemensamma sociala kontroll av den obesuttna befolkningen. Centralmaktens omedelbara inflytande på församlingsfattigvården var i vilket fall som helst lika marginellt som böndernas inflytande på den statliga fattigvårdspolitikens utformning.

Bilagor

Förklaringar till bilagorna 1—2

Bilagorna innehåller de uppgifter från de undersökta församlingarna, som utgör grundvalen för framställningen av den officiella fattigdomens omfattning i kap. 3.4. och för behandlingen av församlingsfattigvårdens utveckling i kap. 7 och 8. I varje församlings fall är det de viktigaste fattigvårdsformernas utveckling som följs och sålunda får t.ex. fattigkassan eller rutinmässiga beslut för att öka dess tillgångar, inte något speciellt omnämnande i roteindelta församlingar.

Ibruktagna fattigvårdsarrangemang anges i bilagorna på samma sätt som i texten. Såvida det rör sig om tidpunkten för införandet av ett system, står året utan parentes, medan året står inom parentes, när det gäller den första uppgiften om ett tillvägagångssätt som var i användning.

Bilaga 1. Befolkning och fattigvård i Åbo stifts församlingar

A. Egentliga Finland och Åland

<i>Församling</i>	<i>Folkmängd år 1749</i>	<i>Rotar/ år</i>	<i>Understödda ur System kassan/år</i>	
1. Halikko (Angelniemi)	7 651	47/1749 (H.) 57/1758 (H.) 10/1748 (A.)	10/1748 (A.)	Rotar (1709/Halikko) Rotar (1748/Angelniemi)
2. Uskela (Kiikala S:t Bertils, Salo)		71/1749 80/1758	14/1750 (U.) 17/1760 " 12/1772 "	Rotar (1739)
3. Lundo (Aura)	2 055	13/1750	"någre"/1750 3/1750 (A.) 7/1760"	Rotar (1750)
4. S:t Karins	1 174	9/1766		Rotar (1756)
5. Kaland	2 128	33/1755	60/1764	Roteringsbeslut 1755, kvarlåtenskapsbeslut 1766, beskattning 1772.
6. Kimito (Dragsfjärd)	4 490	34/1724 39/1766	54/1751 (K.) 13/1751 (D.) 15/1772 "	Rotar (1705), kvarlåtenskapsbeslut 1756, roteringsinstruktion och begränsning 1756, belastning enligt skatt 1769

<i>Församling</i>	<i>Folkmängd år 1749</i>	<i>Rotar/ år</i>	<i>Understödda ur System kassan/år</i>	
7. Korpo	1 195			Fattigkassa
8. Letala	2 253	32/1755	14/1755	Rotering 1724, kvarlåtenskapsbeslut 1769
9. Masku (Rusko, Vahto)	1 717	18/1750 (M.) 11/1750 (R+V)	22/1755 (M.) 27/1765 " " 18/1772 " "	Rotar (1750), fattigbössas och instruktion 1767, kvarlåtenskapsbeslut 1766—67
10. Virmo	2 259	30/1755 32/1764	c. 20/1755 51/1764	Rotar (1720-t.), fattighus 1730-t., nytt fattighusbeslut 1762, kvarlåtenskapsbeslut 1762, fattigmagasin 1767, instruktion 1771
11. Pemar	2 313	32/1758		Rotar (1758)
12. Bjärnä	3 645	?	46/1745 54/1757 59/1772	Rotar (1760-t.), kvarlåtenskapsbeslut 1762
13. Pikis	1 233	?	18/1769	Rotar (1758)
14. Pyhämaa (Letala kapell)	1 067	12/1762 15/1771	6/1762 9/1772	Rotering 1724
15. Pöytis (Yläne, Oripää)	1 254 502	12/1750 (P.) 6/1750 (Y.) 3/1750 (O.)	16/1750 (P.) 21/1772 " " 4/1750 (Y.)	Rotar (1722), fattighus, -magasin och -kollekt 1758
16. Reso	798	5/1756—72	11/1756 12/1760 18/1772	Rotering 1738
17. Rimito	1 323	13/1738 12/1759	20/1750 22/1760 minst 33/1770	Rotering 1722—23, utackordering av barn fr.o.m. 1750-t.
18. Sagu (Karuna)	2 720		34/1762 37/1772	Rotar? (1759?)

<i>Församling</i>	<i>Folkmängd år 1749</i>	<i>Rotar/ år</i>	<i>Understödda ur kassan/år</i>	<i>System</i>
19. Tövsala (Gustavs, Iniö)	3 273		19/1757 23/1762 37/1772	Roteringsbeslut 1750 förverkligades ej. Fattigkassa. Ett fattighjon i sockenstu- gan.
20. Vemo (Lokalax)	854 2 154	? ?	37/1755 (V.) 54/1772 " 17/1754 (L.) 25/1772 "	Rotar (1755/Vemo) Rotar (1764/Lokalax)

Åland

21. Finström (Geta)	940	10/1759 12/1768	12/1768 12/1768	Rotar (1739), instruktion 1765, de fattiga skyldiga att utföra arbete för kyr- kan 1769
22. Föglö	710		9/1760 8/1772	Fattigkassa, bygång, tiggartillstånd
23. Hammarland (Eckerö)	1 198		"nog många"/ 1759	Fattigkassa och bygång
24. Saltvik	899	?	"rätt fåå"/ 1767	Rotar (1739)

A. Källhänvisningar

- 1 Angelniemi KA. Visitationsprot. 1755—1846 och fattigräkenskaper 1748—1806 (61314). Jutikkala 1945 samt Kallio 1930, 436.
- 2 Uskela KA. Sockenstämmoprot. 1741—1802 (JK 893); visitationsprot. 1708—45 och sockenstämmoprot. 1733—45 (JK 894) samt visitationsprot. 1736—38 och 1739—1804 (JK 894); Jutikkala 1945.
- 3 Lundo KA. Sockenstämmoprot. 1740—86 (JK 1021); Aura KA. sockenstämmoprot. 1749—1823 (JK 1011) och fattigräkenskaper 1750—1806 (JK 1012); Jutikkala 1945.
- 4 S:t Karins KA. Sockenstämmoprot. 1728—68 (JK 999); Innamaa 1952, 178, 254.
- 5 Kalands KA. Sockenstämmoprot. 1764—1816 och visitationsprot. 1731—38 (JK 102); Pitkänen 1979.
- 6 Kimito KA. Sockenstämmoprot. 1747—1802 (JK 617), visitationsprot. 1705—1830 (JK 618) och fattigrotar 1712—82 (JK 621); Dragsfjärds KA. Fattigräkenskaper 1751—1800 (61333); Jutikkala 1945.

- ⁷ Korpo KA. Sockenstämmoprot. 1756—59 (JK 743); visitationsprot. 1669—1856 (JK 743); Jutikkala 1945.
- ⁸ Letala KA. Visitationsprot. 1693—1741, 1743—99 (JK 37); Koivisto 1976, 77, 316—22.
- ⁹ Masku KA. Sockenstämmoprot. 1757—1817 (JK 959), visitationsprot. 1669—1803 (JK 960) och fattigräkenskaper 1755—1813 (JK 961); Jutikkala 1945; Oja 1966, 379, 458.
- ¹⁰ Virmo KA. Sockenstämmoprot. 1755—72 (JK 11) och visitationsprot. 1692—1868 (JK 12); Jutikkala 1945; Otava 1931, 59—61; Perälä 1963, 224—229.
- ¹¹ Pemar KA. Biskopsvisitationsprot. 1736—78 (JK 260); Innamaa, Erkola & von Hertzen 1973, 381.
- ¹² Bjärnä KA. Sockenstämmoprot. 1742—80 (JK 860), visitationsprot. 1671—1725 (JK 861) och 1729—58 (JK 861—862) samt fattigräkenskaper 1744—1758 (JK 863); Innamaa 1982, 336; Pitkänen 1979.
- ¹³ Pikis KA. Sockenstämmoprot. 1768—99 (JK 327) och visitationsprot. (JK 327); Jutikkala 1945.
- ¹⁴ Pyhäranta KA. Sockenstämmoprot. 1760—1879 och visitationsprot. 1724—87 (JK 63) samt fattigräkenskaper 1761—1811 (JK 64); Jutikkala 1945.
- ¹⁵ Pöytis KA. Sockenstämmoprot. 1740—88 (JK 84), visitationsprot. 1693—1780 (JK 85) och fattigräkenskaper 1740—64 (JK 86); Yläne KA. Visitationsprot. m.m. 1707—1857 och fattigräkenskaper 1756—98 (JK 806); Ylönen 1969, 578, 872—881.
- ¹⁶ Reso KA. Sockenstämmoprot. 1737—1811 (JK 950), fattigräkenskaper 1756—98 (JK 952); Jutikkala 1945; Mäntylä 1965, 31—33.
- ¹⁷ Rimito KA. Sockenstämmoprot. 1759—80 (JK 937), visitationsprot. 1722—1819 (JK 938) och fattigräkenskaper 1749—1820 (JK 939); Matinoli 1982, 437—438; Pitkänen 1979.
- ¹⁸ Sagu KA. Sockenstämmoprot. 1652—1762 (JK 579), fattigräkenskaper och -rotar 1759—1800 (JK 582); Jutikkala 1945.
- ¹⁹ Tövsala KA. Sockenstämmoprot. 1766—1853 (JK 178), prostevisitationsprot. 1747—1836 och biskopsvisitationsprot. 1731—1845 (JK 179) samt fattigräkenskaper 1751—99 (JK 180); Jutikkala 1945.
- ²⁰ Vemo KA. Visitationsprot. 1686—1825 (JK 168) och fattigräkenskaper 1755—1806 (JK 169); Lokalax KA. Fattigräkenskaper 1755—92 (JK 74); Jutikkala 1945; Perälä 1951, 190—94.
- ²¹ Finströms KA. Sockenstämmoprot. 1764—83 och visitationsprot. 1728—1930 (55985); Jutikkala 1945.
- ²² Föglö KA. Sockenstämmoprot. 1756—1812 (JK 680) och fattigräkenskaper 1760—1832 (JK 681); Pitkänen 1979.
- ²³ Hammarlands KA. Sockenstämmoprot. 1752—1827 och visitationsprot. 1759—1839 (55999); Jutikkala 1945.
- ²⁴ Saltviks KA. Visitationsprot. 1739—1855 (JK 676); Jutikkala 1945.

B. Västra Nyland

<i>Församling</i>	<i>Folkmängd år 1749</i>	<i>Rotar/ år</i>	<i>Understödda ur System kassan/år</i>	
25. Esbo	1 900	11/1726 12/1749 18/1758	24/1744 11/1759 14/1771	Rotar (1726)
26. Ingå	2 458	20/1749 20/1758	?	Rotering 1733, de fattiga skyldiga att utföra arbete för kyr- kan 1736
27. Karislojo	777	14/1749 14/1769	?	Rotar (1749)
28. Kyrkslätt	2 260	20/1758	?	Roteringsbeslut 1730 förverkligades ej. Ro- tar (1758)
29. Lojo	1 807	7/1749	?	Rotar (1749). Fattigstu- ga på 1720-talet?
30. Pojo	1 713	6/1758 7/1760 10/1770	16/1760 15/1770	Rotar (1729), utvidgningsbeslut 1758
31. Pusula (Lojo kapell)	1 066	7/1771 10/1771—	?	Rotar (1763), utvidgningsbeslut 1771
32. Sjundeå	2 033	24/1758	24/1731 34/1759 31/1772	Roteringsförslag 1736, församlingen vägrade. Rotering 1749
33. Suomensjärvi (Kisko kapell)	731	?	8/1752 11/1762 13/1772	Rotar (1749)
34. Tenala	893	9/1733 i allmänh. 8	3/1767	En fattigstuga för 8 sedan 1600-talet. Spannmålskatt, indel- ning av hemman i un- derstödsrotar och be- slut om uppförande av ny fattigstuga 1768. Ny fattigstuga uppenbarli- gen 1771

B. Källhänvisningar

- ²⁵ Esbo KA. Sockenstämmoprot. 1726—74 (ES 226), visitationsprot. 1726—83 (ES 227) och fattigräkenskaper 1744—75 (ES 228); Jutikkala 1945.
- ²⁶ Ingå KA. Sockenstämmoprot. 1732—1807 (ES 155) och visitationsprot. (ES 156); Jutikkala 1945.
- ²⁷ Karislojo KA. Sockenstämmoprot. 1763—1827 och visitationsprot. 1719—1857 (TK 696); Pitkänen 1979.
- ²⁸ Kyrksläotts KA. Visitationsprot. 1681—1795 (ES 209); Jutikkala 1945.
- ²⁹ Lojo KA. Sockenstämmoprot. 1733—83 (TK 793), visitationsprot. 1749—1825 (TK 794); Ylikangas & Siiriäinen 1973, 385, 471.
- ³⁰ Pojo KA. Sockenstämmoprot. 1725—1818 (ES 122), visitationsprot. 1730—72 (ES 123) och räkenskaper 1759—78 (ES 124); Jutikkala 1945.
- ³¹ Pusula KA. Sockenstämmoprot. 1763—1845 (TK 718). Jutikkala 1945.
- ³² Sjundeå KA. Sockenstämmoprot. 1724—81 (ES 190), visitationsprot. 1699—1804 (ES 191) och räkenskaper 1722—49, 1758—1814 (ES 192); Brenner 1953, 260—61; Jutikkala 1945.
- ³³ Suomusjärvi KA. Sockenstämmoprot. 1737—1826 (JK 1029) och fattigräkenskaper 1748—1814 (JK 1030); Jutikkala 1945.
- ³⁴ Tenala KA. Sockenstämmoprot. 1733—91 (KK 77); Bromarvs KA. Sockenstämmoprot. 1733—67 (KK 60); Nikula 1938, 90—91, 231—38; Jutikkala 1945; Pitkänen 1979.

C. Satakunda

<i>Församling</i>	<i>Folkmängd år 1749</i>	<i>Rotar/ år</i>	<i>Understödda ur System kassan/år</i>
35. Eura (Kiukais)	1 618	25/1764	? Rotar (1729/Kiukais, 1736/Eura)
36. Ikalis	2 860	11/1750 12/1759	10/1750 Rotar (1750)
37. Kangasala (Kuhmalahti)	3 426	42/1750 44/1767	"en hop andre fattige"/1750 "månge andre torftige"/1767 Rotar (1737), beskatning (1767)
38. Lembois	1 854 c. 2 180/1760	24/1767	"fåå öfrige"/ 1767 Rotar (1720-t.), beskatning 1760
39. Loimijoki	3 445	23/1750	? Rotar (1737), men inte längre år 1767, då fat- tigvården utgjordes av fattigkassa, bygång och tiggeri

<i>Församling</i>	<i>Folkmängd år 1749</i>	<i>Rotar/ år</i>	<i>Understödda ur System kassan/år</i>	
40. Messuby	1 159	?	31/1750 40/1760 25/1772	Rotar (1746), instruktion och beskattning 1746, be- skattningsbeslut för- nyat 1763
41. Nokia	976	29/1750 (N+H)	15/1750 (N+H)	Rotar (1737),
Birkala		15/1760 (N)	27/1760 (N)	insamlingar vid
(Harju)	932	9/1760 (H)	29/1772 (N)	fester fr.o.m. 1737
42. Orivesi	2 183	?	?	Rotar (1747), förnyades 1747. Fattigmagasinet (1766)
43. Ruovesi	1 188	14/1767		Rotar (1737), saknades 1740—43. 1745 förnya- des rotarna uppenbarli- gen
44. Tyrvis	1 755	26/1750 (T+K)	25/1761 (T)	Rotar (uppenbarligen
(Kiikka)	1 026	16/1761 (T)	10/1772 "	1724, med säkerhet
		17/1772 "		1737)
45. Ulvsby	1 701	15/1748	10/1748	Rotar (1739),
med kapell	c. 731 (U)	13/1762	17/1762	kvarlätenskapsbeslut
	c. 1 179/1775 (U)	8/1772	7/1772	1763. (Administrativa förändringar inverkad på området 1771)

C. Källhänvisningar

- ³⁵ Eura KA. Visitationsprot. 1724—1856 (JK 273); Kiukais KA. Visitationsprot. 1727—74 (JK 422); Jutikkala 1945; Koivisto 1962, 215.
- ³⁶ Ikalis KA. Visitationsprot. 1713—1855 (JK 784); Jutikkala 1945.
- ³⁷ Kangasala KA. Sockenstämmoprot. 1653—1800 (TK 62) och visitationsprot. 1737—1812 (TK 63); Jutikkala 1945.
- ³⁸ Lembois KA. Sockenstämmoprot. 1749—1818 och visitationsprot. m.m. 1458—1807 (TK 415), visitationsprot. 1752—67 (TK 416); Arajärvi 1959, 264, 404—405; Jutikkala 1945.
- ³⁹ Loimijoki KA. Sockenstämmoprot. 1753—1820 (JK 464), visitationsprot. 1687—1842 (JK 465); Pitkänen 1979.
- ⁴⁰ Messuby KA. Sockenstämmoprot. 1745—69, 1770—1831 (TK 655), fattigräkenskaper 1750—85 (TK 657); Arajärvi 1954, 188, 527.
- ⁴¹ Nokia (Birkala) KA. Visitationsprot. 1685—1836 (TK 429), fattigräkenskaper 1748—79 (TK 430); Pitkänen 1979; Saarenheimo 1974, 270, 307—10.
- ⁴² Orivesi KA. Sockenstämmoprot. 1653—1817 (TK 157); Jutikkala 1945.

- ⁴³ Ruovesi KA. Sockenstämmoprot. 1764—98 (TK 212), visitationsprot. 1729—1883 (TK 213); Jutikkala 1945; Koukkula 1967, 63, 336—39.
- ⁴⁴ Tyrvis KA. Visitationsprot. 1698—1835, 1701—80 (JK 1117); Jutikkala 1945.
- ⁴⁵ Ulvsby KA. Sockenstämmoprot. 1746—92 (JK 142), visitationsprot. 1696—1773 (JK 143) och 1747—79 (JK 144); Jutikkala 1945; Virkkala, Kopisto & Lehtinen 1967, 315, 370—75.

D. Västra Tavastland

Församling	Folkmängd år 1749	Rotar/ år	Understödda ur System kassan/år	
46. Ackas	1 620	12/1750 15/1767	?	Rotar (1701)
47. Hattula	1 582 2 029/1772	15/1750 15/1767	?	Rotering 1737 (som alternativ fattigstuga)
48. Hausjärvi (Janakkala kapell)	917 1 338/1770	6/1738 6/1767 10/1770	6/1738 8/1767 11/1772	Rotar (1716), förnyade 1738
49. Janakkala	1 339	14/1750 7/1767	11/1756 14/1764	Rotar (1716), förnyade 1738
50. Jockis (Ypäjä, kapell för Tammela)	1 400	11/1762 (J) 11/1772 " 7/1735 (Y) 6/1772 "	12/1747 (J) 19/1772 " 8/1762 (Y) 7/1772 "	Rotar (1746/Jockis, 1735/Ypäjä)
51. Loppis	826	?	8/1738 3/1748	Roteringsbeslut 1738 förverkligades uppen- barligen inte, ny rote- ring 1753. Spannmåls- lån åt de fattiga ur sockenmagasinen (1759)
52. Somero	1 539	15/1770 13/1772	25/1750 28/1772	Rotar (1737)
53. Urdiala	1 319 1 788/1770	9/1750 10/1767	?	Rotering 1702

D. Källhänvisningar

- ⁴⁶ Ackas KA. Visitationsprot. 1724—1883 (56112); Suvanto 1954, 156—57, 418—19.
- ⁴⁷ Hattula KA. Sockenstämmoprot. 1756—1826 (56220), visitationsprot. 1697—1845 (56222); Mäntylä 1976, 523—30, 625; Pitkänen 1979.
- ⁴⁸ Hausjärvi KA. Sockenstämmoprot. 1729—98 (TK 265); Janakkala KA. Visitationsprot. 1730—63 (TK 253); Keskitalo 1964, 231, 401—406.
- ⁴⁹ Janakkala KA. Sockenstämmoprot. 1733—93 (TK 252), visitationsprot. 1730—63 (TK 253); Pitkänen 1979.
- ⁵⁰ Jockis KA. Sockenstämmoprot. 1734—1837 (TK 472); Ypäjä KA. Sockenstämmoprot. 1734—1838 (TK 461); Jutikkala 1939.
- ⁵¹ Loppis KA. Sockenstämmoprot. m.m. 1738—82 (TK 287); Jutikkala 1939; Kallenaudio 1976, 469.
- ⁵² Somero KA. Sockenstämmoprot. 1747—74 (JK 242), visitationsprot. 1726—1822 och fattigräkenskaper 1750—79 (JK 244); Aaltonen 1949, 426—28; Oja 1958, 122.
- ⁵³ Urdiala KA. Sockenstämmoprot. 1744—1819 (TK 670), visitationsprot. 1697—1803 (TK 671); Arajärvi 1973, 60, 253—55.

E. Österbotten

<i>Församling</i>	<i>Folkmängd år 1749</i>	<i>Rotar/ år</i>	<i>Understödda ur kassan/år</i>	<i>System</i>
54. Ilmola (Alavus, Jalasjärvi, Kauhajoki, Kurikka)	3 461	15/1739 (I) 13/1759 " 3/1759 (A) 4/1759 (J) 9/1759 (Ka) 6/1759 (Ku)	?	Rotar (1719), byalagsvis, liksom beslutsfattandet
55. Kuusamo	1 162 1 945/1772	8/1738	5-7/1770-t.	Rotar (1716) enligt husförhållningsdistrikten, fattiggassa (1719), ut- ackordering
56. Lappo (Härmä, Kauhava)	3 809 1 250/1766 (enbart Lappo)	61/1748 22/1748 (L) 13/1752 " 44/1773 "	43/1771 (L) 45/1772 "	Roteringsförslag 1737 förverkligades ej, rotering 1743, förnyad 1748, 1751, 1773. Beskattning 1752
57. Malax (Solv)	867 1 246	6/1772 (M) 3/1772 (S)	7/1751 (M) 8/1760 " 3/1760 (S)	Rotar (1719). Fattig- kassa och tiggeri fram till år 1772, då rote- ring genomfördes
58. Muhos	1 699		?	Roteringsbeslut 1771

<i>Församling</i>	<i>Folkmängd år 1749</i>	<i>Rotar/ år</i>	<i>Understödda ur System kassan/år</i>	
59. Pedersöre (Lappajärvi, Ähtävä)	5 047 2 986 (P) 2 061 (L)	12/1760 (P)	32/1746 (L) (150/1751)	Roteringsbeslut 1751 förverkligades ej, nytt beslut 1757, rote- ring 1758 (P), kvarlä- tenskapsbeslut 1763 (P)
60. Pudasjärvi	929	?	?	Roteringsbeslut på tinget 1719
61. Salois (Vihanti, Brahestad)	1 774	8/1751	35 (?)/1751	Roteringsbeslut 1738 förverkligades ej, nytt beslut och rote- ring 1739
62. Sotkamo	2 253		3/1745	Fattigvård byalagsvis, fattigkollekt 1745 —.
63. Lillkyro	1 344	14/1751 16/1760		Rotering 1719 förverkligades uppen- barligen inte, ny rote- ring 1738, förnyad 1755. Rotar, kassa och tiggartillstånd 1772

E. Källhänvisningar

- ⁵⁴ Ilmola KA. Sockenstämmoprot. 1730—52 (IK 423), visitationsprot. 1690—1836 (IK 424); Liakka 1934, 467—69; Pitkänen 1979.
- ⁵⁵ Kuusamo KA. Sockenstämmoprot. 1730—1828 (IK 234); Ervasti 1978, 335—37; Pitkänen 1979.
- ⁵⁶ Lappo KA. Sockenstämmoprot. 1740—77 (UK 121), visitationsprot. 1691—1836 (UK 122—123); Lehtinen & Luho 1963, 348, 578—87.
- ⁵⁷ Malax KA. Sockenstämmoprot. 1760—1804 och visitationsprot. 1706—1897 (UK 265); Pitkänen 1979.
- ⁵⁸ Muhos KA. Sockenstämmoprot. 1763—1829 (IK 125); ÅLA. ÅDA, B I:38. Åbo domkapitel till kh. Aejmelaeus 25.6.1772; Jutikkala 1945.
- ⁵⁹ Pedersöre KA. Sockenstämmoprot. 1742—1824 och visitationsprot. 1732—1856 (UK 485); Jutikkala 1945; Rantatupa 1983, 882; Åkerblom 1950, 16.
- ⁶⁰ Pudasjärvi KA. Visitationsprot. 1668—1758 (IK 387); Jutikkala 1945.
- ⁶¹ Salois KA. Visitationsprot. 1668—1758 (IK 548); Jutikkala 1945.
- ⁶² Sotkamo KA. Sockenstämmoprot. 1754—55 (IK 100) och 1738—54 (IK 102); Pitkänen 1979.
- ⁶³ Lillkyro KA. Sockenstämmoprot. 1755—1823 (UK 6), visitationsprot. 1694—1725 (UK 7); Ilmola KA. Visitationsprot. 1690—1836 (IK 424); Jutikkala 1945.

Bilaga 2. Befolkning och fattigvård i Borgå stifts församlingar

A. Nyland och Kymmenedalen

<i>Församling</i>	<i>Folkmängd år 1749</i>	<i>Rotar/ år</i>	<i>Understödda ur System kassan/år</i>	
1. Artsjö (Lappträsk kapell)	1 280	8/1769	9/1749 10/1764 8/1769—	Rotar (1741), beslut om begränsning av understödstagarna 1769
2. Elimä	2 518	?	22/1753 32/1763	Roteringsbeslut 1736, rotering 1739, tiggeri och kassa 1740-t., be- skattning 1750
3. Lappträsk	1 929		10/1753	Beskattning (1736), be- gränsn. 1769
4. Mörskom	1 000 1 492/1775	?	9/1750 8/1764 9/1772	Rotering uppen- barligen 1736
5. Mäntsälä	1 492		12/1750	Roteringsförslag 1738 förverkligades ej, kassa och tiggeri
6. Orimattila	2 366	4/1750	9/1750 14/1760 8/1771—	Beskattning 1735, rotering 1739, fattigkollekt och — bössor 1767, roterings- reform 1772—73

<i>Församling</i>	<i>Folkmängd år 1749</i>	<i>Rotar/ år</i>	<i>Understödda ur System kassan/år</i>	
7. Pernå	5 056		32/1741 37/1749 40/1760	Beslut om begränsning 1741, fattigkollekt 1744, fattigböss 1745, beskattning 1749
8. Pyttis/ Strömfors	1 331 1 654/1760		7/1753 8/1763	Roteringsförslag 1737 förverkligades ej, kassa och tiggeri i byalagen
9. Sibbo	2 453/17 2 753/1772	13/1772	10/1741 10/1764 21/1772	Fattigböss 1736, kyrkfattiga från år 1737. Kassa och tiggeri; reformförsl. 1763 förkastat, begränsning 1764; fattigkollekt 1766. Roterings 1772
10. Tusby	1 275	7/1736	6/1754 6/1772	Fattigstuga avfärdad 1730, rotering 1736, kassa och tiggeri 1740-t., roteringsför- slag 1767 förverkliga- des ej, beskattning 1772

Bilaga 2 A. Källhänvisningar

- ¹ Artsjö KA. Sockenstämmoprot. 1741—72 (64147); Jutikkala 1939.
- ² Elimä KA. Sockenstämmoprot. 1746—1805 (58251); BDA, Cf: 1—2. Biskopsvisitationsprot. 1736, 1753, 1763; Kokkonen 1927, 146; 1931, 87—88; Pitkänen 1979.
- ³ Lapträsk KA. Sockenstämmoprot. 1768—91 (ES 355); BDA, Cf: 1—2. Biskopsvisitationsprot. 1736, 1753, 1763; Allardt 1920, 301—302; Pitkänen 1979.
- ⁴ TLA. Mörskom KA. II Ca:1, sockenstämmoprot. 1760—89; BDA, Cf:1—2. Biskopsvisitationsprot. 1750; Salminen 1936, 26—27, 183—84; Pitkänen 1979.
- ⁵ Mäntsälä KA. II Ca:1, sockenstämmoprot. 1751—1815; BDA, Cf:1—2. Biskopsvisitationsprot. 1738, 1750; Jutikkala 1945.
- ⁶ Orimattila KA. Sockenstämmoprot. 1696—1810 (TK 599); BDA, Cf:1—2. Biskopsvisitationsprot. 1737, 1750; Pitkänen 1979.
- ⁷ Pernå KA. Sockenstämmoprot. 1726—85 (ES 265—266); BDA, Cf:1—2. Biskopsvisitationsprot. 1737, 1763; Pitkänen 1979; Sirén 1965, 183—187, 192—193; 1981, 3.

- ⁸ Strömfors KA. Sockenstämmoprot. 1764—1818 (ES 402); BDA, Cf:1—2. Biskopsvisitationsprot. 1737, 1753, 1763; Allardt 1923, 9, 316—17; Jutikkala 1945
- ⁹ Sibbo KA. Sockenstämmoprot. 1732—87 (ES 420); BDA, Cf:1. Biskopsvisitationsprot. 1736, 1741; Nyberg & Åkerblom 1950, 146—47, 338—40.
- ¹⁰ TLA. Tusby KA. II Ca:1—2, sockenstämmoprot. 1727—40, 1756—98 och III Cln:1. Fattigräkenskaper 1736—98; BDA, Cf:1. Biskopsvisitationsprot. 1736; Peltovuori 1975, 97, 212—14; Pitkänen 1979.

B. Östra Tavastland och Mellersta Finland

Församling	Folkmängd år 1749	Rotar/ år	Understödda ur System kassan/år	
11. Hauho	2 859	?	30/1749	Rotering 1737
12. Hollola	4 535/1766	21/1750	19/1766 22/1769	Roteringsförslag 1738 förkastat, rotering tillf. på 1750-t., i övrigt kassa och tiggeri
13. Itis	3 541	6 ?/1738	10/1728 15/1738 21/1750	Förslag om fattigstuga 1723 förkastat, rotering 1738, kassa och tiggeri fr.o.m. 1750-t.
14. Jämsä	1 946	?	?	Rotering 1736, kassa och tiggeri fr.o.m. 1740-t.
15. Koskis (Lampis kapell)	1 094	?	5/1750	Rotering 1736, kassa och tiggeri fr.o.m. 1740-t.
16. Lampis	2 823	15/1736	17/1736 27/1750	Rotar (1736)
17. Laukas	1 430 1 705/1760	?	12/1750 19/1760	Rotering 1738, kassa och tiggeri fr.o.m. 1740-t.
18. Padasjoki	1 428	?	?	Rotar (1736)
19. Rautalampi	2 863/1750		?	Roteringsbeslut 1738 förverkligades uppenbarligen ej, beskattn. ev. på 1740-t., kassa och tiggeri

<i>Församling</i>	<i>Folkmängd år 1749</i>	<i>Rotar/ år</i>	<i>Understödda ur kassan/år</i>	<i>System</i>
20. Saarijärvi	1 380	?	?	Rotar (1738), kassa och tiggeri fr.o.m. 1740-t., ny rotering före år 1770
21. Sysmä	2 832 3 195/1760		14/1750 28/1760	Kassa och tiggeri
22. Viitasaari	1 880	15/1758	20/1736 15/1758	Rotering 1736, förnyad 1758

B. Källhänvisningar

- ¹¹ Hauho KA. Sockenstämmoprot. 1732—1821 (56194); BDA, Cf:1—2. Biskopsvisitationsprot. 1738, 1753; Jutikkala 1939; Palmroth 1929, 21, 180—81.
- ¹² Hollola KA. Sockenstämmoprot. 1764—1811 (TK 312); BDA, Cf:1—2. Biskopsvisitationsprot. 1738, 1750; Forsius 1982, 79—83, 93; Kuusi 1930, 226—32; Kuusi 1937, 7.
- ¹³ Itis KA. Sockenstämmoprot. 1724—1858 (TK 987); BDA, Cf:1. Biskopsvisitationsprot. 1748; Halila 1939, 411—16, 780—81.
- ¹⁴ JyLA. Jämsä KA. II Ca:1, sockenstämmoprot. 1755—93; BDA, Cf:1—2. Biskopsvisitationsprot. 1738, 1753; Jutikkala 1939.
- ¹⁵ BDA, Cf:1—2. Biskopsvisitationsprot. 1736, 1750; Jutikkala 1939.
- ¹⁶ BDA, Cf:1—2. Biskopsvisitationsprot. 1738, 1750; Virmala & Ruotsalainen 1972, 202, 260.
- ¹⁷ JyLA. Laukas KA. II Ca:1, sockenstämmoprot. 1736—1842; BDA, Cf:1—2. Biskopsvisitationsprot 1738, 1753; Berndtson 1965, 317—18, 449—50.
- ¹⁸ BDA, Cf:1—2. Biskopsvisitationsprot. 1738, 1753; Jutikkala 1939.
- ¹⁹ BDA, Cf:1—2. Biskopsvisitationsprot. 1738, 1753; Saloheimo 1959, 114—15, 230—31.
- ²⁰ BDA, Cf:1—2. Biskopsvisitationsprot. 1738, 1753; Kallio 1972, 320, 454.
- ²¹ BDA, Cf:1—2. Biskopsvisitationsprot. 1738, 1753; Juvelius 1927, 418, 420—21; Pitkänen 1979.
- ²² Viitasaari KA. Sockenstämmoprot. 1703—1810 (UK 596), visitationsprot. 1653—1839 (UK 597); BDA, Cf:1—2. Biskopsvisitationsprot. 1738, 1753; Markkanen 1983, 342, 589—90.

C. Savolax och norra Karelen

Församling	Folkmängd år 1749	Rotar/ år	Understödda ur kassan/år	System
23. Idensalmi	4 806 6 955/1773	?	50 (?)/1751 24/1768	Rotar (1736), kassa och tiggeri i a.f. på 1760-t., ny rotering 1772
24. Ilomants	3 472 4 909/1770		11/1764	Roteringsbeslut 1737 förverkligades inte, kassa och tiggeri
25. Jorois	2 229		11/1748 27/1764	Roteringsbeslut 1737 förverkligades inte, kassa och tiggeri
26. Jockas	4 250 5 057	45/1767	4 (?)/1748 33/1764	Roteringsförslag 1737 och 1764 förkastades, kassa och tiggeri fram till år 1767. Roterings- 1766—67. Ev. en liten fattigtuga på 1740-t.
27. Kangasniemi	2 379		20/1748	Roteringsförslag 1737 förverkligades inte, kassa och tiggeri
28. Kesälax	800 1 063/1766		1/1737 1/1748 1/1764	Roteringsförslag 1737 förverkligades inte, kassa och tiggeri
29. Kides	4 782 5 708/1766	?	9/1748 13/1764	Roteringsbeslut 1737
30. Kuopio	8 212	?	40/1764	Rotar (1738), kassa och tiggeri fr.o.m. 1740-t. (Kassa ev. först på 1760-t.)
31. Leppävirta	4 163	?	5/1748 12/1764	Rotar (1736), kassa och tiggeri fr.o.m. 1740-t., ny rotering, be- skattning och kvarlä- tenskapsbeslut 1771
32. Libelits	4 348		6/1736 10/1748 5/1764	Fattigkollekt 1736, rotatingsbeslut 1737 förverkligades ej, kassa och tiggeri

<i>Församling</i>	<i>Folkmängd år 1749</i>	<i>Rotar/ år</i>	<i>Understödda ur System kassan/år</i>	
33. S:t Michel	c. 5 200/1750 c. 5 800/1760 c. 6 700/1770	64/1765	12/1748 c. 70/1765	Fattighus för dem som kom från hospitalet i Viborg 1711—?. Skatt för ståndspersonerna 1728 (förverkligades uppenbarligen ej), i övrigt kassa och tiggeri. Kvarlåtenskapsbeslut 1756, roteringsbeslut 1764, rotering 1765
34. Mäntyharju	2 395	?	4/1724 27/1764 c. 50/1770-t.	Roteringsbeslut 1736, beskattning 1736, rotering 1737. Kassa och tiggeri fr.o.m. 1740-talet, roteringsförslag 1764 och 1769 förkastade, förbud mot bistånd till tiggare på tingen 1769—70, rotering och beskattning 1770
35. Nurmes (Pielisjärvi kapell)	1 787 2 864/1766	trol.4/1739 " 4/1764		Rotering 1737 byalagsvis ("bygång")
36. Pieksämäki	4 807 6 165/1760	c. 10/1772	11/1748 56/1772	Roteringsbeslut 1737 förverkligades ej, kassa och tiggeri, ev. fattigtuga (för dem som flyttats från Viborgs hospital). Roteringsbeslut 1770, rotering 1772
37. Pielisjärvi	1 989 3 219/1766		7/1748 10/1764	Roteringsbeslut 1737 förverkligades uppenbarligen inte, tiggeri och kassa, bygång på 1750-t.
38. Puumala	2 455		6/1736 18/1748	Roteringsbeslut 1736 förverkligades inte, kassa och tiggeri

<i>Församling</i>	<i>Folkmängd år 1749</i>	<i>Rotar/ år</i>	<i>Understödda ur System kassan/år</i>
39. Rantasalmi	4 661	c. 50/1770-t.	23/1728 18/1748 23/1764 Roteringsbeslut 1737 förverkligades inte, kassa och tiggeri, nytt roteringsbeslut 1764 förverkligades inte. Ro- terings- och beskatt- ningsbeslut 1770, för- verkligades 1774
40. Sulkava	1 708		10/1748 10/1764 Roteringsförslag 1764 förkastat, kassa och tiggeri
41. Tohmajärvi	4 125		"rätt fåå"/1748 Roteringsbeslut 1737 förverkligades inte, kassa och tiggeri

C. Källhänvisningar

- ²³ Idensalmi KA. Sockenstämmoprot. 1771—1811 (TK 1458), visitationsprot. 1730—90 (TK 1459); BDA, Cf:1—2. Biskopsvisitationsprot. 1738, 1753; Kortelainen 1977, 60—62; Pitkänen 1979.
- ²⁴ JoLA. Ilomants KA. Sockenstämmoprot. 1752—1912 (UK 870), BDA, Cf:1—2. Sockenstämmoprot. 1737, 1748, 1764; Pitkänen 1979.
- ²⁵ BDA, Cf:1—2. Biskopsvisitationsprot. 1737, 1748, 1764; Grotenfelt 1931, 127—28; Jutikkala 1945.
- ²⁶ BDA, Cf:1—2. Biskopsvisitationsprot. 1737, 1748, 1764; Pitkänen 1979; Teittinen 1957, 178—79, 287—89.
- ²⁷ BDA, Cf:1—2. Biskopsvisitationsprot. 1737, 1748; Manninen 1953, 154, 370—71.
- ²⁸ BDA, Cf:1—2. Biskopsvisitationsprot. 1737, 1748, 1764; Saloheimo 1980, 65.
- ²⁹ Kides KA. Sockenstämmoprot. 1754—1834 (TK 2150); BDA, Cf:1—2. Biskopsvisitationsprot. 1737, 1748, 1764; Pitkänen 1979.
- ³⁰ BDA, Cf:1—2. Biskopsvisitationsprot. 1738, 1753, 1764; Pitkänen 1979; Väänänen 1975, 484.
- ³¹ BDA, Cf:1—2. Biskopsvisitationsprot. 1737, 1748, 1764 och Ca:37. Borgå domkapitel 17.1.1772; Jutikkala 1945; Mäntyvaara 1939, 84—85.
- ³² Libelits KA. Sockenstämmoprot. 1737—1804 (TK 1388); BDA, Cf:1—2. Biskopsvisitationsprot. 1737, 1748, 1764; Manninen 1917, 104—106; Pitkänen 1979.
- ³³ MLÄ. S:t Michels KA, II Ca:1, sockenstämmoprot. 1756—88; BDA, Cf:1—2. Biskopsvisitationsprot. 1737, 1748, 1764 samt Ca:30. Borgå domkapitel 2.9.1767 och Ca:31. Borgå domkapitel 15.6.1768; Sandholm 1973, 54; Wirlander, H. 1982, 264—65, 375—76.
- ³⁴ Mäntyharju KA. Sockenstämmoprot. 1724—74 (TK 1077); BDA, Cf:1—2. Biskopsvisitationsprot. 1736, 1764; Favorin s.a., 277, 445—46. Pitkänen 1979.

- ³⁵ Nurmes KA. Sockenstämmoprot. 1739—1839 (TK 1365), visitationsprot. 1737—1854 (TK 1366); BDA, Cf:1—2. Biskopsvisitationsprot. 1737, 1764; Saloheimo 1953, 122.
- ³⁶ Pieksämäki KA. Sockenstämmoprot. 1768—70 (TK 1423); BDA, Cf:1. Biskopsvisitationsprot. 1737, 1748; MLA. SKIka, D 34a 2. Borgå domkapitel till lh. 23.9.1772; Lappalainen 1961, 453, 667—69. Pitkänen 1979.
- ³⁷ Pielisjärvi KA. Sockenstämmoprot. 1743—1837 (TK 1347); BDA, Cf:1—2. Biskopsvisitationsprot. 1737, 1748, 1764; Saloheimo 1980, 65.
- ³⁸ BDA, Cf:1. Biskopsvisitationsprot. 1736, 1748; Pajunen, Huttunen & Sivo-nen 1967, 650; Pitkänen 1979.
- ³⁹ Rantasalmi KA. Sockenstämmoprot. 1755—1805 (UK 905); BDA, Cf:1—2. Biskopsvisitationsprot. 1737, 1748, 1764; Pitkänen 1979; Soininen 1954, 300—302.
- ⁴⁰ BDA, Cf:1—2. Biskopsvisitationsprot. 1748, 1764; Jutikkala 1945.
- ⁴¹ BDA, Cf:1. Biskopsvisitationsprot. 1737, 1748; Pitkänen 1979; Saarensoppä 1911, 80; Saloheimo 1980, 65.

Källförteckning

Otryckta källor:

(Förkortningar inom parentes)

RIKSARKIVET, STOCKHOLM (SRA)

(Nummern på mikrofilmen i Riksarkivet, Helsingfors (FRA) inom parentes efter källan)

Ståndens arkiv:

Borgarståndet,

Konceptprotokoll 1760—62, R 1341—42

Prästeståndet;

Konceptprotokoll 1760—62, R 699

Enskilda handlingar 1765—66, R 927

Ridderskap och adel,

Konceptprotokoll 1765—66, R 321

Utskottshandlingar:

Defensedeputationen 1755—56, R 3067

Förordningsutskott (FOU) 1751—52, R 3015, 1755—56, R 3099, 1760—62, R 3221

Kammar-, ekonomi- och kommersedeputationen (KEKD) 1751—52 R 3001—3002, 1755—56 R 3088, 1760—62, R 3210—3211

Protokollsdeputationen 1738—39 R 2711

Statsdeputationen 1755—56, R 3118

Sekreta utskottet (SU) 1760—62, (FR 25)

Landshövdingarnas riksdagsberättelser:

Nylands och Tavastehus län:

1760—62, vol. 59 (FR 354)

1765—66, vol. 49 (FR 355), vol. 85 (FR 360)

1769—70, vol. 32 (FR 361), vol. 53 (FR 362)

1771—72, vol. 51 (FR 363)

Savolax och Kymmenegårds län:

1765—66, vol. 85 (FR 360)

Åbo och Björneborgs län:

1751—52, vol. 43 (FR 352)

1765—66, vol. 85 (FR 362)

1769—70, vol. 32 (FR 361), vol. 53 (FR 362)

1771—72, vol. 51 (FR 363)

Österbottens län:

- 1746—47, vol. 51 (FR 351)
- 1751—52, vol. 45, 52 (FR 352)
- 1765—66, vol. 85 (FR 360)
- 1771—72, vol. 51 (FR 363)

Handlingar rörande hospitalerne i Finland (FR 128)

Landshövdingarnas skrivelser till KM:

- Nylands och Tavastehus län 1747—1762, vol. 15—18, 21, 129 (FR 20—22)
- Savolax och Kymmenegårds län 1740—1763, vol. 2, 7 (FR 30—31)
- Åbo och Björneborgs län 1753—1755, vol. 5, 129 (FR 128, 348)
- Österbottens län 1751—56, vol. 15—17, 129 (FR 66, 348)

Städers acta:

- Helsingfors, vol. 22 (FR 222)

Serafimerordensgillets arkiv (SOA):

- Barnhus- och hospitalsdeputationen (BoHD)
- Protokoll 1757—63, vol. 1—3.
- Registratur, vol. 4
- Kungl. brev, vol. 5
- Direction över barnhus och hospitalerne (ÖD)
- Protokoll 1768—72, vol. 8—12

RIKSARKIVET, HELSINGFORS (FRA)

Nylands och Tavastehus landskanslis arkiv (NTlka)

- Brevkoncept 1736—1762, Da:8—30
- Ankomna brev 1750—62, Ea:49—82

Borgå domkapitels arkiv (BDA):

- Cirkulär 1725—1779, Dc 3:1
- Brevkoncept 1734—1773, Da:4—13
- Konceptprotokoll 1735—1772, Ca:2—37
- Kungliga brev 1725—1774, Ea 1:2—9
- Biskopsvisitationsprotokoll 1653—1796, Cf:1—2
- Ankomna brev 1747—1768, Eb:39—73

Fotostatkopior på allmogens besvär, band 9—12, 14

Kyrkoarkiv (inom parentes nummern på mikrofilmen i FRA):

- Ackas KA (56112)
visitationsprotokoll 1724—1883
- Angelniemi KA (61314)
visitationsprotokoll 1755—1846
fattigräkenskaper 1748—1806
- Artsjö KA (61417)
sockenstämmoprotokoll 1741—72
- Aura KA (JK 1011—12)
sockenstämmoprotokoll 1749—1823
fattigräkenskaper 1750—1806
- Bjarnå KA (JK 860—863)
sockenstämmoprotokoll 1742—80
visitationsprotokoll 1671—1725,
1729—58
fattigräkenskaper 1744—58
- Bromarvs KA (KK 60)
sockenstämmoprotokoll 1733—67
- Dragsfjärds KA (61333)
fattigräkenskaper 1751—1800
- Elimä KA (58251)
sockenstämmoprotokoll 1746—1805
- Esbo KA (ES 226—228)
sockenstämmoprotokoll 1726—74
visitationsprotokoll 1726—83
fattigräkenskaper 1744—75
- Eura KA (JK 273)
visitationsprotokoll 1724—1856
- Finströms KA (55985)
sockenstämmoprotokoll 1764—83
visitationsprotokoll 1728—1930
- Föglö KA (JK 680—681)
sockenstämmoprotokoll 1756—1812
fattigräkenskaper 1760—1832
- Hammarlands KA (55999)
sockenstämmoprotokoll 1752—1827
visitationsprotokoll 1759—1839
- Hattula KA (56220, 56222)
sockenstämmoprotokoll 1756—1826
visitationsprotokoll 1697—1845
- Hauho KA (56194)
sockenstämmoprotokoll 1732—1821
- Hausjärvi KA (TK 265)
sockenstämmoprotokoll 1729—98
- Hollola KA (TK 312)
sockenstämmoprotokoll 1764—1811
- Idensalmi KA (TK 1458—59)
sockenstämmoprotokoll 1771—1811
visitationsprotokoll 1730—90
- Ikalis KA (JK 784)
visitationsprotokoll 1713—1855
- Ilmola KA (IK 423—424)
sockenstämmoprotokoll 1730—52
visitationsprotokoll 1690—1836
- Ingå KA (ES 155—156)
sockenstämmoprotokoll 1732—1807
visitationsprotokoll
- Itis KA (TK 987)
sockenstämmoprotokoll 1724—1858
- Janakkala KA (TK 253)
visitationsprotokoll 1730—63
- Jockis KA (TK 472)
sockenstämmoprotokoll 1734—1837
- Kalands KA (JK 102)
sockenstämmoprotokoll 1764—1816
visitationsprotokoll 1731—1838
- Kangasala KA (TK 62—63)
sockenstämmoprotokoll 1653—1800
visitationsprotokoll 1737—1812
- Karislojo KA (TK 696)
sockenstämmoprotokoll 1763—1827
visitationsprotokoll 1719—1857
- Kauvatsa KA (JK 818)
fattigräkenskaper 1764—1839
- Kides KA (TK 2150)
sockenstämmoprotokoll 1754—1834
- Kimito KA (JK 617—618, 621)
sockenstämmoprotokoll 1747—1802
visitationsprotokoll 1705—1830
fattigrotar 1712—82
- Kiukais KA (JK 422)
visitationsprotokoll 1727—74
- Korpo KA (JK 743)
sockenstämmoprotokoll 1756—59
visitationsprotokoll 1669—1856
- Kuusamo KA (IK 234)
sockenstämmoprotokoll 1730—1828
- Kyrksläotts KA (ES 209)
visitationsprotokoll 1681—1795
- Lappo KA (UK 121—123)
sockenstämmoprotokoll 1740—77
visitationsprotokoll 1691—1836
- Lappträsk KA (ES 355)
sockenstämmoprotokoll 1768—91
- Lembois KA (TK 415—416)
sockenstämmoprotokoll 1749—1818

- visitationsprotokoll 1458—1807,
 1752—67
 Letala KA (JK 37)
 visitationsprotokoll 1693—1741,
 1743—99
 Libelits KA (TK 1388)
 sockenstämmoprotokoll 1737—1804
 Lillkyro KA (UK 6—7)
 sockenstämmoprotokoll 1755—1823
 visitationsprotokoll 1694—1725
 Loimijoki KA (JK 464—465)
 sockenstämmoprotokoll 1753—1821
 visitationsprotokoll 1687—1842
 Lojo KA (TK 793—794)
 sockenstämmoprotokoll 1733—83
 visitationsprotokoll 1749—1825
 Lokalax KA (JK 74)
 fattigräkenskaper 1755—92
 Loppis KA (TK 287)
 sockenstämmoprotokoll m.m.
 1738—82
 Lundo KA (JK 1021)
 sockenstämmoprotokoll 1740—86
 Malax KA (UK 265)
 sockenstämmoprotokoll 1760—1804
 visitationsprotokoll 1706—1897
 Masku KA (JK 959—961)
 sockenstämmoprotokoll 1757—1817
 visitationsprotokoll 1669—1803
 fattigräkenskaper 1755—1813
 Messuby KA (TK 655, 657)
 sockenstämmoprotokoll 1745—
 1769, 1770—1831
 fattigräkenskaper 1750—1785
 Muhos KA (JK 125)
 sockenstämmoprotokoll 1763—1829
 Mäntsälä KA
 II Ca:1, sockenstämmoprotokoll
 1751—1815
 Mäntyharju KA (TK 1077)
 sockenstämmoprotokoll 1724—74
 Nagu KA (JK 535)
 fattigräkenskaper 1731—1810
 Nokia (Birkala) KA (TK 429—430)
 visitationsprotokoll 1685—1836
 fattigräkenskaper (1748—79
 Nurmes KA (TK 1365—1366)
 sockenstämmoprotokoll 1739—1839
 visitationsprotokoll 1737—1854
 Orimattila KA (TK 599)
 sockenstämmoprotokoll 1696—1810
 Orivesi KA (TK 157)
 sockenstämmoprotokoll 1653—1817
 Pedersöre KA (UK 485)
 sockenstämmoprotokoll 1742—1824
 visitationsprotokoll 1732—1856
 Pemar KA (JK 260)
 biskopsvisitationsprotokoll 1736—
 78
 Pernå KA (ES 265—266)
 sockenstämmoprotokoll 1726—85
 Pieksämäki KA (TK 1423)
 sockenstämmoprotokoll 1768—70
 Pielisjärvi KA (TK 1347)
 sockenstämmoprotokoll 1743—1837
 Pikis KA (JK 327)
 sockenstämmoprotokoll 1768—99
 visitationsprotokoll
 Pojo KA (ES 122—124)
 sockenstämmoprotokoll 1725—1818
 visitationsprotokoll 1730—72
 fattigräkenskaper 1759—78
 Pudasjärvi KA (IK 387)
 visitationsprotokoll 1641—1837
 Pusula KA (TK 718)
 sockenstämmoprotokoll 1763—1845
 Pyhäranta KA (JK 63—64)
 sockenstämmoprotokoll 1760—1879
 visitationsprotokoll 1724—87
 fattigräkenskaper 1761—1811
 Pöytis KA (JK 84—86)
 sockenstämmoprotokoll 1740—88
 visitationsprotokoll 1724—87
 fattigräkenskaper 1761—1811
 Rantasalmi KA (UK 905)
 sockenstämmoprotokoll 1755—1805
 Raumo KA (JK 294)
 sockenstämmoprotokoll 1733—34,
 1759—1832
 Reso KA (JK 950, 952)
 sockenstämmoprotokoll 1737—1811
 fattigräkenskaper 1756—98
 Rimito KA (JK 937—939)
 sockenstämmoprotokoll 1759—80
 visitationsprotokoll 1722—1819
 fattigräkenskaper 1749—1820
 Ruovesi KA (TK 212—213)
 sockenstämmoprotokoll 1764—98
 visitationsprotokoll 1729—1883

- Sagu KA (JK 579, 582)
sockenstämmoprotokoll 1652—1762
fattigräkenskaper och -rotar 1759—
1800
- Salois KA (IK 548)
visitationsprotokoll 1668—1758
- Saltviks KA (JK 676)
visitationsprotokoll 1739—1855
- Sibbo KA (ES 420)
sockenstämmoprotokoll 1732—87
- Sjundeå KA (ES 190—192)
sockenstämmoprotokoll 1724—81
visitationsprotokoll 1699—1804
fattigräkenskaper 1722—49, 1758—
1814
- Somero KA (JK 242, 244)
sockenstämmoprotokoll 1747—74
visitationsprotokoll 1726—1822
fattigräkenskaper 1750—79
- Sotkamo KA (IK 100, 102)
sockenstämmoprotokoll 1754—55,
1738—54
- S:t Karins KA (JK 999)
sockenstämmoprotokoll 1726—68
- Strömfors KA (ES 402)
sockenstämmoprotokoll 1764—1818
- Suomusjärvi KA (JK 1029—30)
sockenstämmoprotokoll 1737—1826
fattigräkenskaper 1748—1814
- Tenala KA (KK 77)
sockenstämmoprotokoll 1733—91
- Tyrvis KA (JK 1117)
visitationsprotokoll 1698—1835,
1701—80
- Tövsala KA (JK 178—180)
sockenstämmoprotokoll 1766—1853
prostevisitationsprotokoll 1747—
1836
biskopsvisitationsprotokoll 1731—
1845
fattigräkenskaper 1751—99
- Ulvby KA (JK 142—144)
sockenstämmoprotokoll 1746—92
visitationsprotokoll 1696—1773,
1747—79
- Urdiala KA (TK 670—671)
sockenstämmoprotokoll 1744—1819
visitationsprotokoll 1697—1803
- Uskela KA (JK 893—894)
sockenstämmoprotokoll 1733—45,
1741—1802
visitationsprotokoll 1708—45,
1736—38, 1739—1804
- Vemo KA (JK 168—169)
visitationsprotokoll 1686—1825
fattigräkenskaper 1751—99
- Viitasaari KA (UK 596—597)
sockenstämmoprotokoll 1703—1810
visitationsprotokoll 1653—1839
- Virro KA (JK 11—12)
sockenstämmoprotokoll 1755—72
visitationsprotokoll 1692—1868
- Yläne KA (JK 806)
visitationsprotokoll m.m. 1707—
1857
fattigräkenskaper 1756—98
- Ypäjä KA (TK 461)
sockenstämmoprotokoll 1734—1838

LANDSARKIVET I TAVASTEHUDUS (TLA)

Tavastehus länssjukhus arkiv (Tlsa):

Räkenskaperna för Nylands och Tavastehus länshospital
1731—1775, Ga:2—6

Mörskom kyrkoarkiv:

Sockenstämmoprotokoll 1760—89, II Ca:1

Tusby kyrkoarkiv:

Sockenstämmoprotokoll 1727—40, 1756—98, II Ca:1—2

Fattigräkenskaper 1736—98, III Cln:1

LANDSARKIVET I JOENSUU (JoLA)

Ilomants kyrkoarkiv:

Sockenstämmoprotokoll 1752—1912 (UK 870)

LANDSARKIVET I JYVÄSKYLÄ (JyLA)

Jämsä kyrkoarkiv:

Sockenstämmoprotokoll 1755—93, II Ca:1

Laukas kyrkoarkiv:

Sockenstämmoprotokoll 1736—1842, II Ca:1

LANDSARKIVET I S:T MICHEL (MLA)

Savolax och Kymmenegårds landskanslis arkiv (SKlka):

Brevkoncept 1762, Da:7

Ankomna brev 1748—1772, D 10—34

S:t Michels kyrkoarkiv:

Sockenstämmoprotokoll 1756—88, II Ca:1

LANDSARKIVET I ÅBO (ÅLA)

Åbo domkapitels arkiv (ÅDA):

Brevböcker 1737—1772, B I:9—38

Protokoll 1755—72, A I:1—10

Själö sjukhus arkiv (Ssa):

Visitationsprotokoll 1723—1962, Cb:1

HELSINGFORS STADSARKIV (HSta)

Magistratens protokoll (MP) 1729—44, Ca:13—44

STOCKHOLMS STADSARKIV, STOCKHOLM (SSA)

Kungl. Politi- och brandkommissionens arkiv:

Landshövdingarnas och konsistoriernas berättelser ang. hospitalen och fattigvården i Riket 1737

Tryckta källor:

- Cederberg 1950; Cederberg, A.R., Suomen maaherrojen valtiopäiväkertomukset 1755—56 — Landshövdingarnas i Finland riksdagsberättelser 1755—56. SHL VII. FHS. Helsingfors 1950.
- Emigrationsutredningen. Betänkande, afgifvet af Gustaf Sundbärg. Stockholm 1913.
- Hornborg 1872; Hornborg, A.S., Sammandrag af Domkapitlets i Borgå härförinnan otryckta circularbref 1725—1829. Borgå.
- Hällström 1824; Hällström, G.G., Utdrag ur Dom-Kapitlets i Åbo circular-bref. Åbo.
- Kyrkolag 1686 års. Utg. av Samfundet Pro fide et christianismo. Med inledning av. G. Thulin. Stockholm 1936.
- Landahl, S. (red.), Bondeståndets riksdagsprotokoll, 2—10. På Riksgäldskontorets uppdrag. Uppsala-Stockholm 1945—73.
- Modée, R.G., Utdrag utur alle Publique Handlingar, Placater, Förordningar, Resolutioner och Publicationer I—VIII. Stockholm 1742—1774.
- Montan, E.F., Landahl, S. (red.) Sveriges ridderskaps och adels riksdagsprotokoll från och med år 1719, 18—26. Uppsala-Stockholm 1911—1960.
- Neovius 1891; Neovius, A.D., Special-Katalog öfwer Domkapitels-arkivet i Borgå I—II. Borgå.
- Nordberg, A. (red.), Prästeståndets riksdagsprotokoll, 8. På Riksgäldskontorets uppdrag. Stockholm 1978.
- Rudenschöld 1899; Rudenschöld, Ulrik, Berättelse om ekonomiska o.a. förhållanden i Finland 1738—1741. Todistuskappaleita Suomen historiaan VI. Helsingfors.
- von Stiernman, A., Samling utaf Kongl. Bref, Stadgar och Förordningar etc. ang. Sveriges Rikes Commerce, Politie och Oeconomie uti Gemen Ifrån år 1523 intil närvarande år., I. Stockholm 1747.

Litteraturförteckning

- Aaltonen 1939; Aaltonen, Esko, Kyläyhteiskunta isojaosta alkaen. Suomen kulttuurihistoria IV. Jyväskylä.
- Aaltonen 1949; Aaltonen, Esko, Paikallishallinto. Someron historia I. Toim. Esko Aaltonen. Forssa.
- Alanen 1949; Alanen, Aulis J., Etelä-Pohjanmaan talouselämä 1721—1809. Etelä-Pohjanmaan historia IV.2. Vaasa.
- Alanen 1963; Alanen, Aulis J., Suomen historia vapaudenajalla. Suomen historia IX. Porvoo.
- Allardt 1920; Allardt, Anders, Lapträsk socken. Helsingfors.
- Allardt 1923; Allardt, Anders, Strömfors socken. Helsingfors.
- Anderson 1980; Anderson, Perry, Den absoluta statens utveckling. Malmö.
- Arajärvi 1954; Arajärvi, Kirsti, Messukylän—Teiskon—Aitolahden -historia. Tampere.
- Arajärvi 1959; Arajärvi, Kirsti, Lempäälän historia. Tampere.

- Arajärvi 1973; Arajärvi, Kirsti, Urjalan historia I. Itsenäisen seurakunnan synnyttä kunnalliselämän alkuun n. 1590—1860. Tampere.
- Artéus 1982; Artéus, Gunnar, Krigsmakt och samhälle i frihetstidens Sverige. Militärhistoriska studier utg. av Militärhistoriska avdelningen vid Militärhögskolan nr. 6. Stockholm.
- Bergö 1903; Bergö, Carl, Frimurarebarnhuset i Stockholm. Stockholm.
- Berndtson 1965; Berndtson, Nils, Laukaan historia I. Vanhan Laukaan vaiheita esihistoriallisesta ajasta vuoteen 1776. Jyväskylä.
- Blom 1981; Blom, Raimo, Yhteiskuntateoria ja valtio. Vaasa.
- Brenner 1953; Brenner, Alf, Sjundea sockens historia 1. Hangö.
- Buchholz 1979; Buchholz, Werner, Staat und Ständegesellschaft in Schweden zur Zeit des Überganges vom Absolutismus zum Ständeparlamentarismus 1718—1720. Acta Universitatis Stockholmiensis. Stockholm Studies in History 27. Eschwege-Bielefeld.
- Carlsson 1963; Carlsson, Sten, Byrokrati och borgarstånd under frihetstiden. Studia Historica Upsaliensia IX. Stockholm.
- Carlsson 1973; Carlsson, Sten, Ståndssamhälle och ståndspersoner 1700—1865. Studier rörande det svenska ståndssamhällets upplösning. 2. omarb. uppl. Lund.
- Dahl 1915; Dahl, Arthur, Ur Sjählö hospitals historia. Album I. Utg. av Nagu Ungdomsförening. Åbo.
- Dahlberg 1853; Dahlberg, Bror Herman, Bidrag till svenska fattiglagstiftningens historia intill midten af adertonde århundradet. Upsala.
- Dahlkvist 1981; Dahlkvist, Mats, Staten som problem. Stat og statsoppfatninger. Studier i historisk metode XVI. Lommedalen.
- Dyrvik 1983; Dyrvik, Ståle, To statssystem andsynes fattigdomen — ein komparasjon. Oppdaginga av fattigdomen. Sosial lovgiving i Norden på 1700-talet. Centralmakt och lokalsamhälle — beslutsprocess på 1700-talet. Publikation 2. Oslo.
- Ericsson & Pettersson 1979; Ericsson B. & Pettersson A-M., Centralmakt och lokalsamhälle på 1700-talet. Presentation av internordisk forskningsprojekt. Historisk Tidskrift 991.
- Ervasti 1978; Ervasti, Seppo, Kuusamon historia I. Kuusamo.
- Fagerlund 1886, 1901; Fagerlund, L.W., Finlands leprosorer I—II. Helsingfors.
- Favorin; Favorin, Martti, Mäntyharjun historia I. 1860-luvulle. s.l., s.a.
- Forsius 1982; Forsius, Arno, Sosiaali- ja terveydenhuollon kehitys Hollolassa ja Lahdessa vuoteen 1865. Hämeenlinna 1982.
- Forsman 1947; Forsman, Karl, Studier i det svenska 1700-talets ekonomiska litteratur. Historiska och litteraturhistoriska studier 23. SSLF. Helsingfors.
- Fougstedt & Raivio 1953; Fougstedt, G. & Raivio, A, Finlands befolkning efter stånd och yrke år 1751—1805. Statistiska meddelanden 40. Suomen Tilastolinen päätoimisto. Helsingfors.
- Fällström & Mäntylä 1983; Fällström, Anne-Marie & Mäntylä, Ilkka, Stadsadministrationen i Sverige-Finland under frihetstiden. Stadsadministration i Norden på 1700-talet. Centralmakt och lokalsamhälle — beslutsprocess på 1700-talet. Publikation 1. Oslo.
- Gaunt 1983; Gaunt, David, Familjeliv i Norden. Malmö.
- Grotenfelt 1931; Grotenfelt, N.K., Joroinen I. Muistojulkaisu pitäjän 300-vuotijuhlaan. Warkaus.

- Gräsbeck 1951; Gräsbeck, Armas, S:t Johannes Logen S:t Augustins matrikel 1762—1808. GSÅ 35. Helsingfors.
- Gylling 1909; Gylling, Edvard, Suomen torpparilaitoksen kehityksen pääpiirteet Ruotsin vallan aikana. Helsinki.
- Haatanen 1968; Haatanen, Pekka, Suomen maalaisköyhälistö. Tutkimusten ja kaunokirjallisuuden valossa. Porvoo.
- Halila 1939; Halila, Aimo, Iitin historia. Varhaisimmista ajoista 1860-luvulle. Helsinki.
- Halila 1954; Halila, Aimo, Pohjois-Pohjanmaa ja Lappi 1721—1775. Pohjois-Pohjanmaan ja Lapin historia V. Oulu.
- Heckscher 1949; Heckscher, Eli F., Sveriges ekonomiska historia från Gustav Vasa II. 1. Stockholm.
- Herlitz 1964; Herlitz, Nils, Grunddragen av det svenska statsskickets historia. 7. uppl. Stockholm.
- Hufton 1980; Hufton, Olwen, Privilege and Protest 1730—1789. Fontana History of Europe. Glasgow.
- Höjer 1952; Höjer, Karl J., Svensk socialpolitisk historia. Malmö.
- Innamaa 1952; Innamaa, Kerttu, Kaarinan pitäjän historia II. Turku.
- Innamaa, Erkola & v. Herten 1973; Innamaa, Kerttu, Erkola, Toini & von Herten, Erik, Paimion historia. Isosta vihasta 1960-luvulle. Hämeenlinna.
- Innamaa 1982; Innamaa, Kerttu, Perniön historia II. Salo.
- Johanson 1983; Johanson, Ulla, Fattigvård i Sverige under 1700-talet. Oppdragning av fattigdomen. Sosial lovgiving i Norden på 1700-talet. Centralmakt och lokalsamhälle — beslutsprocess på 1700-talet. Publikation 2. Oslo.
- Johanson 1984; Johanson, Ulla, Fattiga och tiggare i Stockholms stad och län under 1700-talet. Studier kring den offentliga fattigvården under frihetstiden. Monografier utg. av Stocholms kommun 56. Stockholm.
- Jutikkala 1932; Jutikkala, Eino, Läntisen Suomen kartanolaitos Ruotsin vallan viimeisenä aikana 1—2. Hist. tutk. XV. 1—2. SHS. Helsinki.
- Jutikkala 1934; Jutikkala, Eino, Väestö ja asutus 1500-luvulta 1800-luvun puoliväliin. Suomen kulttuurihistoria II. Jyväskylä.
- Jutikkala 1939; Jutikkala, Eino, Hämeen väestöolot Uudenkaupungin rauhasta taulustolaitoksen alkuun (1721—1749). Tilastollisia tiedonantoja 36. Tilastollinen Päätoimisto. Helsinki.
- Jutikkala 1945; Die Bevölkerung Finnlands in den Jahren 1721—1749. Annales Academiae Scientiarum Fennicae B LV. 4. Helsinki.
- Jutikkala 1963; Jutikkala, Eino, Bonden i Finland genom tiderna. (övers. G. Selen). Helsingfors.
- Jutikkala 1980; Jutikkala, Eino, Maanviljelijän talous. Suomen taloushistoria 1. Agraarinen Suomi (toim. Jutikkala, Kaukiainen & Åström). Helsinki.
- Juva 1955; Juva, Mikko, Varsinais-Suomen seurakuntaelämä puhdasoppisuuden hallitsemisena vuosisatoina (1600—1808). Varsinais-Suomen historia VII:3—4. Turku.
- Juvelius 1927; Juvelius, Einar W., Sysmän pitäjän historia. 2. osa. Aika n. v:sta 1700 1800-luvun puoliväliin. Lahti.
- Kallenautio 1976; Kallenautio, Jorma, Lopen historia kunnallisen itsehallinnon aikana. I. Tampere.
- Kallio 1972; Kallio, Reino, Vanhan Saarijärven historia. Jyväskylä.

- Kallio 1982; Kallio, Reino, Pohjanmaan suomenkielisten kylien oltermannihallinto. Tutkimus vuoden 1742 kyläjärjestysohjeen toteuttamisesta. *Studia Historica Jyväskyläläisiä* 23. Jyväskylä.
- Kallio 1913; Kallio, Topi, Palvelijapolitiikasta Suomessa 18. vuosisadalla. Helsinki.
- Kallio 1930; Kallio, V.J., Halikon historia. Forssa.
- Kansanaho 1954; Kansanaho, Erkki, Suomen evankelisuterilaisen kirkon itsehallinto. Kirkon lainsäädännön ja hallinnon kehitys Ruotsin vallan ajoista nykypäiviin. SKHS 55. Helsinki.
- Keskitalo 1964; Keskitalo, Oiva, Hausjärven historia. Hämeenlinna.
- Klockhoff 1935; Klockhoff, Axel, Danviks hospital. Dess rättsliga ställning 1. Stockholm.
- Koivisto 1962; Koivisto, Olavi, Euran, Honkilahden ja Kiukaisten historia II. Isostavihasta nykypäiviin. Vammala.
- Koivisto 1976; Koivisto, Olavi, Laitilan historia II. Vammala.
- Kokkonen 1927, 1931; Kokkonen, Heikki, Elimäen pitäjän historia I—II. Helsinki.
- Kortelainen 1977; Kortelainen, Tuomas, Iisalmen seurakunnan historia 1627—1977. Kiuruvesi.
- Koukkula 1967; Koukkula, Tuomo, Vanhan Ruoveden historia II. 1. Kuru, Pohjaslahti, Ruovesi, Vilppula ja Virrat isostavihasta 1860-luvulle. Vammala.
- Koukkula 1974; Koukkula, Tuomo, Asutusmuodot ja yhdyskuntarakenteet Hämeessä ja Satakunnassa. Muuttuvan paikallisyhteisön historia. Paikallishistoriallisen toimiston julkaisuja 1. Helsinki.
- Kowalik 1983; Kowalik, Janina, Fattigdom och fattigvård i Europa 1600—1750. En bibliografisk översikt. Oppdaginga av fattigdomen. Sosial lovgiving i Norden på 1700-talet. Centralmakt och lokalsamhälle — beslutsprocess på 1700-talet. Publikation 2. Oslo.
- Kuisma 1983; Kuisma, Markku, Kauppasahojen perustaminen 1700-luvulla (1721—1772). Tutkimus päätöksentekoprosessista. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk. Finska Vetenskaps-Societeten, H 129. Helsinki.
- Kuisma 1984; Kuisma, Markku, Den riksomfattande skogspolitiken, de regionala strävandena och böndernas intressen — några aspekter på det skogspolitiska beslutsfattandet (Finland 1738- ca. 1770). Skog och brännvin. Studier i näringspolitiskt beslutsfattande i Norden på 1700-talet. Centralmakt och lokalsamhälle — beslutsprocess på 1700-talet. Publikation 3. Oslo.
- Kuusanmäki 1939; Kuusanmäki, Lauri, Vanhemmasta kunnallisesta köyhäinhoidosta. Historian Aitta IX. Jyväskylä.
- Kuusanmäki 1966; Kuusanmäki, Lauri, Pitäjän itsehallinto. Hämeen historia III. 1. Hämeenlinna.
- Kuusi 1930; Kuusi, Sakari, Vaivashoito Hollolan emäseurakunnassa vuosina 1721—1866. Helsinki.
- Kuusi 1937; Kuusi, Sakari, Hollolan pitäjän historia II. Muinaisuuden hämärästä kunnallisen elämän alkuun 1860-luvulle. Porvoo.
- Laakso 1974; Laakso, Veikko, Loimaan ja Huittisten suurpitäjien käsityöläiset vuosina 1721—1809. Licentiatarbete HITY.
- Laasonen 1967; Laasonen, Pentti, Pohjois-Karjalan luterilainen kirkollinen kansankulttuuri Ruotsin vallan aikana. SKHS 72. Helsinki.
- Lagerroth, Nilsson & Olsson 1934; Lagerroth, Fredrik, Nilsson, J.E. & Olsson, Ragnar, Frihetstidens maktägande ständer. Sveriges riksdag V. Stockholm.

- Lappalainen 1961; Lappalainen, Pekka, Pieksämäen seudun historia I. Pieksämäki.
- Lehtinen & Luho 1963; Lehtinen, Erkki & Luho, Ville, Lapuan historia I. Esihistoriallisesta ajasta Suomen sotaan. Vaasa.
- Lehtonen 1983; Lehtonen, Heikki, Työvoiman käytön ja uusintamisen muodot. Näkökulma sosiaalipolitiikan historiaan. Jyväskylä.
- Leinberg 1886; Leinberg, K.G., Finlands territoriala församlingars namn, ålder, utbildning och utgrening intill 1885 års utgång. Svenska Litteratursällskapet i Finland III. Helsingfors.
- Leinberg 1908; Leinberg, K.G., Bidrag till frimureriets i Finland historia. Svenska Litteratursällskapetets Förhandlingar och uppsatser 19. Helsingfors.
- Liakka 1934; Liakka, Niilo, Ilmajoen pitäjä. Vaasa.
- Lindroth 1978; Lindroth, Sten, Svenska Lärdomshistoria. Frihetstiden. Stockholm.
- Lindstedt 1915; Lindstedt, G., Öfversikt af den svenska fattigvårdens historia. Fattigvårdslagstiftningskommittés betänkande 2. Stockholm.
- Lis & Soly 1982; Lis, Catharina & Soly, Hugo, Poverty and Capitalism in Pre-Industrial Europe. Bristol.
- Louhivuori 1915; Louhivuori, O.W., Kunnallinen köyhäinhoitorasitus Suomen suurimmissa kaupungeissa ennen nykyistä kunnallishallitusta. Helsinki.
- Luukko 1967; Luukko, Armas, Suomen historia 1617—1721. Suomen historia VIII. Porvoo.
- Manninen 1953; Manninen, Antero, Kangasniemen historia I. Pieksämäki.
- Manninen 1917; Manninen, Ilmari, Liperin seurakunnan historia Ruotsin valan aikana. SKHS XV. Helsinki.
- Markkanen 1983; Markkanen, Erkki, Vanhan Viitasaaren historia. Saarijärvi.
- Matinolli 1955; Matinolli, Eero, Turun hiippakunnan papinvaalit ja papinvirkojen täyttäminen aikakautena 1721—1808. Sosiaalihistoriallinen tutkimus. Turku.
- Matinolli 1982; Matinolli, Eeva, Rymättylän historia I. Turku.
- Meyer 1933; Meyer, Julius, S:t Johannes Logen S:t Augustin i Finland. Kort historik 1756—1933. Helsingfors.
- Mäntylä 1976; Mäntylä, Eero, Hattulan historia. Hämeenlinna.
- Mäntylä 1977; Mäntylä, Ilkka, Yksimielisyydestä kauppiaiden valtaan. Raati-miesten vaalit 12 kaupungissa 1722—1808. Hist. tutk. 104. SHS. Helsinki.
- Mäntylä 1981; Mäntylä, Ilkka, Valitut, ehdollepannut ja nimitetyt. Pormestarin vaalit 20 kaupungissa 1720—1808. Hist. tutk. 114. SHS. Helsinki.
- Mäntylä 1983; Mäntylä, Ilkka, Kuopion rytyjoulu 1760. Snellman-instituutin julkaisuja 1. Kuopio.
- Mäntylä 1984; Mäntylä Ilkka, Brännvinets användning och dess betydelse under frihetstiden. Skog och brännvin. Studier i näringspolitisk beslutsfattande i Norden på 1700-talet. Centralmakt och lokalsamhälle — beslutsprocess på 1700-talet. Publikation 3. Oslo.
- Mäntylä 1965; Mäntylä, R.A., Raison historia II. Turku.
- Mäntyvaara 1939; Mäntyvaara, Helvi, Paimintoja Leppävirran historiasta. Warkaus.
- Nikula 1938; Nikula, Oscar, Tenala och Bromarf socknars historia I—II. Helsingfors.
- Nikula 1960; Nikula, Oscar, Augustin Ehrensvärd 1710—1772. Svenska Litteratursällskapet i Finland, nr 380. Åbo.

- Nikula 1970; Nikula, Oscar, Turun kaupungin historia 1721—1809. 1. nide. Turku.
- Nyberg & Åkerblom 1950; Nyberg, Paul & Åkerblom, Bror, Sibbo sockens historia II. 1700—1868. Helsingfors.
- Oja 1958; Oja, Aulis, Väestön rakenne. Someron historia II (toim. Esko Aaltonen). Forssa.
- Oja 1966; Oja, Aulis, Maskun historia. Turku.
- Otava 1931; Otava, T.K., Antti Lizelius ja hänen "Suomenkieliset Tietosanomansa". SKS. Helsinki.
- Pajunen, Huttunen & Sivonen 1967; Pajunen, Matti, Huttunen, Veikko & Sivonen, Tuovi. Puumalan historia II. Puumalan vaiheet Turun rauhasta nykyäikaan. Pieksämäki.
- Palmroth 1929; Palmroth, W., Hauhon seurakunta. Muistojulkaisu 600-vuotisjuhlaa varten. Hämeenlinna.
- Paloposki 1961; Paloposki, Toivo J., Suomen talonpoikien valtiopäiväedustus vapaudenajalla. Hist. tutk. 67. SHS. Helsinki.
- Paloposki 1962; Paloposki Toivo J., Eurooppalaisten edustuslaitosten sosiaalisesta edustavuudesta ennen Ranskan suurta vallankumousta. HAik.
- Paloposki 1976; Paloposki Toivo J., Suomen talouden kehittäminen 1750—1760-lukujen valtiopäiväpolitiikassa. Hist. tutk. 98. SHS. Helsinki.
- Peltovuori 1975; Peltovuori, Risto O., Suur-Tuusulan historia II. Tuusula—Kerava—Järvenpää seurakunnan perustamisesta Suomen sotaan 1643—1808. Vammala.
- Perälä 1967; Perälä, Tauno, Etelä-Suomen ja Ahvenanmaan laivamieskomppanian miehistön sosiaalinen alkuperä 1700-luvun puolivälissä. THark XIX. Keuruu.
- Perälä 1951; Perälä, Väinö, Vehmaan historia. Turku.
- Perälä 1960; Perälä, Väinö, Mynämäki 1260—1960. Turku.
- Petander 1912; Petander, Karl, De nationalekonomiska åskådningarna i Sverige 1718—1765. Stockholm.
- Pietilä 1907, 1910; Pietilä, Antti J., Daniel Juslenius. Hänen elämänsä ja vaikutuksensa I—II. Tampere—Porvoo.
- Piirainen 1958; Piirainen, Veikko, Kylänkierrolta kunnalliskotiin. Savon ja Pohjois-Karjalan maaseudun vaivashoitotoiminta vaivashoidon murroskautena 1800-luvun jälkipuoliskolla. Hist. tutk. XLIX. SHS. Helsinki.
- Pipping 1940; Pipping, Hugo E., Landsbygdens sociala problem i Finland kring mitten av 1800-talet. Ekonomiska Samfundets Tidsskrift 47. Helsingfors.
- Pitkänen 1979; Pitkänen, Kari, Finlands folkmängd år 1749. HTF.
- Pitkänen 1980; Pitkänen, Kari, Väestörakenteen muuttuminen ja väestökehitys. Suomen taloushistoria 1. Agraarinen Suomi (toim. Jutikkala, Kaukiainen & Åström). Helsinki.
- Pleijel 1935; Pleijel, Hilding, Karolinsk kyrkofromhet, pietism och herrnhutism 1680—1772. Svenska kyrkans historia V. Uppsala.
- Pulma 1982; Pulma, Panu, Köyhäinhoidon järjestelyt Porvoon hiippakunnassa vapaudenajalla. Licentiatarbete HIHU.
- Pulma 1983; Pulma, Panu, "Rätta fattiga eller lättingar?" — frihetstidens inhyssingar. HTF.
- Raivio 1954; Raivio, Arvi, "Köyhät ja vaivaiset" Suomessa vuosina 1754—1870. Huoltaja.

- Ranta 1978; Ranta, Raimo, Pohjanmaan maaseudun käsityöläiset vuosina 1721—1809. I. Käsityöläiseksi pääsy ja käsityöläisten lukumäärä. Hist. tutk. 108. SHS. Helsinki.
- Rantatupa 1983; Rantatupa, Heikki, Järviseu tu isostavihasta 1800-luvun puoli-väliin. Järviseu du n historia I. Esihistoriasta 1850-luvulle (toim. Junnila & Rantatupa). Vaasa.
- Rasila 1961; Rasila, Viljo, Suomen torpparikysymys vuoteen 1909. Yhteiskunta-historiallinen tutkimus. Hist. tutk. LIX. SHS. Kajaani.
- Rask 1978; Rask, Henry, Utgjarde bonderusthållarna allmogens "mest framåtst-rävande element"? HTF.
- Renvall 1949; Renvall, Pentti, Suomalainen 1500-luvun ihminen oikeuskatso-mustensa valossa. Turun yliopiston julkaisuja sarja B, osa XXXIII. Turku.
- Renvall 1962; Renvall, Pentti, Ruotsin vallan aika. Suomen kansanedustuslai-toksen historia 1. Helsinki.
- Rosenborg 1858; Rosenborg, J.W., Om fattigdomen och allmänna fattigvården i Finland. Helsingfors.
- Runeby 1979; Runeby, Nils, Mandarinernas uppkomst. Framväxten av ett kom-petensbestämt ämbetsmannastånd; en exempelsamling. Bördor, bönder, börd i 1600-talets Sverige (ed. Revera & Torstendahl). Motala.
- Saarenheimo 1974; Saarenheimo, Juhani, Vanhan Pirkkalan historia. Tampere.
- Saarenseppä 1911; Saarenseppä, A.R., Piirteitä Tohmajärven seurakunnan kir-kollisista oloista vuosina 1721—1809. SKHS. Helsinki.
- Sachsse & Tennstedt 1980; Sachsse, Christoph & Tennstedt, Florian, Geschich-te der Armenfürsorge in Deutschland. Vom Spätmittelalter bis zum 1. Welt-rieg. Stuttgart.
- Salminen 1936; Salminen, Tyyne. Myrskylän pitäjän vaiheita Ruotsin vallan ai-kana. Helsinki.
- Saloheimo 1953; Saloheimo, Veijo, Nurmeksen historia, Kuopio.
- Saloheimo 1959; Saloheimo, Veijo, Rautalammin historia. Pieksämäki.
- Saloheimo 1974; Saloheimo, Veijo, Asutusmuodot ja yhdyskuntarakenteet Itä-Suomessa. Muuttuvan paikallisyhteisön historia. Paikallishistoriallisen toi-miston julkaisuja 1. Helsinki.
- Saloheimo 1978; Social stratifiering och bebyggelseformer. Nordisk lokalhisto-ria. Mötesrapport 2. Helsingfors.
- Saloheimo 1979; Saloheimo, Veijo, Samhälleutveckling och bosättningsstruktur i Finland. Nordens naere fortid. Lokalsamfundene i de senaste 100 år. Nor-disk seminar i lokalhistoria, rapport nr 1. København.
- Saloheimo 1980; Saloheimo, Veijo, Pohjois-Karjalan historia III. 1722—1809. Joensuun korkeakoulun julkaisuja, sarja A, no 18. Joensuu.
- Sandholm 1973; Sandholm, Åke, Kyrkan och hospitalshjonen. En undersökning rörande omsorgen om de sjuka och fattiga i välfärdsanstalterna i Finland. FKHS 88. Helsingfors.
- Sandholm 1974; Sandholm, Åke, Hospitalet i Helsingfors 1550—1840. Huvud-stadens äldsta social- och sjukvårdsanstalt. Helsingfors i forna tider III. Åbo.
- Sarvilinna 1938; Sarvilinna, A., Mielisairaanhoidon kehityksestä Suomessa vuo-teen 1919. Lääketieteellis-historiallinen tutkielma. Uusikaupunki.
- Sirén 1965; Sirén, Olle, Pernå sockens historia II. 1. Tiden ca 1700—1870. Hel-singfors.
- Sirén 1981; Sirén, Olle, Pernå sockens historia II. 2. Tiden ca 1700—1870. Bor-gå.

- Sjödell 1966; Sjödell, Ulf, Kungamakt och högaristokrati. En studie i Sveriges inre historia under Karl XI. Bibliotheca Historica Lundensis XVII. Lund.
- Soininen 1954; Soininen, Arvo M., Rantasalmen historia. Pieksämäki.
- Soininen 1974; Soininen, Arvo M., Vanha maataloutemme. Maatalous ja maatalousväestö Suomessa perinnäisen maatalouden loppukaudella 1720-luvulta 1870-luvulle. Hist. tutk. 96. SHS. Helsinki.
- Soininen 1980; Soininen, Arvo M., Maatalous. Suomen taloushistoria 1. Agraarinen Suomi (toim. Jutikkala, Kaukiainen & Åström). Helsinki.
- Soikkanen 1966; Soikkanen, Hannu, Kunnallinen itsehallinto — kansanvallan perusta. Maalaiskuntien itsehallinnon historia. Helsinki.
- Stavenow 1922; Stavenow, Ludwig, Frihetstiden. Sveriges historia till våra dagar 9. Stockholm.
- Stormbom 1959; Stormbom, Jarl, Båtsmanshället i sydvästra Finland på 1700-talet. Skrifter utg. av Ålands kulturstiftelse. Mariehamn.
- Ståhlberg 1893; Ståhlberg, K.J., Irtolaisuus Suomen lain mukaan. Helsinki.
- Suolahti 1919; Suolahti, Gunnar, Suomen papisto 1600- ja 1700-luvuilla. Porvoo.
- Suvanto 1954; Suvanto, Seppo, Akaan historia. Toijala—Kylmäkoski—Viiala. 1. osa. Vammala.
- Tegengren 1943; Tegengren, Helmer, Kronoby sockens historia. Åbo.
- Teittinen 1957; Teittinen, V.K., Uudenkaupungin rauhasta kunnallishallinnon perustamiseen. Juvan historia. Pieksämäki.
- Tolonen 1980; Tolonen, Markku, Suomen papiston valtiopäiväedustus vapaudenajalla. Hist. tutk. 113. SHS. Helsinki.
- Tuori 1983; Tuori, Kaarlo, Valtionhallinnon sivuelinorganisaatiosta 1. Julkisoikeudellinen tutkimus komiteatyypisten elinten asemasta Suomen valtioorganisaatiossa. 1. nide. Teoreettinen ja historiallinen tausta. Suomalaisen lakimiesyhdistyksen julkaisuja A-sarja No. 159. Vammala.
- Turpeinen 1976; Turpeinen, Oiva, Fertilitetens fluktuationer och familjeplanering i Finland under den förindustriella tiden. HTF.
- Turpeinen 1978; Turpeinen, Oiva, Infectious Diseases and Regional Differences in Finnish Death Rates 1749—1773. Population Studies 32.2. Great Britain.
- Turpeinen 1979; Turpeinen, Oiva, Fertility and Mortality in Finland since 1750. Population Studies 33.1. Great Britain.
- Tönnies 1964; Tönnies, Ferdinand, Community and Society (Gemeinschaft und Gesellschaft). Michigan.
- Utterström 1951; Utterström, Gustaf, Den svenska fattigdomens betydelse under 1700-talet. Svensk Tidsskrift.
- Utterström 1954; Utterström, Gustaf, Some Population Problems in Pre-Industrial Sweden. SEHR.
- Utterström 1957; Utterström, Gustaf, Jordbrukets arbetare. Levnadsvillkor och arbetsliv på landsbygden från frihetstiden till mitten av 1800-talet. I—II. Stockholm.
- Utterström 1962; Utterström, Gustaf, Labour Policy and Population Thought in Eighteenth Century Sweden. SEHR.
- Utterström 1978; Utterström, Gustaf, Fattig och föräldralös i Stockholm på 1600- och 1700-talen. Acta Universitatis Umensis. Umeå Studies in Humanities 14. Umeå.
- Vainio 1979; Vainio, Pasi, Lammin ja Kosken ruotusotamiehet ja rakuunat vuosina 1743—1808. Pro gradu. HITY.

- Weber 1966; Weber, Max, Staatssoziologie. 2. aufl. Berlin.
- Weber 1968; Weber, Max, Economy and Society (Wirtschaft und Gesellschaft) 1—3. New York.
- Widén 1976; Widén, Bill, Isonvihan jälkeinen professorikapituli 1721—1828. Turun tuomiokapituli 1276—1976 (toim. Kauko Pirinen). Loimaa.
- Williams 1972; Williams, E.N., The Ancien Régime in Europe. Government and Society in the Major States 1648—1789. Suffolk.
- Winberg 1975; Winberg, Christer, Folkökning och proletarisering. Kring den sociala strukturosvandlingen på Sveriges landsbygd under den agrara revolutionen. Meddelanden från historiska institutionen i Göteborg nr 10. Göteborg.
- Wirilander H. 1982; Wirilander, Hannele, Mikkelin pitäjän historia vuoteen 1965. Mikkeli.
- Wirilander 1960; Wirilander, Kaarlo, Savo kaskisavujen kautena 1721—n. 1870. Savon historia III. Kuopio.
- Wirilander 1982; Wirilander, Kaarlo, Herrskapsfolk. Ståndspersoner i Finland 1721—1870 (övers. E. Stenius). Nordiska Museets Handlingar 98. Arlöv.
- Virkkala, Kopisto & Lehtinen 1967; Virkkala, K. Kopisto. A & Lehtinen, E., Suur-Ulvilan historia I. Pori.
- Virmala & Ruotsalainen 1972; Virmala, A & Ruotsalainen, P., Lammin pitäjän historia I. Ruotsin vallan loppuun. Hämeenlinna.
- Virtanen 1934; Virtanen, E.A., Kyläyhteiskunta ennen isojakoa. Suomen kulttuurihistoria II. Jyväskylä.
- Wohlin 1912; Wohlin, Nils, Den svenska jordstyckningspolitiken i de 18:de och 19:de århundradena. Jämte en öfversikt af jordstyckningens inverkan på bondeklassens besuttenhetsförhållanden. Stockholm.
- Voionmaa 1915; Voionmaa, Väinö, Suomen karjalaisen heimon historia. Helsinki.
- Väänänen 1975; Väänänen, Kyösti, Kuopion maaseurakunnan vaiheita 1552—1917. Kuopion pitäjän kirja (toim. Antti Rytönen). Kuopio.
- Ylikangas & Siiriäinen 1973; Ylikangas, Heikki & Siiriäinen, Ari, Lohjalaisten historia 1. Helsinki.
- Ylönen 1969; Ylönen, Aulikki, Pöytyän, Yläneen ja Oripään historia vuoteen 1865. Helsinki.
- Åkerblom 1950; Åkerblom, K.V., Pedersöre storsockens historia I—II. Intill 1865. Jakobstad.
- Österbladh 1929; Österbladh, Kaarlo, Juhana Browallius. Tiedemies, valtiopäivämies ja piispa. Turku.
- Østerud 1981; Østerud, Øyvind, Absolutism som statsbygging. Stat og statsoppfatning. Studier i historisk metode XVI. Lommedalen.

Summary

In Sweden, as in Europe generally, there was increased interest in social questions during the 18th century. Both for reasons of labour and population policies the Riksdag, among others, paid attention to the conditions of the non-propertied population and the questions of poor relief. As a result, in 1763 the Hospital and Orphanage Ordinance was passed, which stipulated both the goals of the state and the responsibilities of local parishes in regard to poor relief.

The intersection of state activity and local self-government in questions of poor relief forms a fruitful subject for investigation of the relationship between the central power and the local community, or more specifically between state and society, during the period of 'ancien régime'. In addition, the role of the Riksdag, composed of four estates, as the highest governmental power during the Age of Liberty (1721—1772) makes it possible to analyze the relationship between central and local interests in central decision-making processes. The purpose of this study is to describe the features in the relationship between the central power and the local community during the Age of Liberty. The study is based on the analysis of decision-making processes concerning poor relief of parishes, the different levels of the state machinery, and the interrelationship of these two. The study is a part of a co-Nordic project 'Central Power and Local Community — Decision-Making Processes in the 18th Century'. The volume on poor relief was published in 1983.

Certain hypothesis on the nature of state, local community, church administration and poor relief create the starting point for the study. Swedish state power in the 18th century was characterized by great sovereignty restricted only by

sanctioned privileges of estates and by the fact that the state machinery was strictly bound to society. Most officials got their income directly from peasant farms, the army was maintained by the peasants and the peasants had their own deputation at the Riksdag. The nobility dominated the state both politically and as officials, but the role of the Riksdag as the highest governmental power prevented the nobility from using the state machinery directly as a tool of their own power. It was typical of political development during the Age of Liberty that lower ranks gained more prestige and economic power, which was reflected, on the political level as criticism against the nobility in the 1760's. The fact that the privileges of the nobility and the benefits of the army became threatened in the end of the Age of Liberty, was one of the main causes for the usurpation of Gustavus III with the support of aristocratic officers, in 1772.

The local community is determined traditionally as the peasant community with a prevailing unity of life rhythm and social life. This kind of community influenced decision-making processes through the institution of parish meetings. The organization of poor relief was charged to ecclesiastical self-government where decisions were made in parish meetings. Because local civil self-government was linked with the ecclesiastical parish, the role of the church administration and the local clergy was extremely important with regard to implementing the interests of central power and local communities.

As a part of the church administration the local clergy had traditionally many purely administrative tasks. On the other hand, the local clergy were tied to the parish because they were usually appointed by the members of the parish, and also because the relationship between the clergy and the parish was traditionally considered as a mutual relationship of loyalty. It was stipulated in law that parsons were responsible for poor relief in parishes, and the bishops for supervising it. As for civil officials, the county governors, too, in principle had the right to supervise poor relief.

The goals of central poor relief policies in the 18th century are generally seen to be derived from mercantilist labour and population policies. Together with the vagrancy policy, poor relief made up the so-called mercantilist beggars policy. The

purpose was to force the fit to work and to provide appropriate relief for the destitute who were unable to work. The state machinery and legal bodies had the chief responsibility for effecting the vagrancy policy, whereas poor relief was left in the hands of church administration and parishes.

The investigation of rural poor relief in Finland during the Age of Liberty includes three levels: First, the development of central poor relief policies and its characteristics; secondly, the development of central institutes of poor relief and child care; thirdly, poor relief in parishes. The first level of the study is based primarily on the Riksdag documents from the 1750's and 1760's; the second level is based on the archives of county governors, consistories and central poor relief authorities; the third level is based on the parish meeting and inspection reports kept in parish archives. Out of c. 320 rural parishes of that time, 105 are included in the study; 64 of them situated in the diocese of Åbo including the western and northern regions of Finland, and 41 in the diocese of Borgå including eastern Finland.

The investigation of poor relief policies during the Age of Liberty showed that the central policy during the 1720's and 1730's was derived directly from concern about labour. Existing legislation originated from the 17th century. The shortage of labour, severely complained of on larger farms and in manufactories, was the reason for sharpening control over the non-propertied population. No new ordinances were drawn up, but the execution of older ones was supervised more closely. The purpose of intensifying control of vagabonds and emphasizing the responsibility of parishes for poor relief was to abolish begging.

From the beginning of the 1740's the focus was shifted to the question of population. The first registers of population from 1749 showed a smaller population than expected and efforts were made to improve population growth. In this respect, restrictions placed on the non-propertied population and the peasants were moderated. The Riksdag debated actively how to decrease the mortality rate of children and decided that the best measures were to improve health care and to establish orphanages. On the question of child care military aspects were emphasized because army officers stated that the poor conditions and high mortality rate of soldiers' children

retarded the development of the army to a great extent. The question of finding resources to improve child care became the biggest problem of the central poor relief policy.

Since the opportunities for the state to finance orphanages were poor, attention was paid to the institution of hospitals. The hospitals, there were only four of them in Finland, were intended for the leprous, mentally ill and elderly people unable to work. In order to intensify the administration and maintenance of the institutes the Riksdag decided to create in 1756, under its own supervision, a special orphanage and hospital deputation. In 1766 the deputation was changed by decree to a governmental authority known as the Supreme Board of orphanages and hospitals. The task of this body was to tighten the supervision of the institution of hospitals so that the reduced hospital costs would provide orphanages with additional means.

Two phases can be distinguished in the development of the institution of hospitals. During the first phase hospitals were reconstructed to the level which existed prior to the Great Northern War. The reconstruction was financed by normal hospital income i.e. tax paid in corn to the crown and admission fees. In particular the consistory of Borgå worked actively to widen the scope of the institution of hospitals in its area. It was proposed that the hospital in Helsingfors should also take care of the mentally ill. Initially the proposal originated from the peasants' appeal to the Riksdag in 1734, but the county governor did not start further preparations until the consistory urged the matter. There was no reaction in Stockholm to the building plans prepared by the county governor or to the later proposal by the consistory for building a mental hospital. The consistory also urged the establishment of a hospital in the eastern county of Savolax—Kymmenegård because the old hospitals in the area were left on the Russian side due to boundary changes. These proposals were rejected by placing priority on the army.

The second phase, starting at the end of the 1740's, was characterized by the emphasized role of the county governors. The consistories withdrew permanently from the development of hospitals in the 1760's and it was the county governors and the bishops who participated in the administration of hospitals, the dominant role being played by the county governors. At the

same time a crisis started within the institution of hospitals: the question of placing the mentally ill became severe due to population growth. Simultaneously, raging inflation consumed the savings of hospitals which were in need of additional financing. The county governors in all counties made proposals for extending the institution of hospitals and for building new ones. In general, the county governors proposed that new hospitals should be financed by levying a tax-like rate from the commoners and by money from the crown. The reaction in the bodies of the central power was unambiguous: there was no reaction to the proposal for taxation because no new charges could be set on the peasants without their approval. On the other hand, the finances of the state could not bear any further allowances. The only possibility for the county governors was to turn directly to the people and collect voluntary contributions. The governors in remote counties of Ostrobothnia and Savolax—Kymmenegård tried this with success. The commoners gave their consent, and, moreover, supported the proposals of county governors by their own initiatives to the Riksdag. But not even the union of county governors and peasants was strong enough to change the financing policies of the crown.

In this situation the efforts of county governors were in conflict with the central poor relief authority, the Supreme Board, which tried to limit the scope of hospitals in order to save in costs. Irritation at the performance of the central controlling body was shifted to the Riksdag where the clergy criticized strongly the performance of the Supreme Board and demanded its abolishment in the 1771—72 Riksdag. The proposal had no results since the usurpation by Gustavus III interrupted the Riksdag session.

The development of the institution of hospitals can be characterized as a process of centralization and growth of bureaucracy. In the administration of hospitals the role of the county governors increased clearly, but simultaneously their scope was limited by intensified control. The county governors developed the institution of hospitals under the pressure of the people, but it was in the interest of the state to limit the range of the institution. A conflict arose and consequently the county governors and peasants were united in certain districts and also the clergy became more active. The methods of the central

poor relief policy were criticized as a part of the general criticism against bureaucracy, which played an important role in the struggle of non-aristocrat ranks against the dominating position of the nobility.

In the goals of central poor relief, emphasis was levelled at child care. Both in the Riksdag debates and in practice, the military aspects of child care were emphasized. The first orphanage in Finland was established by colonel Augustin Ehrensvärd in 1752 for the children of artillery soldiers and in the 1751—52 Riksdag colonel Stackelberg made an extensive proposal for a central system of care for soldiers' children. In 1762 freemasons initiated a project to create an orphanage in Helsingfors. The project was supported by general Ehrensvärd and it aimed at caring for the children of soldiers in the fortifications in particular. In justifications of these initiatives one could see a philanthropic attitude, but also calculations on population and military policies. The opinion of army officers was that the army must be developed by improving the conditions and morale of soldiers. This implied that the concept of a penal institution was to be abolished within the army that the soldier's career had to be made more attractive.

The practical attitude of the state towards child care was, however, as passive as that regarding the development of hospitals. To be exact, the state did support the question of child care in principle and with certain restriction approved of using the means of the army for child care, but no crown money was granted. Thus, the freemason project came to naught since the donations from persons of rank were insufficient and the Riksdag refused additional financing. Enthusiasm for orphanages was not totally supported by the consistories either. The attitude of the peasants to the orphanage 'hobby' of persons of rank was completely passive. By the end of the Age of Liberty belief in the wonder-working power of orphanages was languishing generally and the main interest was focused on acquiring resources for supporting children.

The most significant achievement of the interest shown by the Riksdag and the activity of the central authority in regard to poor relief was the Orphanage and Hospital Ordinance decreed in 1763 and renewed in 1766. Most essential in the law was that it stipulated the central goals of poor relief with

reference to the development of the institution of hospitals and levelled a greater responsibility at parishes. The intention was to reserve the hospitals for the mentally ill by shifting to the parishes the charge of caring for the other groups. The ordinance of 1763 stipulated also a tax to be levied in parishes as the basis of poor relief. The stipulation was, however, annulled in 1766 and poor relief in parishes was to be financed mostly on a voluntary basis. The only decreed income for the system of poor relief was certain fines and shares of inheritance, which were of minor significance considering the whole question.

Poor relief in parishes, the decisions of which were made in parish meeting presided over by the parson, was in a different phase of development from area to area. It was stated by law that every parish should keep up a poor house, but poor houses existed in only three Finnish parishes during the Age of Liberty.

In the southern parts of the diocese of Åbo poor relief was generally organized during the first half of the Age of Liberty. In the southern and western parts of the area parishes and administrative units were small and predominated by persons of rank and large-scale agriculture. The most common system of poor relief was to rotate the poor from one farm to another. Each poor person, who was accepted by the parish, was allocated to certain farms that were to support him. Begging was absolutely forbidden. During the Age of Liberty the system of rotating the poor developed in the direction of taxation with precisely fixed responsibilities for each farm. In the parishes of the southern farming area poor relief was excellently organized and on rare occasions only the bishop had to interfere directly. The parishes were controlled by the clergy who usually were supported by powerful persons of rank. In certain areas the persons of rank were so influential that the role of parish meetings was taken over by church councils where the persons of rank dominated. The role of the peasants and the poor was insignificant, merely that of expressing complaints. In the 1760's complaints about strange beggars grew in number, as well as complaints by the poor about insufficient relief. As a result, the system of rotating the poor was usually intensified by strengthening its tax-like nature and by sharpening control over the poor and those applying for relief.

In Ostrobothnia, in the northern part of the diocese of Åbo the social structure differed greatly from that of southern Finland. The peasant population was predominant, the proportion of non-propertied population was smaller, parishes were large and the importance of village communities was great. In Ostrobothnia there was a shift to the system of rotating the poor on a large scale starting in the 1740's, often on the demand of bishops and deans during their inspection tours. In many places the implementation of the system took a long time and caused discontent among the peasants because they tried to avoid the burdens of poor relief. Ostrobothnia was the only area where the county governors were actively involved in the question of local poor relief. In the 1740's the county governor set a penalty for neglecting the responsibility for poor relief and gathered information about those who had received poor relief. Ostrobothnia was also the only district where the law was invoked, in 1719 and 1772, in order to settle the disputes between the clergy and the peasants about the system of rotating the poor. The number of persons of rank being small the clergy played a greater role in the question of organizing poor relief and expressions of reluctance among the peasants became more common. During the Age of Liberty most parts of Ostrobothnia, however, shifted to the system of rotating the poor. Also here, development advanced from the centre to the peripheries: the first to adopt the system were the thriving regions situated next to the seat of the county governor, in Vasa, while the large remote parishes of the extensive 'federation of village communities', in Kajanaland and northern Ostrobothnia, still took the traditional stand.

In the diocese of Borgå organized poor relief was clearly less common than in western Finland, although the differences grew less from the 1760's onwards. During the first phase poor relief was organized in the southern parishes of the diocese where persons of rank predominated and where the system of poor rate was generally adopted. In these areas the cultivation methods and social structure were similar to those in the southern parts of the diocese of Åbo, with persons of rank playing an important role in local decision-making and where church councils were common.

The eastern and northern parts of the eastern diocese differed greatly from the rest of Finland. The method of 'burn-beating'

prevailed, parishes were large and the proportion of the non-propertied population fit to work was great. The vagabonds fit for work were essential for 'burn-beating' cultivation which required a lot of labour. Thus, the attitude of peasants to the non-propertied population and their begging was neutral, and for a long time even positive. The bishops of the diocese of Borgå, especially Daniel Juslenius in the 1730's, tried to persuade parishes to adopt the system of rotating the poor, without success. Juslenius proposed the system to nearly all parishes, several approved of it in principle, but only a few carried the system into effect. Even in the ten parishes where the system was adopted on the demand of Juslenius the practice was short lived. In eastern Finland begging and the church poor fund were once again the best security for the poor in parishes predominated by the peasants.

As late as the beginning of the 1760's there was a negative reaction to the bishops' proposals for the system of rotating the poor, but the situation began to change radically on the insistence of the peasants themselves. More complaints were heard about vagabonds especially in the southern 'burn-beating' regions of southern Savolax where the clergy rapidly implemented the system of rotating the poor. Consequently there was a sharp increase in the number of people who received poor relief, due to the fact that the system of rotating the poor, which was based on natural economy, guaranteed relief for a greater number of people than poor funds, which were based on voluntary donations.

The following conclusions can be drawn from the investigation of decision-making processes in poor relief:

The impression that poor relief policies was merely a mercantilist begging policy is true only to a certain extent. Concern about labour determined poor relief policies in the 1720's and 1730's only. Later, the concern about labour also figured in the question of poor relief but the population theme became a more important factor. In view of population policies, the scope of goals in poor relief widened and ideas of creating central social policies were expressed.

The ideas and principles expressed within the legislative body were not, however, executed. The attitude of the state machinery to poor relief did not change in practice — within the basic functions of the state, poor relief was a secondary

issue with lesser demands on finance. During the Age of Liberty the total share of hospitals, prisons etc. in public expenditure was about 4 %, the army's share being about 60 %. When the goals of central poor relief were extended in the direction of child care, this actually limited the functioning of the institution of hospitals, which was the primary area of central poor relief. Consequently, conflicts intensified within the state machinery because the regional authorities, the county governors, wanted to develop the institution of hospitals arguing for benefits to the peasants, and leaning directly on support of the peasants and clergy. When it turned out that the policies of the central poor relief authority were too strong to be broken from the inside, the county governors tried to reach their goal through the Riksdag and its support.

It can be said that the goals of the poor relief policy outlined by the estates came into conflict with the principles of the state machinery. These principles were so safely protected that lower officials could not break them, not even with the help of non-aristocratic estates. The extensive social base of the institution of Riksdag was no longer in line with the narrower, bureaucratic and nobility-minded principles of the state machinery.

The central power strived consistently to shift the chief responsibility for poor relief to the local level i.e. the parishes. On one hand, local self-government provided good grounds for this but, on the other hand, it set the limits to the scope of the state. The state could only stipulate the principle i.e. the responsibility for providing relief, but the attempt to state also the methods i.e. building of poor houses, poor rate etc. was not executed. Poor houses were a great rarity and the principle of poor rate had to be annulled within three years.

The role of the state administration was secondary in the implementation of central poor relief policies at the local level. The county governors did not usually interfere in questions of local poor relief unless they were explicitly asked. The actual mediators of the central powers were the bishops and consistories in charge of poor relief supervision. The bishops were also Riksdag deputies and well informed about the goals of national policies, but in respect of poor relief their activity varied greatly. In general, the diocese administration supported actively the central poor relief policies, but even its scope was

limited by parochial self-government. Good examples of this are the problems in Ostrobothnia with the system of rotating the poor and especially the active resistance of parishes in eastern Finland.

The most decisive factor in the praxis of poor relief in parishes proved to be the social situation of the parish. The goals of central power were implemented most efficiently if the local clergy was allied with sufficiently powerful persons of rank, who could dominate decision-making processes in the local community. In areas dominated by peasants the situation was different. In Ostrobothnia and especially in eastern Finland, the local peasant community often was a community that opposed the central power and could efficiently prevent the implementation of dictations from above. It was characteristic of the local clergy, especially in eastern Finland, that they adapted themselves to the will of the peasants — being dependent on the parish, the clergy followed the strongest party of the community.

The central goals and the local praxis of poor relief were the planes that met each other primarily through the link of persons of rank. The goals of the central power and persons of rank were about parallel — to sharpen control over the non-propertied population. When the split between the non-propertied population and the peasants deepened, the interests of the peasants and the persons of rank with regard to this question came closer together. The aggravated problem of poverty, coupled with increased begging, in the 18th century resulted in the standardization of social control regarding poor relief and in the standardization of poor relief systems in different parts of the country. The direct influence of the central power on the praxis of poor relief was, however, as marginal as the influence of the peasants on the poor relief policies of the central power.

Personregister (gäller endast texten)

Aejmelaeus, Israel	171	Depong, Jacob Reinhold	167
Alanus, H.H.	157	Douglas, Gustaf Otto	93
Alftan, A.M.	141	Dubbe, Gustaf	178
Alopaeus, Johan	141	Ehrenmalm, Carl Johan	114
Aminoff, J.H.	199	Ehrenpreis, Carl	140
Aminoff, Fredrik	138-139	Ehrensvärd, Augustin	130,
Amnell, Johan	166		134-139,
Amnorin, Johan Henrik	161		140, 144,
Andersin, G.A.	48		146-147, 204
Argillander, Abraham	188	Ehrensvärd, Carl	78, 103
Armfelt, Erik	191	Elisabet I	105
Asproth, Johan Georg	169	Essen von, Reinhold	
Aurenius, Gustaf		Wilhelm	105
Fredrik	188-189,	Etholén, S.	200
	191, 196	Faggot, Jacob	73
		Fahlenius, Jonas	166, 169, 170,
			173
Backman, Daniel A.	159	Fortelius, Gabriel	124, 186,
Backman, L.H.	171		194-195
Berch, Anders	69, 73	Frisenheim, Johan	
Berg, I.	178	Henrik	112, 119
Björk, Israel	171	Frosterus, Eric	169
Björklund, Israel	111	Gadolin, Jakob	88, 99, 103,
Blåfield, G.J.	186, 197		104
Boije, Hans Henrik	140-145,	Gerdes, Jakob	138-139
	146, 147, 195	Gezelius, Johan d.y.	110
		Glan von, Joakim	152
Briant, Johan	81, 83, 95	Gripenberg, N.W.	120
Borgman, Gustaf	172	Gustav Vasa	22, 66, 84, 92
Borgström, Johan	118	Gustav II Adolf	93
Browallius, Johan	29, 77, 95,	Gustav III	30, 89, 104,
	106, 154,		125
	156-157,	Gyllenborg, Gustaf	
	160,	Samuel	51, 114-115,
	170-171,		129-132,
	172,		136, 138, 146
	173-174.	Gyllenstierna, Axel	
Burtz, Nils	141	Erik	48, 113
Byström, Anders	141	Göös, Lorentz Johan	108, 172
Cajander, Elias	161	Haartman, Jakob	170
Cajander, Zachris	147	Haberman, Johan	191
Campenhausen von,		Hagert, Gabriel	114
Johan Balthasar	101, 105	Hamren, Lars	80
Carlqvist, C.H.	187, 196	Heinricius, Anders	110
Castin, Jöns	93	Heinricius, P.	124
Chydenius, Anders	74	Hellenius, Anders	117
Colliander, Johan	116	Hellenius (af Enehjelm),	
Collin, Jacob	101	Fabian & Carl Gustaf	141
Creutz, Gustaf	105, 172	Hising, Johan Wilhelm	161
Cygnaeus, Zachris	188	Horn, Jakob Fredrik	139
De Geer, Otto Wilhelm	120-123,		
	141, 146		

Ignatius, Anders	141	Paleen, E.J.	80
Juslenius, Daniel	119, 180, 183-186, 191, 194-195, 200	Pacchalenius, Isaac	166
		Pacchalenius, Thomas	161
Justander, H.	163	Piper, Gustaf Abraham	105-107, 132, 172
Kalm, Per	96	Pomoelius, Petter	197
Karl XI	23, 24, 53, 84, 104	Poppius, Henrik	123
Karl XII	24, 68	Porthan, Henrik	
Kepplerus, Alexander	161	Gabriel	51
Kierman, Gustaf	84	Ramsay, Anders Henrik	123, 124
Kindermann von, K.T.	105	Rappe, Christopher	
Kraftman, Anders	143	Johan	100, 103, 104
Kraftman, Johan	164	Rehbinder, H.J.	121
Krebs, Otto M.	160	Rosen von, G.F.	136, 174
Krogius, Paul	124, 192, 196	Rudenschöld, Ulrik	51
Krogius, Samuel	187, 196	Runeberg-bröderna	74
Krook, Benedikt	111	Rödlin, C.	153
Krook, H.H.	178	Sacklinius, Lars	159
Kuhlberg, Johan	141	Salovius, Anders	164
Ladau, Otto Reinhold	114	Schröder, K.F.	103
Laihiander, Johan	85, 99	Silversvan, H.R.	51
Laurell, Axel	188, 201	Spången von, Bengt	
Liljeqvist, Johan Adolf	152	Gustaf	144
Lillienberg, Johan		Stackelberg, Berndt	
Georg	95, 96, 114, 132, 172	Otto	54, 133-135, 139, 146
Limatius, Henrik	201	Starck, David	192
Lindfors, D.	196	Strandman, Anders	111
Lithander, Eric	96	Stenius, Jakob d.ä.	49
Lithovius, Isaac	169-170	Stierncrantz, Petter	111, 113, 180, 200
Lizelius, Anders	153-154, 158, 175, 178	Sunn, Per	141
		Tammelin, Lars	173, 183
Lyra, H.J.	188, 196	Tersmeden, C.	161
Malleen, C.W.	124	Tesche, Henrik Jakob	141
Masalin, P.J.	199	Tessin, Carl Gustaf	140
Matthesius, N.	170	Toll, Carl Fredrik	152
Matthesius, P.N.	85	Törne von, Peter	191
Mennander, Carl		Wallén, Jeremias	96, 101
Fredrik	96, 108, 161, 163, 171, 174	Wegelius, Henrik	187, 196
Miödh, Abraham	95, 100, 111	Westlöf, Paul	191
Montesquieu, E.L.	26	Wrede, Rabbe Gottlieb	192
Nilsson, Isak	152	Wirtzenius, D.	102
Nordencrantz, Anders	74	Witte, Herman	173
Nordenskiöld,		Yxkull, Otto Reinhold	94
Anders Johan	115, 116, 120, 137	Zadler, J.	94
Nordenskiöld, Carl			
Fredrik	189		
Nylander, Johan	113, 114, 191, 194-195		
Oelreich von, Niclas	82, 128		
Orraeus, A.	186		
Orraeus, Mikael	187, 196		

Ortsregister (län och stift inte medtagna)

Ackas	165–166	Hollola socken	182, 185, 186,
Angelniemi	156		190, 194
Artsjö	60, 185	Hollola härad	111, 116
Balticum	68	Idensalmi	121, 185, 188,
Birkala	60, 162, 164,		190
	165	Ikalis	162
Björnå	60, 156, 158	Ilomants	185, 199
Björneborg	92, 162	Ilmola	168–169
Borgå stad	114, 115, 195	Ingå	143, 147,
Borgå härad	111, 122		160–161
Brahestad	170, 172	Itis	185, 186
Bromarv	150	Janakkala	60, 155,
Brändö (Helsinge sn)	116, 134–138		165–166, 172
Danmark	71	Jockas	121, 123, 182,
Egentliga Finland	40, 50, 56, 58,		185, 187, 190
	60, 149, 153,	Jockis	165
	156–160,	Jorois	185
	165, 175	Jyväskylä	62
Elimä	120, 185,	Jämsä	185, 199
	191–192, 197	Kajanaland	168, 169, 193
England	22, 38, 73	Kaland	60, 156, 158
Esbo	136,	Kangasala	59, 60,
	160–162, 176		162–163,
Eura	162–163		174, 176
Finland	17, 24, 32, 34,	Kangasniemi	121, 124, 185
	41, 49, 53, 55,	Karislojo	160
	57, 63, 65, 80,	Karlskrona	137
	84, 85, 92, 96,	Kelviä	106
	110, 122, 150,	Kesälax	185
	156, 168, 176,	Kides	49, 185
	195, 206–207	Kimito	60, 156–158,
Finström	61, 156, 159		177
Föglö	156, 157	Kina	73
Gamlakarleby	106	Kiukais	162–164
Göteborg	137	Korpo	156–157
Halikko	156	Koskis	185
Hammarland	156	Kristina	49, 121
Hattula	60, 154,	Kronoby	92, 104–109,
	165–167, 173		125, 126, 132
Hauho	185, 199	Kuopio	62, 185
Hausjärvi	165–166	Kuusamo	168–169
Helsinge	135	Kymmene härad	120, 122
Helsingfors	92, 95,	Kymmenedalen	58, 179, 185,
	110–118,		190, 192, 193
	125, 126,	Kyrkslätt	160–162, 173
	140–145,	Kyrotrakten	178
	146, 197	Lampis	51, 185
Hinnerjoki	50	Lappo	59, 60,
Hirvensalmi	121		168–173,

	175, 177		162, 164
Lapträsk	60, 185,	Padasjoki	185
	190-191,	Pedersöre	59, 61, 106,
	194, 197		154, 168, 170,
Laukas	185, 199, 201		171
Lembois	162-164	Pemar	156
Leppävirta	185, 188, 190,	Pernå	49, 121, 185,
	193, 196		191, 192, 197
Letala	50, 60,	Pieksämäki	49, 121, 124,
	156-158		185, 188-190,
Libelits	185		196
Lidköping	78	Pielavesi	121
Lillkyro	168-169,	Pielisjärvi	49, 185, 186,
	170, 173		190, 193
Loimijoki	162-163, 172	Pikis	156
Lojo	152, 160-161	Pojo	160-161
Loppis	165-167	Pudasjärvi	168-169,
Lovisa	120, 121, 123,		171, 172
	126, 136, 188,	Pusula	160-161
	197	Puumala	185
Lundo	48, 156	Pyhämaa	156, 157
Längelmäki	49	Pyttis	49, 120, 185,
Malax	59, 168-169,		186
	171, 178	Pöytis	57, 59, 153,
Malmö	78		156
Masku	156-157	Rantasalmi	123-124,
Mellersta Finland	47, 52, 58,		185, 187, 190,
	179, 182, 193,		193, 196
	206	Raumo	170
Messuby	162-164, 174	Rautalampi	185, 193
Muhos	168, 171	Reso	156-157
Mäntsälä	185, 199	Rimito	156-157
Mäntyharju	121, 124, 182,	Ruovesi	51, 162-164
	184-188,	Ryssland	22, 110, 179,
	190-193,		189
	196, 197, 199,	Saarijärvi	185, 190
	201	Sagu	156
Mörskom	121, 185	Sahalax	51
Nagu	95	Salois	168,
Nokia, se Birkala			170-172, 173
Norge	71	Saltvik	156
Norra Karelen	48, 49, 61, 63,	Satakunda	47, 52, 57, 58,
	123, 179, 185,		60, 149,
	193, 206		162-166
Nurmes	185, 186, 193	Savolax	49, 52, 58, 59,
Nyland	47, 205		61, 121, 123,
Nyland, västra	56, 58, 149,		124, 179, 185,
	152, 160-162,		187, 192, 193,
	175, 176		206, 207
Nyland, östra	58, 179, 185,	Sibbo	60, 185, 186,
	190, 192, 193		189, 190, 192,
Nyslott	92, 110, 119		197, 199
Orimattila	185, 186, 189,	Sjundeå	160, 162, 173
	191, 198	Själö (Nagu sn)	19, 92-100,
Oripää	153		114, 117, 120,
Orivesi	49, 51, 52,		126, 132

Sjöbygden	178	Åbo	42, 88, 92,
Solv	168, 171, 178		100–104, 115,
Somero	165, 167, 176		126, 140, 146,
Sotkamo	169, 171		156, 157, 171,
S:t Karins	155–156, 174		172, 174
S:t Michel	61, 62, 121,	Åland	58, 59, 149,
	123, 125, 180,		156, 159
	185, 187, 190,	Österbotten	42, 43, 46, 47,
	196, 197		53, 58, 59, 63,
Stockholm	28, 70, 78, 80,		105–106,
	81, 84–85,		108–109,
	87, 96, 98,		126, 149,
	102, 108, 115,		168–175,
	118, 128, 130,		177, 178, 193,
	139, 140, 144,		205, 206
	145, 202		
Suomusjärvi	160		
Svartholm	53		
Sveaborg	53, 129–130,		
	134–138,		
	141, 144, 146		
Sverige	20, 22, 23, 27,		
	43, 68, 71,		
	139		
Sääksmäki härad	166		
Sysmä	185, 194		
Tammerfors	162		
Tavastehus	19		
Tavastland	47, 49, 50, 52,		
	60		
Tavastland, västra	57, 58, 149,		
	165–167		
Tavastland, östra	58, 61, 179,		
	185, 193		
Teisko	164		
Tenala	150–152,		
	154, 160–161		
Tessjö	136, 138		
Tohmajärvi	185, 197		
Tusby	185, 186, 189,		
	192, 196, 199		
Tyrvis	162, 164, 167		
Tövsala	154, 156, 157		
Ulvsby	61, 162, 164		
Urdiala	165–166		
Uskela	156		
Vemo	156		
Viborg	92, 110, 119,		
	180		
Vihanti	172		
Viitasaari	51, 185		
Virmo	60, 153–154,		
	156–158		
Vörå	172		
Yläne	153		
Ypäjä	165		

